

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ

Παραγωγή, απασχόληση και αειφόρος ανάπτυξη

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΡΟΔΟΥΣΑΚΗΣ
ΣΤΕΛΙΟΣ ΓΚΙΑΛΗΣ
ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΑΘΗΝΑ
2026

INE
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

ΙΝΕ
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ

Παραγωγή, απασχόληση και αειφόρος ανάπτυξη

Ευάγγελος Νικολαΐδης
Νικόλαος Ροδουσάκης
Στέλιος Γκιάλης
και ερευνητική ομάδα Γεωγραφίας της Εργασίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου

ΑΘΗΝΑ 2026

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ

Παραγωγή, απασχόληση
και αειφόρος ανάπτυξη

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ
Παραγωγή, απασχόληση και αειφόρος ανάπτυξη

Ευάγγελος Νικολαΐδης
Νικόλαος Ροδουσάκης
Στέλιος Γκιάλης
και ερευνητική ομάδα Γεωγραφίας της Εργασίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου

Copyright © ΙΝΕ ΓΣΕΕ
ISBN: 978-618-234-040-0

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ
Εμμ. Μπενάκη 71Α, 10681, Αθήνα
Τηλ. 210 8202257
E-mail: info@inegsee.gr
www.inegsee.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο
είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη
τις θέσεις του ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση
ή μετάφραση όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη.
Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.

Πίνακας περιεχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 9

1. Το αναπτυξιακό πρότυπο της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (ΠΑΜΘ) 13

1.1 Το επίπεδο ανάπτυξης και το ειδικό βάρος της ΠΑΜΘ 16

1.2 Οι γεωπολιτικές εξελίξεις στις γειτονικές χώρες 19

1.3 Η επιδείνωση των δημογραφικών χαρακτηριστικών 21

1.4 Οι νομοί της ΠΑΜΘ και οι νομοί της χώρας 24

1.5 Ενδοπεριφερειακές διαφοροποιήσεις 28

1.6 Ανεπάρκεια των υποδομών μεταφοράς 30

1.7 Η συμμετοχή της ΠΑΜΘ στο ΑΕΠ 31

1.8 Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου 36

1.9 Διάρθρωση και διαρθρωτική μεταβολή στην ΠΑΜΘ 40

2. Ορισμένες κρίσιμες πτυχές της οικονομίας της ΠΑΜΘ 49

2.1 Πρωτογενής τομέας 49

2.2 Δευτερογενής τομέας 58

2.3 Τουρισμός 63

2.4 Φυσικοί πόροι 65

2.5 Ενέργεια 68

2.6 Εξαγωγές 69

3. Ανάλυση περιφερειακής εξειδίκευσης 71

3.1 Μονοτοπικός Δείκτης Εντοπισμού (SLQ) 71

3.2 Συγκριτική Ανάλυση SLQ ανά κλάδο και περιφέρεια (2009–2022)..... 72

4 . Οι κλαδικές διασυνδέσεις στην ΠΑΜΘ..... 75

4.1 Ταξινόμηση κλάδων με βάση τις προς τα πίσω και προς τα εμπρός διασυνδέσεις 75

4.2 Κανονικοποιημένοι δείκτες προς τα πίσω και προς τα εμπρός διασύνδεσης 75

4.3 Οι δείκτες των προς τα πίσω και προς τα μπρος διασυνδέσεων της ΠΑΜΘ..... 76

4.4 Τετραμερής ταξινόμηση..... 79

4.5 Η τετραμερής ταξινόμηση των παραγωγικών κλάδων της ΠΑΜΘ..... 80

4.6 Πολλαπλασιαστές προϊόντος και απασχόλησης 82

5. Απασχόληση και κοινωνική βιωσιμότητα..... 89

5.1 Συνολική και νεανική απασχόληση και ανεργία..... 89

5.2 Κρίσιμοι κοινωνικοί δείκτες. Εισόδημα νοικοκυριών και κίνδυνος φτώχειας 95

6. Απασχόληση ανά κλάδο: Τάσεις και δυναμικές 97

6.1 Η θέση της ΠΑΜΘ ως προς το εθνικό παραγωγικό σύστημα 97

6.2 Κλάδοι που άντεξαν και κλάδοι που συρρικνώνονται..... 98

6.3 Εισοδήματα ανά κλάδο 104

7. Επίπεδο εκπαίδευσης και δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού 109

7.1 Επίπεδο εκπαίδευσης των απασχολουμένων..... 109

7.2 Απασχολούμενοι σε επαγγέλματα χαμηλού, μεσαίου και υψηλού επιπέδου δεξιοτήτων..... 113

7.3 Απασχολούμενοι με υψηλή εκπαίδευση σε επαγγέλματα μεσαίου και υψηλού επιπέδου δεξιοτήτων..... 117

7.4 Ανάλυση των απασχολουμένων με υψηλή εκπαίδευση σε επαγγέλματα υψηλού και μεσαίου επιπέδου δεξιοτήτων..... 118

8. Η εξάπλωση της επισφαλούς ευέλικτης απασχόλησης 119

8.1 Επιμέρους μορφές απασχόλησης 119

8.2 Χαμηλής ποιότητας μερική και προσωρινή απασχόληση 122

9. Αναδιάρθρωση των επαγγελμάτων..... 133

10. Συμπεράσματα – Προτάσεις..... 137

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 143

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 147

Εισαγωγή

Η αναπτυξιακή πορεία της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης (στο εξής ΠΑΜΘ) είναι αναπόσπαστο τμήμα της αναπτυξιακής πορείας της ελληνικής οικονομίας. Υπό αυτή την έννοια, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της θα πρέπει να αναλυθούν στο γενικότερο πλαίσιο της εθνικής οικονομίας. Επιπλέον, η ιδιαίτερη γεωγραφική και παραμεθόριος θέση της αλληλοεπιδρά με τη γεωπολιτική-εξωτερική πολιτική της χώρας. Αυτή η επισήμανση, αν και προφανής, είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση των βασικών χαρακτηριστικών της ΠΑΜΘ, την αναζήτηση των αιτιών για τα αναπτυξιακά προβλήματά της και για την υπέρβασή τους.

Εν προκειμένω, όσον αφορά τη χώρα μας, η συνέχιση ενός εξαρτημένου από εισαγωγές και χωρικά συγκεντρωμένου υποδείγματος ανάπτυξης με χαρακτηριστικά έντονης και στρεβλής τριτογενοποίησης, αποβιομηχάνισης, σχετικά χαλαρών κλαδικών διασυνδέσεων, αυξημένης παρουσίας κλάδων χαμηλής-μέσης τεχνολογίας και ενεργειακού μείγματος υψηλού κόστους δεν προδιαγράφει ευοίωνο μέλλον για την εθνική οικονομία και τον χώρο της περιφέρειας, συμπεριλαμβανομένης της ΠΑΜΘ.

Η αναπτυξιακή υστέρηση της ΠΑΜΘ οφείλεται σε δομικούς και χρόνιους ανασταλτικούς παράγοντες. Η χρόνια υστέρηση είχε ως αποτέλεσμα όχι μόνο την αδυναμία σταθεροποίησης και ανάκαμψης, αλλά και τη δημιουργία ενός μηχανισμού καθοδικού σπιράλ αυτοτροφοδοτούμενης υποανάπτυξης. Στον πυρήνα των αιτιών βρίσκεται η εφαρμοζόμενη στρεβλή αναπτυξιακή αντίληψη των αποσπασματικών και αναποτελεσματικών κινήτρων, αντί μιας ολιστικής αναπτυξιακής πολιτικής στην κατεύθυνση της αντιμετώπισης των δομικών προβλημάτων.

Οι επιπτώσεις της χρόνιας υστέρησης, μεταξύ άλλων, είναι η συρρίκνωση της παραγωγικής βάσης, η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση, ο περιορισμός της αγοραστικής δύναμης. Η δημογραφική απίσχναση, και μάλιστα των πιο παραγωγικών ηλικιών, συνιστά την πλέον πειστική απόδειξη της αναποτελεσματικής πολιτικής που ακολουθήθηκε για δεκαετίες. Η αναπτυξιακή υστέρηση της ΠΑΜΘ αποτυπώνεται στη σταθεροποίηση ή ακόμα και στη διεύρυνση του αναπτυξιακού χάσματος σε σχέση με τις περιφέρειες της ΕΕ και της Ελλάδας. Συγχρόνως, όσον αφορά τη σύγκριση βασικών μεγεθών με τις γειτονικές περιφέρειες όμορων χωρών, εντοπίζεται απώλεια θέσεων στη σειρά κατάταξης σε βασικούς δείκτες ανάπτυξης.

Η αναπτυξιακή διαδρομή της ΠΑΜΘ επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των επιμέρους νομών[1] που την αποτελούν. Η ΠΑΜΘ συγκροτείται από πέντε νομούς (Δράμας, Έβρου, Καβάλας, Ξάνθης, Ροδόπης), που χαρακτηρίζονται από σημαντικές γεωγραφικές, ιστορικές, οικονομικές και δημογραφικές διαφοροποιή-

1 Η διοικητική διαίρεση σε νομούς καταργήθηκε με το Πρόγραμμα «Καλλικράτης» (ν. 3852/2010). Τη θέση τους πήραν οι 74 Περιφερειακές Ενότητες, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό αντιστοιχούν στα γεωγραφικά όρια των νομών. Στην παρούσα μελέτη, για λόγους απλούστευσης και συνέχειας με προηγούμενες χρονικές περιόδους, χρησιμοποιείται και η ονομασία των νομών.

σεις, οι οποίες έχουν επηρεάσει –και επηρεάζουν– καθοριστικά την αναπτυξιακή διαδρομή τους.

Επίσης, εντοπίζονται διαφοροποιήσεις υπό τη μορφή χωρικών και κλαδικών νησίδων ανάπτυξης, χωρίς όμως τη δυνατότητα διάχυσης του οφέλους. Η εν λόγω αδυναμία φαίνεται να εντοπίζεται κυρίως στο ευρύτερο περιβάλλον της Περιφέρειας να αξιοποιήσει αυτές τις νησίδες. Μια τεκμηριωμένη απάντηση για τα αίτια αυτής της αδυναμίας είναι προϋπόθεση για τη διατύπωση της όποιας αναπτυξιακής πρότασης, καθώς θα συμβάλει όχι μόνο στην αξιοποίηση των υφιστάμενων συγκριτικών πλεονεκτημάτων και αναπτυγμένων νησίδων, αλλά θα προσανατολίσει τη συζήτηση και για τη δημιουργία νέων.

Η μέριμνα για την ανάπτυξη των υποδομών εκδηλώνεται με μεγάλη χρονική υστέρηση. Η ανεπάρκεια των υποδομών ήδη έχει στερήσει από την ΠΑΜΘ σημαντικές προϋποθέσεις ανάπτυξης, ενώ ακόμη και σήμερα αποδεικνύεται σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας για την επενδυτική δραστηριότητα και την αξιοποίηση των οικονομικών δυνατοτήτων που αναδεικνύονται στην ευρύτερη περιοχή. Η ανάπτυξη των υποδομών στερείται πλέον ανάλογου τοπικού παραγωγικού δυναμικού το οποίο θα τις αξιοποιήσει, συνεπώς απευθύνονται κυρίως σε άλλες περιοχές ή/και σε μια μελλοντική και αμφίβολη ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας.

Η κάλυψη, πολλώ δε μάλλον η υπέρβαση, της καθυστέρησης στα ανωτέρω θέματα απαιτεί αποφάσεις, σχεδιασμό, χρηματοδότηση και ευρύ χρονικό ορίζοντα υλοποίησης. Η αναντιστοιχία ανάμεσα στις αναδυόμενες προκλήσεις και στον απαιτούμενο χρόνο για την υπέρβαση των καθυστερήσεων συνεπάγεται απώλεια ευκαιριών, στασιμότητα, ακόμη και διεύρυνση της υστέρησης σε σχέση με άλλες περιοχές. Η εμπειρία των τελευταίων ετών δείχνει ότι η ΠΑΜΘ όχι μόνο αδυνατεί να καλύψει το χαμένο έδαφος, αλλά ακολουθεί μια πορεία αρνητικής απόκλισης από τις περισσότερες περιφέρειες σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο.

Οι αναπτυξιακές προκλήσεις είναι πολλαπλές. Υπό ασφυκτικά χρονικά περιθώρια και εν μέσω εξωτερικών πιέσεων, όσον αφορά τον προσανατολισμό για τη χρήση του χώρου, των υποδομών και της χρηματοδότησης, απαιτείται η θεραπεία των αστοχιών της περιφερειακής πολιτικής του παρελθόντος, η υπέρβαση των μηχανισμών αναπαραγωγής της αναπτυξιακής υστέρησης, η ανάσχεση της καθοδικής πορείας, η κάλυψη του αναπτυξιακού κενού και η αναζήτηση ενός νέου αναπτυξιακού προτύπου.

Βασικός στόχος της παρούσας μελέτης είναι η διατύπωση ενός πλαισίου προτάσεων με έμφαση στην παραγωγική αναδιάρθρωση της Περιφέρειας και στη δημιουργία βιώσιμων θέσεων εργασίας. Το παραγωγικό υπόδειγμα, από το οποίο προσδιορίζονται τα ποσοτικά και τα ποιοτικά στοιχεία της απασχόλησης, είναι η συνισταμένη πολλών αλληλένδετων παραγόντων (ιστορικών, γεωπολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών, περιβαλλοντικών, πολιτισμικών κ.ά.). Ειδικά στην ΠΑΜΘ –σε μεγαλύτερο βαθμό από άλλες περιοχές– το πρόβλημα της απασχόλησης και της αξιοπρεπούς διαβίωσης των πολιτών δεν ερμηνεύεται αποκλειστικά με οικονομικούς όρους. Ωστόσο, η παρούσα μελέτη, λαμβάνοντας υπόψη τον πολυπαραγοντικό χαρακτήρα της αναπτυξιακής διαδι-

κασίας, επικεντρώνεται πρωτίστως στις παραγωγικές και στις οικονομικές πτυχές της, ενώ η ανάλυση των θεμάτων γίνεται υπό την οπτική τού πώς επηρεάζονται οι συνθήκες βιώσιμης ανάπτυξης της ΠΑΜΘ.

Υπό αυτή την έννοια, η απασχόληση, η ανεργία, η υποαπασχόληση, η ετεροαπασχόληση, τα εισοδήματα και το επίπεδο των δεξιοτήτων εξετάζονται σε συνάρτηση με το αναπτυξιακό υπόδειγμα, την κλαδική σύνθεση και την περιορισμένη και χαμηλού τεχνολογικού επιπέδου παραγωγική βάση, καθώς πρόκειται για αλληλένδετα θέματα. Αποδίδεται έμφαση στην εγχώρια-τοπική παραγόμενη προστιθέμενη αξία, στο εγχώριο-τοπικό περιεχόμενο των εξαγωγών, στις εγχώριες-τοπικές κλαδικές διασυνδέσεις στην ανέλιξη στις αλυσίδες αξίας και στη διαφοροποίηση της προσφοράς ως βασικού μέσου για την αναβάθμιση της ανταγωνιστικότητας. Η μέριμνα για την εγχώρια-τοπική διάσταση των ανωτέρω δεικτών συνιστά προϋπόθεση για τη διατήρηση και τη δημιουργία θέσεων εργασίας με ποιοτικά χαρακτηριστικά.

Στο πλαίσιο της μελέτης επιχειρείται επίσης η ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της ΠΑΜΘ σε σχέση με τα γενικότερα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας. Ωστόσο, η ανάλυση δεν περιορίζεται στη στερεοτυπική/παραδοσιακή –επί μακρόν επικρατούσα, αλλά ξεπερασμένη πλέον– οπτική προσέγγισης, δηλαδή στη θεώρησή της ως παραμεθορίου και άρα ως εξ ορισμού μειονεκτούσας περιοχής, αλλά ως εν δυνάμει αξιοποιήσιμου παράγοντα τόσο για την ίδια την ΠΑΜΘ όσο και συνολικά για την ελληνική οικονομία.

Η επιμέλεια της μελέτης και η συγγραφή της Εισαγωγής έγιναν από τον Ευ. Νικολαΐδη. Τα Κεφάλαια 1 και 2 συνέγραψαν οι Ευ. Νικολαΐδης και Ν. Ροδουσάκης. Τα Κεφάλαια 3 και 4 έγραψε ο Ν. Ροδουσάκης. Τα Κεφάλαια 5-9 συνέγραψαν οι ερευνήτριες και οι ερευνητές του Εργαστηρίου για τη Γεωγραφία της Εργασίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Α. Αβαγιανού, Έ. Εμμανουήλ, Μ. Παπαδημητρίου, Ά. Σαρούκου και Δ. Ψαρολόγος, υπό την επίβλεψη και τον συντονισμό του Σ. Γκιάλη. Το Κεφάλαιο 10 έγραψε ο Ν. Ροδουσάκης με τη συμβολή των Σ. Γκιάλη, Α. Αβαγιαννού και Έ. Εμμανουήλ.

Η διάρθρωση της μελέτης είναι η εξής: Στο Κεφάλαιο 1 παρουσιάζεται το αναπτυξιακό πρότυπο της ΠΑΜΘ. Εξετάζονται το επίπεδο ανάπτυξης και το ειδικό βάρος της Περιφέρειας, οι γεωπολιτικές εξελίξεις στις γειτονικές χώρες, η δημογραφική επιδείνωση, οι ενδοπεριφερειακές διαφοροποιήσεις, η ανεπάρκεια των υποδομών μεταφοράς, η συμμετοχή στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ), οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου και οι βασικές διαρθρωτικές μεταβολές. Στο Κεφάλαιο 2 αναλύονται οι κρίσιμες πτυχές της οικονομίας της ΠΑΜΘ· ο πρωτογενής και ο δευτερογενής τομέας, ο τουρισμός, οι φυσικοί πόροι, η ενέργεια και οι εξαγωγές. Στο Κεφάλαιο 3 εξετάζεται η περιφερειακή εξειδίκευση μέσω του Μονοτοπικού Δείκτη Εντοπισμού και παρουσιάζεται η συγκριτική εξέλιξη των κλάδων για την περίοδο 2009-2022. Στο Κεφάλαιο 4 αναλύονται οι κλαδικές διασυνδέσεις στην ΠΑΜΘ, ταξινομούνται οι κλάδοι με βάση τις προς τα πίσω και προς τα εμπρός διασυνδέσεις, παρουσιάζονται οι κανονικοποιημένοι δείκτες, γίνεται εφαρμογή της τετραμερούς ταξινόμησης και υπολογίζονται οι πολλαπλασιαστές προϊόντος και απασχόλησης.

Στο Κεφάλαιο 5 το επίκεντρο της μελέτης μετατοπίζεται στην απασχόληση και στην κοινωνική βιωσιμότητα. Εξετάζεται η συνολική και η νεανική απασχόληση, η ανεργία, το εισόδημα των νοικοκυριών και ο κίνδυνος φτώχειας. Στο Κεφάλαιο 6 αναλύεται η απασχόληση ανά κλάδο. Παρουσιάζεται η θέση της ΠΑΜΘ στο εθνικό παραγωγικό σύστημα, εντοπίζονται οι ανθεκτικοί κλάδοι και οι κλάδοι που συρρικνώνονται, συγκρίνονται τα παραγόμενα εισοδήματα. Στο Κεφάλαιο 7 εξετάζεται το επίπεδο εκπαίδευσης και δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού. Παρουσιάζεται η σύνθεση του μορφωτικού επιπέδου των απασχολουμένων, η κατανομή ανά επίπεδο δεξιοτήτων και ο ρόλος των εργαζομένων με υψηλή εκπαίδευση. Στο Κεφάλαιο 8 διερευνάται η εξάπλωση της ευέλικτης και συχνά επισφαλούς απασχόλησης. Αναλύονται οι επιμέρους μορφές εργασίας και τα χαρακτηριστικά της χαμηλής ποιότητας μερικής και προσωρινής απασχόλησης. Στο Κεφάλαιο 9 εξετάζεται η αναδιάρθρωση των επαγγελμάτων, δηλαδή οι μεταβολές στη δομή της εργασίας και η εμφάνιση νέων επαγγελματικών ρόλων.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με το Κεφάλαιο 10, όπου συνοψίζονται τα βασικά συμπεράσματα και διατυπώνονται προτάσεις πολιτικής και αναπτυξιακές κατευθύνσεις. Τέλος, στο Παράρτημα παρατίθενται πίνακες και διαγράμματα με στοιχεία για τα υπό εξέταση θέματα.

1. Το αναπτυξιακό πρότυπο της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (ΠΑΜΘ)

Η ΠΑΜΘ επηρεάστηκε καθοριστικά από την ιστορική διαδρομή της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής στην οποία εντάσσεται. Συγχρόνως, οι επιδράσεις του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου διαμόρφωσαν σε σημαντικό βαθμό και τις εγχώριες πολιτικές για την ΠΑΜΘ. Η συνισταμένη των δύο –διαφορετικής προέλευσης (εξωτερικής και εσωτερικής) αλλά συνδεόμενων– επιδράσεων ήταν δυσμενής για το σύνολο των οικονομικών και των κοινωνικών παραμέτρων που επιδρούν στα χαρακτηριστικά της ΠΑΜΘ. Η ακριτική γεωγραφική θέση, η οποία συνοδευόταν από περιορισμούς στις σχέσεις με τις όμορες χώρες, δημιουργούσε ένα πλαίσιο σχετικής απομόνωσης. Όπως αναλύεται παρακάτω, τόσο οι αλλαγές που συνδέονται με τις οικονομικές εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή στο τέλος της δεκαετίας του 1980, όσο και οι πρόσφατες οικονομικές/γεωπολιτικές εξελίξεις βρίσκουν την ΠΑΜΘ απροετοίμαστη. Η συνύπαρξη των επιδράσεων αυτών συνεχίζεται, αλλά με νέους και μεταβαλλόμενους διεθνείς όρους, που προσδίδουν στις αναπτυξιακές προϋποθέσεις και προοπτικές της ΠΑΜΘ ρευστό χαρακτήρα.

Οι εξωτερικές επιρροές

Στον ευρύτερο διεθνή χώρο αλλά και στην εγγύτερη γεωγραφική περιοχή της ΠΑΜΘ συντελούνται ριζικές αλλαγές με ταχύ ρυθμό. Η ΠΑΜΘ, εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης, επηρεαζόταν με ιδιαίτερο τρόπο τόσο από τις ευρύτερες γεωπολιτικές όσο και τις διακρατικές σχέσεις. Σήμερα, επηρεάζεται από μια νέα φάση γεωπολιτικών εξελίξεων, με αλληλοσυνδεόμενες πτυχές, οι οποίες από τη φύση τους έχουν μακροχρόνιο ορίζοντα. Πρόκειται για ζητήματα ενέργειας (υγροποιημένο αέριο, Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας [ΑΠΕ]), υποδομών μεταφοράς και για τη νέα πολιτική άμυνας και ασφάλειας της ΕΕ. Οι εν λόγω εξελίξεις επηρεάζουν τον προσανατολισμό χρήσης του χώρου, των υποδομών, τη σχετική χρηματοδότησης από την ΕΕ (ΟΟΣΑ, 2025· European Commission, 2025) και εν πολλοίς τη μελλοντική αναπτυξιακή πορεία της.

Η ΠΑΜΘ αναδεικνύεται σε χώρο έκφρασης κεντρικών αναπτυξιακών επιλογών της χώρας. Στα κείμενα για τον αναπτυξιακό σχεδιασμό της ΠΑΜΘ (Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, 2021) γίνεται αναφορά σε ένα ευρύ πλαίσιο προτεραιοτήτων και συγκεκριμένα στη βιώσιμη διαχείριση πόρων και υποδομών, στην προώθηση επιχειρηματικότητας και καινοτομίας, στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, στην κοινωνική ενσωμάτωση και αντιμετώπιση της φτώχειας και στην ολοκληρωμένη χωρική ανάπτυξη. Ωστόσο, αυτό που κυριαρχεί είναι η προσθήκη ορισμένων νέων στοιχείων, κυρίως με διεθνή προσανατολισμό, όπως οι υποδομές ενέργειας και οι υποδομές μεταφορών. Το ύψος των άμεσων ξένων επενδύσεων στις υποδομές ενέργειας υπερβαίνει κατά πολύ το μέγεθος των πάσης φύσεως αναπτυξιακών προγραμμάτων.[2] Η ΠΑΜΘ

2 Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (2025), την περίοδο 2013-2022 επενδύθηκαν στην ΠΑΜΘ 1,7 δισ. USD σε φωτοβολταϊκά και 303 δισ. USD σε αιολικά το 2023, ενώ το Πρόγραμμα «Ανατολική Μακεδονία – Θράκη 2021-2027» έχει συνολικό προϋπολογισμό 639 εκατ. ευρώ.

ουσιαστικά εμπλέκεται σε έναν ευρύτερο αναπτυξιακό σχεδιασμό κατά κύριο λόγο ως «χώρος», καθώς οι τρέχουσες παρεμβάσεις δημιουργούν περιορισμένες θέσεις εργασίας κυρίως στη φάση της κατασκευής, με ασθενείς τοπικές πολλαπλασιαστικές επιδράσεις και περιορισμένη τοπική εγχώρια προστιθέμενη αξία, ενώ συγχρόνως επιφέρουν σημαντικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Με άλλα λόγια, αν και σε εθνικό επίπεδο οι βασικές αναπτυξιακές επιλογές ενδέχεται να έχουν θετικό αποτύπωμα, στο επίπεδο της ΠΑΜΘ η διάχυση του οφέλους, στην παρούσα φάση, φαίνεται περιορισμένη.

Οι εξελίξεις που συντελούνται σχεδόν ταυτόχρονα σε ζητήματα διεθνούς οικονομίας και πολιτικής, στις υποδομές ενέργειας και μεταφορών λειτουργούν σωρευτικά και δημιουργούν ένα περιβάλλον στο οποίο επαναπροσδιορίζεται η θέση της χώρας και ειδικότερα της ΠΑΜΘ με όρους γεωπολιτικής. Η σύμπτωση των εξελίξεων δημιουργεί ευκαιρίες συνέργειας αλλά και αβεβαιότητες. Τόσο οι ευκαιρίες όσο και οι αβεβαιότητες είναι δυνατό να λειτουργήσουν πολλαπλασιαστικά. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι οι ανωτέρω αλλαγές συμβαίνουν ενώ η ΠΑΜΘ βρίσκεται σε χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης και η πορεία της χαρακτηρίζεται από ένα μείγμα δυσμενών εξελίξεων σχεδόν σε όλους τους κρίσιμους τομείς, καθώς συνυπάρχουν η αποβιομηχάνιση, η δημογραφική συρρίκνωση, η μείωση των καλλιεργούμενων εκτάσεων και η χαλάρωση των κλαδικών διασυνδέσεων.

Επιπλέον, η σχετική υπεροχή της χώρας και της ΠΑΜΘ, έναντι γειτονικών χωρών και περιοχών, βρίσκεται σε πορεία υποχώρησης έως και αντιστροφής. Ορισμένοι νομοί της ΠΑΜΘ υπολείπονται πλέον σε σχέση με τους λοιπούς νομούς της χώρας, ενώ αρχίζει να γίνεται δυσμενής και η σύγκριση με γειτονικές περιοχές των όμορων χωρών, ιδίως της Τουρκίας. Επομένως, βρίσκεται υπό διαμόρφωση ένα διαφορετικό πλαίσιο οικονομικών συσχετισμών από αυτό των προηγούμενων δεκαετιών (βλ. Υποκεφ. 1.2). Οι οικονομίες των όμορων χωρών-περιοχών συνιστούν χώρο προς αξιοποίηση (π.χ. εξαγωγές, διεθνείς συνεργασίες, εισερχόμενος τουρισμός) αλλά και συντελεστές ανταγωνισμού στη διεθνή αλλά και στην εσωτερική αγορά (εκροή καταναλωτικής δαπάνης, υποκατάσταση εγχώριων οικονομικών δραστηριοτήτων, ξένες επενδύσεις με έντονο τον χαρακτήρα εξαγωγής των κερδών, π.χ. επενδύσεις σε ακίνητα και στον τουρισμό). Η οικονομική ανάπτυξη του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου μπορεί να μετατρέψει την παραμεθόρια θέση σε εν δυνάμει πλεονέκτημα ή να οδηγήσει σε επίταση του μειονεκτήματος. Ωστόσο, η σχετικά ασθενής ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας και η χρόνια καθυστέρηση της ΠΑΜΘ λειτουργούν ανασταλτικά στη αξιοποίησή της με όρους πλεονεκτήματος.

Οι εσωτερικοί παράγοντες

Η αναπτυξιακή διαδρομή της ΠΑΜΘ, παρά τις ιδιομορφίες της, έχει καθοριστεί από το γενικότερο αναπτυξιακό πρότυπο της χώρας. Ως βασικά χαρακτηριστικά του γενικότερου αναπτυξιακού προτύπου αναφέρονται, μεταξύ άλλων, η έντονη και στρεβλή τριτογενοποίηση, η αποβιομηχάνιση, οι σχετικά χαλαρές κλαδικές διασυνδέσεις, η αυξημένη παρουσία κλάδων χαμηλής-μέσης τεχνολογίας, το υψηλού κόστους ενεργειακό μείγμα, η άναρχη επέκταση των ΑΠΕ χωρίς αντίστοιχες υποδομές σε δίκτυα μεταφοράς και υποδομές αποθήκευσης, η αναποτελεσματική πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης.

Για την απώλεια παραγωγικού δυναμικού στην ΠΑΜΘ έπαιξαν ρόλο διάφοροι παράγοντες. Αφετηριακή αιτία αποτελούν οι ανεπαρκείς εγχώριες επιλογές σχετικά με την περιφερειακή πολιτική, στις οποίες μετά το 1989 προστέθηκε το ευνοϊκό περιβάλλον που δημιουργήθηκε στα Βαλκάνια για μετεγκατάσταση επιχειρήσεων (χαμηλότερη φορολογία και κόστος παραγωγής, εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό, καλύτερες υποδομές) και οι δυσμενείς επιπτώσεις των επιλογών της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) σε βασικούς πυλώνες του αγροτροφικού συστήματος (καπνός, ζάχαρη). Σε αυτό το πλαίσιο, καθώς δεν υπήρξε αποτελεσματική διορθωτική πολιτική, η ΠΑΜΘ ακολούθησε την πορεία μιας αυτοτροφοδοτούμενης αποανάπτυξης.

Το αναπτυξιακό πρότυπο που εφαρμόστηκε στην ΠΑΜΘ έδινε έμφαση στην αντιμετώπιση της παραμεθόριας θέσης, όχι όμως με την ουσιαστική ενίσχυση της παραγωγικής βάσης όσο με την έντονη παρουσία δημόσιων υπηρεσιών και υπηρεσιών άμυνας, παράλληλα με αποσπασματικά, επιδοματικού χαρακτήρα, μέτρα στήριξης. Ωστόσο, η πολιτική των επιδομάτων, προκειμένου να αντισταθμιστεί το αναπτυξιακό κενό, δίχως την ένταξή τους σε ένα συνεκτικό αναπτυξιακό πλαίσιο, όχι μόνο δεν είναι αποτελεσματική, αλλά –και υπό την επίδραση της επικοινωνιακής εκμετάλλευσης που τη συνοδεύει– συσκοτίζει την αδήριτη αναγκαιότητα για ουσιαστικές παρεμβάσεις. Παρά τους σημαντικούς πόρους που έχουν διατεθεί, η εν λόγω αντίληψη, εκ του αποτελέσματος, αποδείχθηκε περιορισμένης εμβέλειας, καθώς το παραγωγικό σύστημα της ΠΑΜΘ παραμένει σε χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης, αντιμετωπίζει σημαντικές δυσκολίες και βρίσκεται υπό το καθεστώς ειδικής μεταχείρισης από την Πολιτεία.

Η απώλεια παραγωγικού δυναμικού στην ΠΑΜΘ έχει πολλαπλές επιπτώσεις. Η παύση της λειτουργίας εμβληματικών βιομηχανικών μονάδων είχε άμεσες και πολλαπλασιαστικές παρενέργειες. Στις άμεσες συγκαταλέγονται η μείωση της παραγωγικής δραστηριότητας, η απώλεια εσόδων και θέσεων εργασίας, η μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος, ο περιορισμός της κατανάλωσης, η συρρίκνωση της τοπικής αγοράς σε κλάδους όπως το λιανεμπόριο, η εστίαση, οι υπηρεσίες, η εσωτερική και η εξωτερική μετανάστευση νέων και εξειδικευμένων εργαζομένων, που συνιστά απώλεια δεξιοτήτων και γενικότερα ανθρώπινου κεφαλαίου. Οι δυσμενείς πολλαπλασιαστικές επιπτώσεις αφορούν έναν ευρύτερο κύκλο συνδεόμενων επιχειρήσεων (και στους τρεις τομείς της οικονομίας), η πρόσβαση των οποίων σε πρώτες ύλες, ενδιάμεσα προϊόντα και υπηρεσίες έχει περιοριστεί ή έχει εκλείψει.

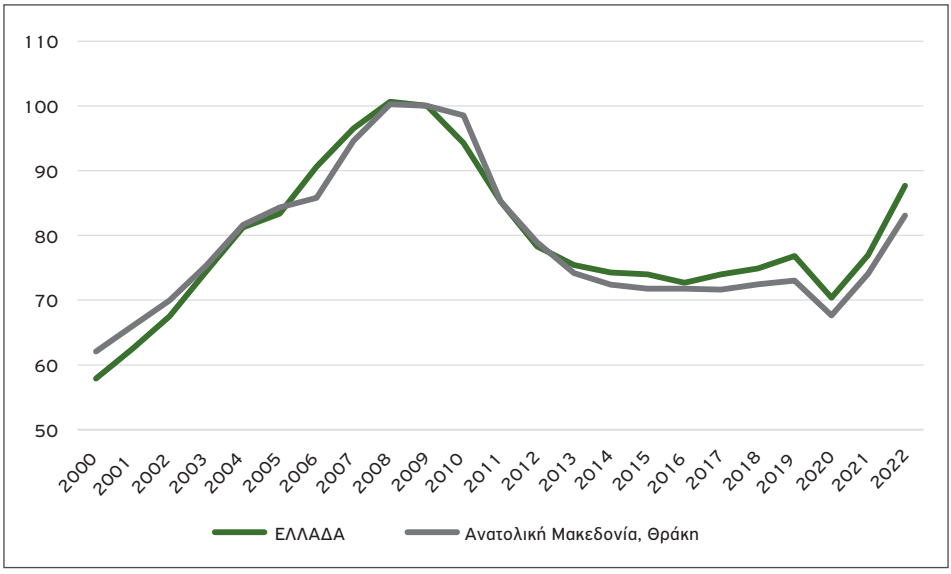
Ιδιαίτερη σημασία έχουν οι επιπτώσεις από την εγκατάλειψη της υπαίθρου. Η έντονη διαδικασία ερημοποίησης της υπαίθρου, με αυξανόμενη τάση συγκέντρωσης του πληθυσμού και των οικονομικών δραστηριοτήτων στις πόλεις της περιφέρειας, οδηγεί σε περιορισμό της προστασίας και της αξιοποίησης των φυσικών πόρων (καλλιεργούμενες εκτάσεις, βοσκότοποι, δάση) με επιπτώσεις τόσο στην επάρκεια των πρώτων υλών για τη μεταποίηση όσο και στην «απελευθέρωση» του χώρου για χρήση από άλλες δραστηριότητες (π.χ. εγκατάσταση φωτοβολταϊκών και ανεμογεννητριών). Η αδυναμία για ουσιαστική διάγνωση και αποτελεσματική αντιμετώπιση των βασικών προβλημάτων και ιδιομορφιών που επηρεάζουν την αναπτυξιακή διαδικασία της ΠΑΜΘ είναι μια από τις αιτίες για την άνευ στρατηγικού σχεδιασμού, αποσπασματική και αναποτελεσματική πολιτική που ασκήθηκε επί δεκαετίες.

1.1 Το επίπεδο ανάπτυξης και το ειδικό βάρος της ΠΑΜΘ

Η πολυετής καθυστέρηση έχει πολλαπλές και αλληλοτροφοδοτούμενες επιπτώσεις, οι οποίες αποτυπώνονται στις περιορισμένες δυνατότητες δημιουργίας και διατήρησης των θέσεων εργασίας. Συγκεκριμένα, οι επιπτώσεις της χρόνιας υστέρησης απεικονίζονται στο σύνολο των δεικτών που προσδιορίζουν το επίπεδο της ανάπτυξης, την τομεακή και την κλαδική δομή, τις υποδομές, τις διοικητικές δομές, την επιχειρηματικότητα, την ανταγωνιστικότητα, το επίπεδο του εργατικού δυναμικού, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά κ.ά. Συνολικά, η χρόνια αναπτυξιακή υστέρηση, αποτυπώνεται στην αδυναμία παρακολούθησης και αξιοποίησης των ευκαιριών που αναδύονται από τις εξελίξεις στις γειτονικές χώρες και διεθνώς.

Η ΠΑΜΘ ήταν και παραμένει ανάμεσα στις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες της ΕΕ και της Ελλάδας. Στο Διάγραμμα 1.1 παρατηρούμε ότι την περίοδο 2000-2022, με έτος βάσης το 2009, η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ) τόσο στο σύνολο της χώρας όσο και στην ΠΑΜΘ ακολουθεί παρόμοια πορεία: άνοδο έως το 2009, έντονη πτώση κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης (2009-2013), στασιμότητα μέχρι το 2019, υποχώρηση το 2020 λόγω της πανδημίας Covid-19 και ισχυρή ανάκαμψη τα επόμενα δύο έτη. Η ΠΑΜΘ εμφανίζει οριακά υψηλότερη δυναμική πριν από την κρίση, αλλά υπολείπεται ελαφρώς κατά την ανάκαμψη μετά το 2020. Συνολικά, η πορεία της ΑΠΑ στην ΠΑΜΘ συμβαδίζει με τον εθνικό μέσο όρο, γεγονός που αναδεικνύει τη στενή εξάρτηση της περιφέρειας από τη γενικότερη πορεία της οικονομίας.

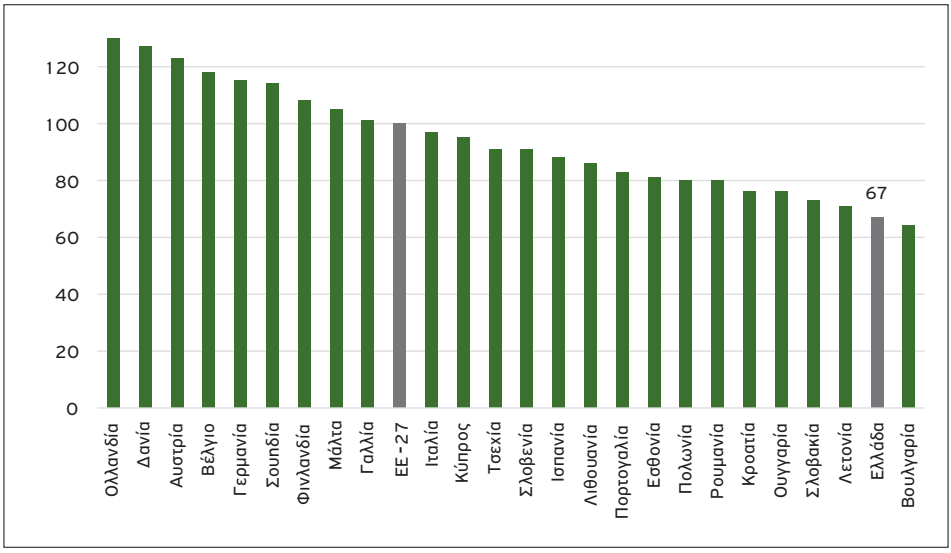
Διάγραμμα 1.1: Μεταβολή της ΑΠΑ στο σύνολο της χώρας και στην ΠΑΜΘ (2009=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

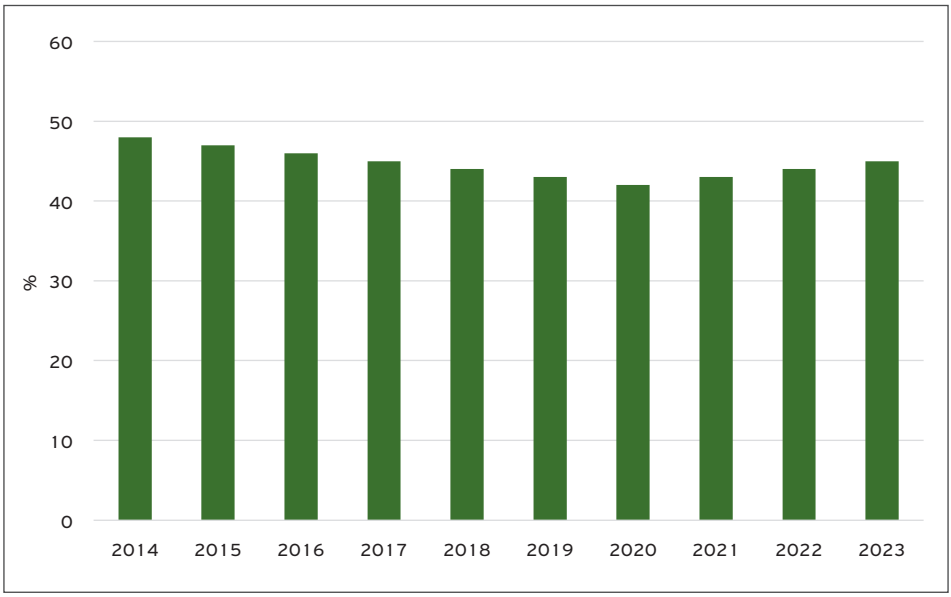
Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας το 2023, μετρούμενο σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (PPS), ανέρχεται στο 67% του μέσου όρου της ΕΕ-27 και κατέχει την προτελευταία θέση, πάνω από τη Βουλγαρία (64%) (Διάγραμμα 1.2). Το περιφερειακό ΑΕΠ, επίσης σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (PPS), αναδεικνύει τις έντονες περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα (Διάγραμμα 1.4). Η Αττική (36.700) παραμένει η μόνη περιφέρεια που προσεγγίζει τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (38.100), λειτουργώντας ως ο κύριος πόλος παραγωγής της χώρας. Ακολουθούν η Στερεά Ελλάδα (23.900), τα Ιόνια Νησιά (23.300), η Πελοπόννησος (22.600) και η Κρήτη (22.500), που βρίσκονται γύρω στο 60% του μέσου ευρωπαϊκού επιπέδου. Η ΠΑΜΘ με 17.100 μονάδες βρίσκεται στο 45% της ΕΕ, ενώ σε επίπεδο χώρας υπολείπεται περίπου 7.000 μονάδες από τον εθνικό μέσο και καταλαμβάνει την τρίτη χαμηλότερη θέση πάνω από την Ήπειρο και το Βόρειο Αιγαίο (Διαγράμματα 1.3, 1.4).

Διάγραμμα 1.2: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ (PPS) ανά χώρα το 2023, ΕΕ-27=100 (%)

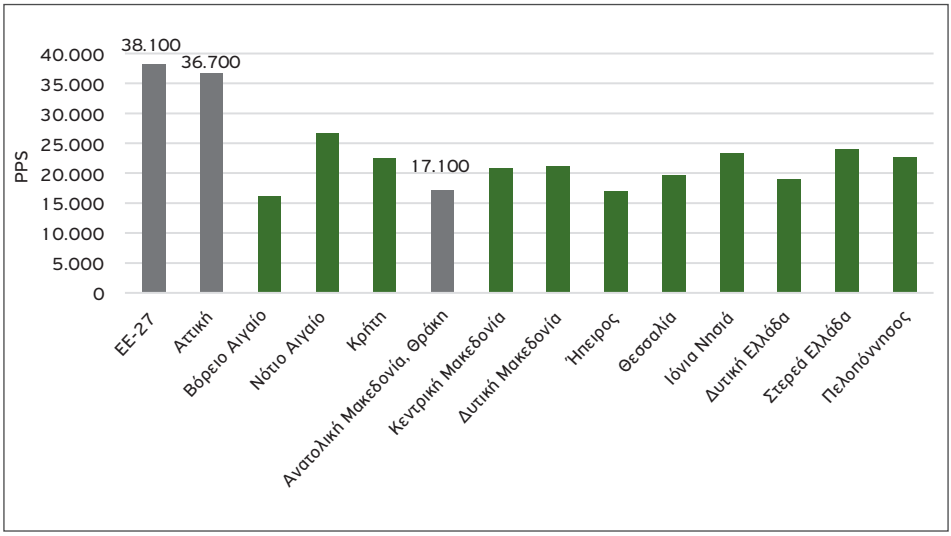
Πηγή: Eurostat (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 1.3: Περιφερειακό ΑΕΠ (PPS) ανά κάτοικο στην ΠΑΜΘ
ως ποσοστό του μέσου όρου της ΕΕ-27 (%)

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 1.4: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ (PPS) ανά περιφέρεια το 2023

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία στοιχείων)

1.2 Οι γεωπολιτικές εξελίξεις στις γειτονικές χώρες

Η γεωγραφική θέση και ο γεωπολιτικός ρόλος της χώρας αποτυπώνονται εμφατικά στην ΠΑΜΘ. Ενώ υπερτονίζεται η στρατηγική γεωγραφική θέση της ως κόμβου, πύλης κ.λπ., εντούτοις σε κρίσιμα ζητήματα που αφορούν τις προϋποθέσεις για την αξιοποίηση της εν λόγω θέσης, π.χ. υποδομές, περιφερειακή ανάπτυξη, δεν έχουν υπάρξει οι αντίστοιχες πολιτικές. Η ΠΑΜΘ, εκτός από τις εξελίξεις στο εσωτερικό της χώρας, επηρεάζεται και από τις αλλαγές στις γειτνιάζουσες χώρες και στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και παρευξείνιων χωρών. Επομένως, η γεωγραφική της θέση δεν θα πρέπει να αξιολογείται μόνο από την οπτική των ελληνικών συμφερόντων αλλά και από την αναπτυξιακή οπτική των γειτονικών χωρών και της ευρύτερης περιοχής.

Η παραμεθόρια θέση της ΠΑΜΘ επιβάλλει τη συγκριτική εξέταση των αναπτυξιακών χαρακτηριστικών των όμορων χωρών (Βουλγαρίας και Τουρκίας) και, πιο ειδικά, ορισμένων περιοχών τους: των Kardzhali, Smolyan, Haskovo, Blagoevgrad, Plovdiv και Pazardzhik στη Βουλγαρία και των Edirne, Tekirdağ και Kırklareli στην Τουρκία. Σε μια περίοδο κατά την οποία οι όμορες χώρες (Βουλγαρία, Τουρκία) και ορισμένες γειτονικές περιοχές εμφανίζουν σημαντική αναπτυξιακή πορεία, η Ελλάδα, μετά την υφεσιακή διαδρομή της, και πολύ περισσότερο η ΠΑΜΘ, λόγω της χρόνιας υστέρησης, χάνουν το σχετικό πλεονέκτημα του παρελθόντος. Αυτό το στοιχείο έχει αντανάκλαση στις σχέσεις της ΠΑΜΘ με τις όμορες γειτονικές περιοχές, καθώς δυσχεραίνονται οι όροι ανταγωνισμού για την αξιοποίηση των ευκαιριών που αναδύονται στην περιοχή. Υπό αυτές τις συνθήκες, η κρίσιμη γεωγραφική και γεωπολιτική θέση και ο παραμεθόριος χαρακτήρας παραπέμπουν σε εν δυνάμει πλεονέκτημα μόνο υπό σημαντικές προϋποθέσεις, ενώ δεν θα πρέπει να αγνοείται και ο κίνδυνος αναπαραγωγής του μειονεκτήματος.

Το πεδίο του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος των γειτονικών χωρών βρίσκεται σε διαδικασία γρήγορων αλλαγών. Ενώ στο παρελθόν πρόκυπτε από το χαμηλότερο κόστος εργασίας και την ευνοϊκότερη φορολόγηση, σήμερα μετατοπίζεται σε ποιοτικά στοιχεία (τεχνολογία, υποδομές, αγοραστική δύναμη). Τα νέα δεδομένα θα επηρεάσουν τόσο τον προσανατολισμό των άμεσων ξένων επενδύσεων και τις διεθνείς εμπορικές συναλλαγές όσο και τη λειτουργία των επιχειρήσεων ελληνικών συμφερόντων στις γειτονικές χώρες, καθώς θα βρεθούν σε ευνοϊκότερο περιβάλλον. Δυσμενέστερο οικονομικό περιβάλλον της ΠΑΜΘ σε σχέση με τις όμορες χώρες συνεπάγεται δυσάρεστες επιπτώσεις. Ενδεικτικά αναφέρονται: μετεγκατάσταση οικονομικών δραστηριοτήτων, εισαγωγές στην τοπική αγορά, διαρροή καταναλωτικής δαπάνης που επιτείνει τις δυσμενείς επιπτώσεις στην ήδη πιεσμένη τοπική αγορά από την περιορισμένη εγχώρια αγοραστική δύναμη, διαρροή ανθρώπινου δυναμικού.

Σύγκριση βασικών μεγεθών με όμορες χώρες και γειτονικές περιοχές

Σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ (Πίνακας 1.1), η Ελλάδα υπολείπεται (2023) σημαντικά σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ (55,7%). Διαχρονικά, η υπεροχή της αυξάνεται ελαφρώς έναντι της Τουρκίας, αλλά μειώνεται δραστικά σε σχέση με τη Βουλγαρία. Ωστόσο, σε όρους κατά κεφαλήν αγοραστικής δύναμης (Πίνακας 1.2), ενώ η Ελλάδα

παραμένει κοντά στο 70% του μέσου όρου της ΕΕ, η Τουρκία ανεβαίνει στο ίδιο επίπεδο (71%), ενώ η Βουλγαρία πλησιάζει τις δύο χώρες με δυναμική άνοδο (από 49% σε 66%).

Σε επίπεδο περιοχών NUTS3 και σε όρους κατά κεφαλήν αγοραστικής δύναμης (Πίνακας 1.3), η εικόνα διαμορφώνεται δυσμενέστερα για τους νομούς της ΠΑΜΘ. Ενώ το 2008, οι νομοί της ΠΑΜΘ βρίσκονται στις πρώτες θέσεις των εξεταζόμενων περιοχών, το 2023 υποχωρούν στη μέση της κατάταξης. Αντιθέτως, οι νομοί της Τουρκίας ανέρχονται όλοι στις πρώτες θέσεις, ενώ τρεις από τους έξι νομούς της Βουλγαρίας ξεπερνούν τους νομούς της ΠΑΜΘ. Με βάση τα ανωτέρω στοιχεία, προκύπτει ότι η ΠΑΜΘ και ορισμένοι νομοί της δεν υπολείπονται μόνο σε σχέση με τις λοιπές περιφέρειες και υπόλοιπους νομούς της χώρας, αλλά αρχίζει να γίνεται δυσμενής και η σύγκρισή τους με τις γειτονικές περιφέρειες και νομούς των όμορων χωρών, ιδίως της Τουρκίας.

Οι διαφορετικές οικονομικές εξελίξεις σε επίπεδο NUTS3 αποτυπώνονται και στις δημογραφικές μεταβολές. Ενώ οι εξεταζόμενες περιοχές σε Ελλάδα και Βουλγαρία εμφανίζουν πτωτικές έως πολύ πτωτικές τάσεις, οι περιοχές της Τουρκίας εμφανίζουν πληθυσμιακή αύξηση, με ιδιαίτερα έντονη την αύξηση στην περιοχή Tekirdağ.

Πίνακας 1.1: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν, ΕΕ-27=100 (%)

Χώρες	2015	2020	2023
Βουλγαρία	23,6	31	38,3
Ελλάδα	**58,3**	**51,3**	**55,7**
Τουρκία	35,7	24,6	31,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 1.2: Κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (PPS), ΕΕ-27=100 (%)

Χώρες	2015	2020	2023
Βουλγαρία	49	57	66
Ελλάδα	**69**	**62**	**70**
Τουρκία	67	60	71

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 1.3: Μεταβολή του κατά κεφαλήν Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (PPS), σε επίπεδο NUTS3, ΕΕ-27=100 (%)

2008		2023	
Καβάλα	77,9	Tekirdağ (TUR)	98,6
Tekirdağ (TUR)	68,4	Kırklareli (TUR)	82,5
Ροδόπη	65,2	Edirne (TUR)	61,4
Έβρος	64,8	Plovdiv (BUL)	52,2
Ξάνθη	62,1	Καβάλα	51,7
Δράμα	56,5	Έβρος	46,9
Kırklareli (TUR)	55,7	Ροδόπη	42,8
Edirne (TUR)	44,7	Smolyan (BUL)	40,0
Smolyan (BUL)	33,2	Δράμα	39,4
Plovdiv (BUL)	32,4	Blagoevgrad (BUL)	38,6
Blagoevgrad (BUL)	29,6	Ξάνθη	37,8
Pazardzhik (BUL)	28,5	Pazardzhik (BUL)	37,8
Haskovo (BUL)	26,9	Kardzhali (BUL)	36,7
Kardzhali (BUL)	25,7	Haskovo (BUL)	30,6

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

1.3 Η επιδείνωση των δημογραφικών χαρακτηριστικών

Ο πληθυσμός της χώρας μειώθηκε την περίοδο 2014-2023 από 10,9 εκατ. σε 10,4 εκατ. (-4,8%) (Πίνακας 1.5). Μείωση παρατηρείται σε όλες τις περιφέρειες, με εξαίρεση την Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου. Στην ΠΑΜΘ εντοπίζεται μείωση από 608.214 σε 561.834 άτομα (-46.380 ή -7,6%), η οποία είναι από τις μεγαλύτερες ανάμεσα στις περιφέρειες (Πίνακας 1.5). Μείωση του πληθυσμού παρατηρείται σε όλες τις περιφερικές ενότητες της ΠΑΜΘ (Πίνακας 1.6). Η ΠΑΜΘ συγκεντρώνει μικρό ποσοστό του πληθυσμού (5,4%), ενώ η συμμετοχή της στη συνολική έκταση της χώρας ανέρχεται σε 10,7% (14.179 τ.χ.)· συνεπώς, η πυκνότητα του πληθυσμού είναι χαμηλότερη (40 κάτοικοι ανά τ.χ.) σε σχέση με τη χώρα και τις λοιπές περιφέρειες (Πίνακας 1.4).

Πίνακας 1.4: Πληθυσμός, έκταση και πυκνότητα του πληθυσμού, 2024

Περιφέρειες	Πληθυσμός	Συμμετοχή (%)	Έκταση (τ.χ.)	Πυκνότητα (κάτοικοι ανά τ.χ.)
Ανατ. Μακεδονία, Θράκη	561.834	5,4	14.179	40
Αττική	3.784.565	36,4	3.814	992
Λοιπές περιφέρειες	6.054.321	58,2	114.056	53
Σύνολο χώρας	**10.400.720**	**100**	**132.049**	**79**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

Η πληθυσμιακή συρρίκνωση της ΠΑΜΘ αποδίδεται τόσο στο αρνητικό πληθυσμιακό ισοζύγιο (περισσότεροι θάνατοι από τις γεννήσεις) όσο και στη μετανάστευση, εσωτερική και εξωτερική. Ο δείκτης γήρανσης (πληθυσμός ηλικίας 65 ετών και άνω προς τον πληθυσμό ηλικίας έως 14 ετών) αυξάνεται διαρκώς από το 2015 και το 2020 ανήλθε σε 164,3% έναντι 147,5% του εθνικού μέσου όρου. Συνεπώς, παρατηρείται μείωση και γήρανση του πληθυσμού. Παράλληλα, καταγράφεται έντονη τάση μετακίνησης από την ύπαιθρο προς τα ημιαστικά και αστικά κέντρα.

Η δημογραφική κατάσταση, ως αίτιο αλλά και ως αποτέλεσμα, αλληλοεπιδρά με την αναπτυξιακή διαδικασία. Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά αποτελούν σαφές αποτύπωμα της αναπτυξιακής πορείας μιας περιοχής. Η επιδείνωσή τους παραπέμπει στη μακροχρόνια επιδείνωση άλλων δεικτών (οικονομικών κ.λπ.). Το γεγονός ότι βασικοί δημογραφικοί δείκτες διαμορφώνονται δυσμενώς, και μάλιστα μακροχρόνια και με επιταχυνόμενο ρυθμό, αποτυπώνει τα χρόνια και δομικά αναπτυξιακά προβλήματα. Όταν πλέον και οι δημογραφικοί δείκτες εμφανίζουν δυσμενείς τάσεις, αυτό σημαίνει ότι έχουν εξαντληθεί όχι μόνο τα όρια αντοχής του πληθυσμού αλλά και η ικανότητά του να αντεπεξέλθει ενεργητικά στις προκλήσεις. Αυτό συμβαίνει στην ΠΑΜΘ. Η αναπτυξιακή υστέρηση απεικονίζεται πλέον και στα δημογραφικά χαρακτηριστικά.

Η πληθυσμιακή συρρίκνωση έχει επιπτώσεις σε πολλαπλά επίπεδα (κοινωνική συνοχή, εργατικό δυναμικό, αγοραστική δύναμη κ.ά.), που καταλήγουν στον περιορισμό των αναπτυξιακών δυνατοτήτων, εγκαθιστώντας μια αρνητική αυτοτροφοδοτούμενη διαδικασία. Η δημογραφική απίσχναση σε συνδυασμό με την περιορισμένη αγοραστική δύναμη έχουν περιορίσει την τοπική-περιφερειακή αγορά, με αποτέλεσμα η βιωσιμότητα των υφιστάμενων και των νέων επιχειρήσεων να εξαρτάται όλο και περισσότερο από τον εκτός της ΠΑΜΘ προσανατολισμό. Το γεγονός αυτό επηρεάζει τις επιλογές που αφορούν τη συνέχιση της λειτουργίας των επιχειρήσεων, την εγκατάσταση νέων μονάδων, τη σύνθεση της παραγωγής, της τεχνολογίας κ.λπ.

Πίνακας 1.5: Μεταβολή εκτιμώμενου πληθυσμού ανά περιφέρεια, 2014-2024

Περιφέρειες	Μεταβολή (%)
Δυτική Μακεδονία	-11,3
Στερεά Ελλάδα	-9,7
Πελοπόννησος	-9,2
Θεσσαλία	-8,0
Ανατ. Μακεδονία, Θράκη	-7,6
Κεντρική Μακεδονία	-6,5
Ήπειρος	-5,8
Δυτική Ελλάδα	-5,5
Ιόνιοι Νήσοι	-3,4
Νότιο Αιγαίο	-2,3
Αττική	-2,0
Κρήτη	-1,3
Βόρειο Αιγαίο	1,2
Σύνολο	**-4,8**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 1.6: Μεταβολή εκτιμώμενου πληθυσμού ανά περιφερειακή ενότητα της ΠΑΜΘ, 2014-2024

Περιφερειακή ενότητα	1-1-2014	1-1-2024	2024/2014 (%)
Δράμα	97.758	87.466	-10,5
Έβρος	147.974	134.417	-9,2
Καβάλα	137.150	126.297	-7,9
Ροδόπη	112.697	105.694	-6,2
Ξάνθη	112.635	107.960	-4,2

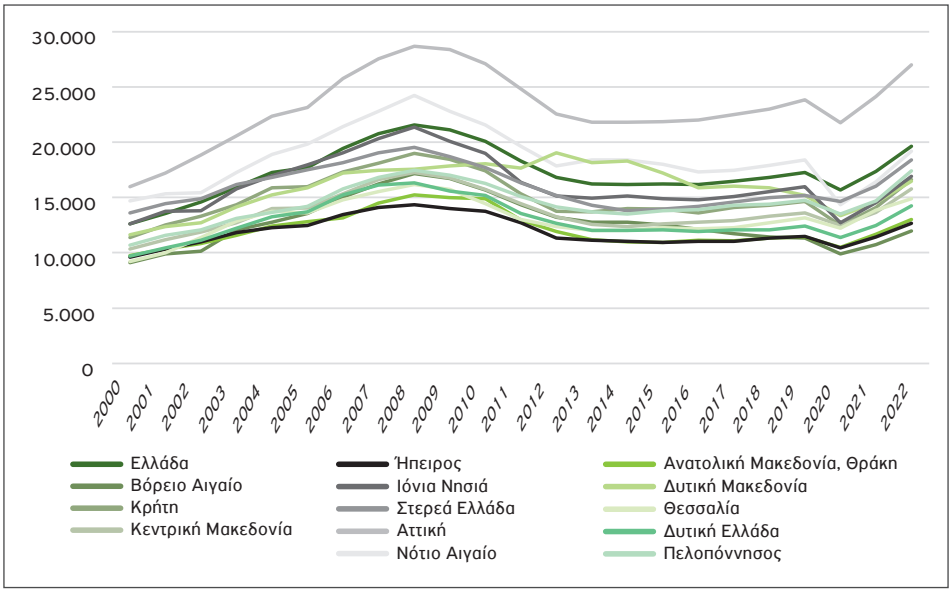
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

1.4 Οι νομοί της ΠΑΜΘ και οι νομοί της χώρας

Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην ΠΑΜΘ βρίσκεται διαρκώς πολύ χαμηλά σε σχέση με την υπόλοιπη χώρα· την περίοδο 2009-2022, με συνολική μείωση περίπου 13%, παραμένει στο κατώτερο τμήμα της εθνικής κατάταξης. Το 2022 μοιράζεται με την Περιφέρεια Ηπείρου την 11η-12η θέση ανάμεσα στις 13 περιφέρειες (Διάγραμμα 1.5). Μεταξύ των νομών της ΠΑΜΘ (Διάγραμμα 1.6), μόνο ο Ν. Καβάλας υπερβαίνει το 75% του εθνικού ΑΕΠ ανά κάτοικο, ενώ οι υπόλοιποι βρίσκονται κάτω από το 70%, με τον Ν. Ξάνθης να βρίσκεται στο 56,5%, δηλαδή στο χαμηλότερο επίπεδο πανελλαδικά.

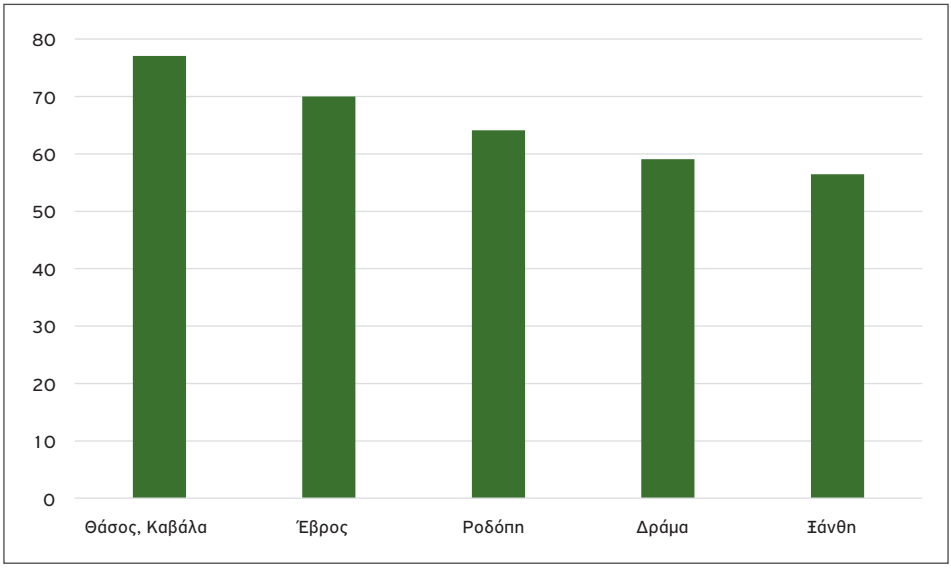
Την περίοδο 2009-2022 όλοι οι νομοί της ΠΑΜΘ κατέγραψαν πτώση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ (Διαγράμματα 1.6, 1.7, 1.8 και Πίνακας 1.7). Ο Ν. Καβάλας σημείωσε απώλεια από 17.538 ευρώ σε 15.146 ευρώ (-13,6%) και υποχώρησε από την 18η στην 23η θέση στην κατάταξη των νομών της χώρας, αλλά παρέμεινε ο πιο αναπτυγμένος νομός της ΠΑΜΘ. Στον Ν. Έβρου παρατηρείται μείωση από 15.286 ευρώ (2009) σε 13.750 ευρώ (2022) (-10,1%) και μικρή υποχώρηση της θέσης του (από την 32η στην 31η θέση). Ο Ν. Ροδόπης με μείωση από 14.392 ευρώ σε 12.592 ευρώ (-12,5%) παρέμεινε σχεδόν στην ίδια σειρά κατάταξης, από την 38η στην 39η θέση. Ο Ν. Ξάνθης κατέγραψε τη μεγαλύτερη πτώση, από 13.590 ευρώ σε 11.095 ευρώ (-18,4%) και υποχώρησε από την 43η στην τελευταία 51η θέση. Ο Ν. Δράμας σημείωσε μείωση από 13.065 ευρώ σε 11.602 ευρώ (-11,2%) και κατήλθε από την 45η στην 49η θέση.

Διάγραμμα 1.5: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανά περιφέρεια (ευρώ)

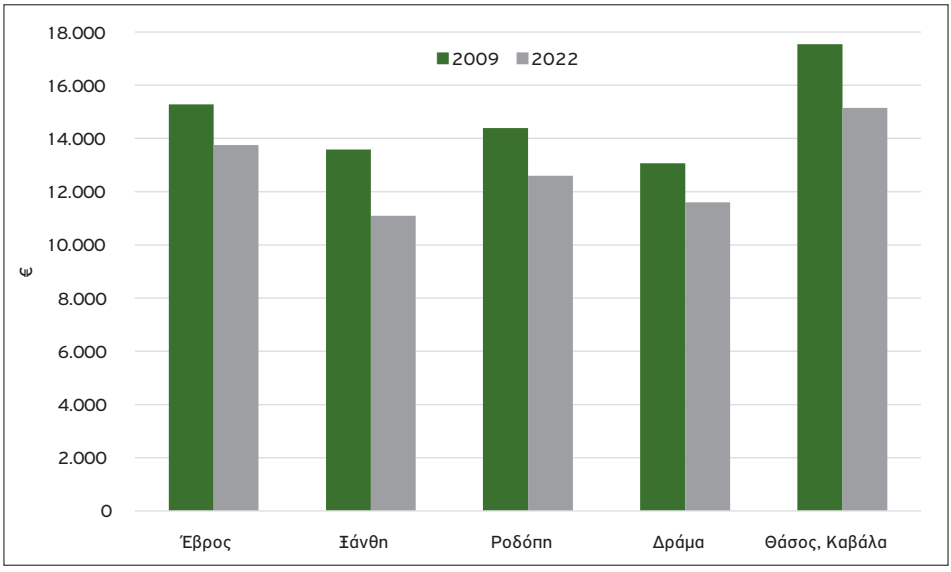
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 1.6: Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ των νομών της ΠΑΜΘ, 2022, σύνολο χώρας=100 (%)

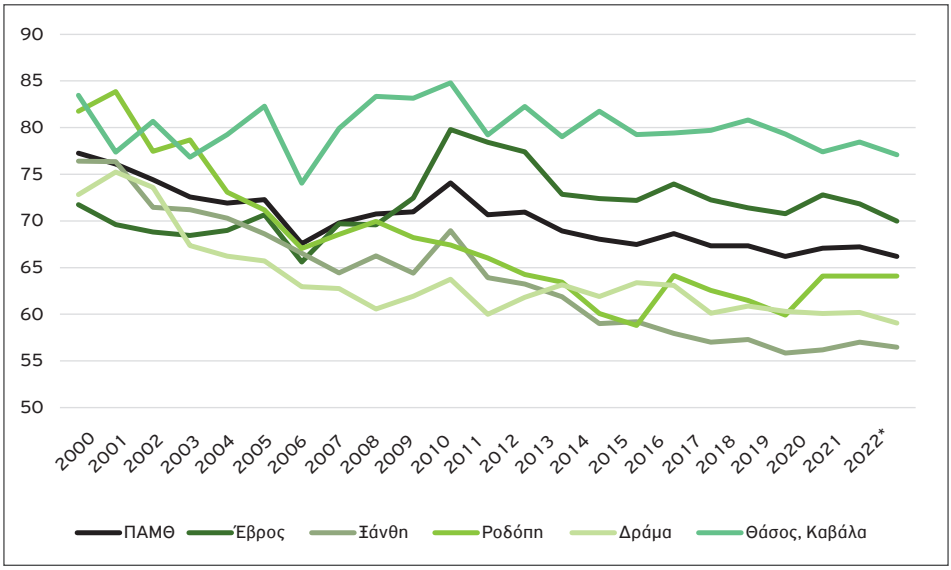
Πηγή: Eurostat (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 1.7: Μεταβολή στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ στους νομούς της ΠΑΜΘ, 2009-2022 (τρέχουσες τιμές, ευρώ)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 1.8: Η απόκλιση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανάμεσα στο σύνολο της χώρας, την ΠΑΜΘ και τους νομούς της, σύνολο χώρας=100 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 1.7: Μεταβολή στη σειρά κατάταξης των νομών, σύμφωνα με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, στο διάστημα 2009-2022 (τρέχουσες τιμές, ευρώ)

Θέση	Νομοί	2009	Νομοί	2022
1	Αττική	28.379	Βοιωτία	28.287
2	Άνδρος, Θήρα, Κέα, Μήλος, Μύκονος, Νάξος, Πάρος, Σύρος, Τήνος	27.492	Αττική	27.008
3	Βοιωτία	25.130	Αρκαδία	24.128
4	Ζάκυνθος	23.521	Άνδρος, Θήρα, Κέα, Μήλος, Μύκονος, Νάξος, Πάρος, Σύρος, Τήνος	23.233
5	Ιθάκη, Κεφαλληνία	21.331	Ζάκυνθος	20.212
6	Κοζάνη	20.214	Λασίθι	20.180
7	Κάλυμνος, Κάρπαθος, Κως, Ρόδος	19.935	Φλώρινα	19.277
8	Φλώρινα	19.534	Κορινθία	18.087
9	Αργολίδα	19.489	Αργολίδα	18.015
10	Κέρκυρα	19.253	Κοζάνη	18.003
11	Αρκαδία	19.220	Ιθάκη, Κεφαλληνία	17.076

Θέση	Νομοί	2009	Νομοί	2022
12	Λασίθι	18.958	Εύβοια	16.919
13	Χανιά	18.928	Χανιά	16.917
14	Θεσσαλονίκη	18.599	Κάλυμνος, Κάρπαθος, Κως, Ρόδος	16.906
15	Ηράκλειο	18.391	Θεσσαλονίκη	16.878
16	Ικαρία, Σάμος	17.741	Λάρισα	16.713
17	Αχαΐα	17.551	Πέλλα	16.240
18	Θάσος, Καβάλα	17.538	Κέρκυρα	16.088
19	Εύβοια	17.528	Χαλκιδική	15.874
20	Λάρισα	17.427	Ρέθυμνο	15.855
21	Φθιώτιδα	17.190	Ηράκλειο	15.848
22	Ρέθυμνο	17.174	Αχαΐα	15.318
23	Κορινθία	16.972	Θάσος, Καβάλα	15.146
24	Χαλκιδική	16.692	Μαγνησία	15.087
25	Μαγνησία	16.541	Λακωνία	14.999
26	Λέσβος, Λήμνος	16.472	Φθιώτιδα	14.751
27	Χίος	16.447	Λευκάδα	14.541
28	Θεσπρωτία	15.908	Μεσσηνία	14.416
29	Λευκάδα	15.574	Ημαθία	14.140
30	Λακωνία	15.388	Αιτωλοακαρνανία	13.804
31	Μεσσηνία	15.315	Έβρος	13.750
32	Έβρος	15.286	Κιλκίς	13.712
33	Φωκίδα	14.987	Φωκίδα	13.535
34	Ημαθία	14.879	Πιερία	13.033
35	Κιλκίς	14.629	Ιωάννινα	12.994
36	Πιερία	14.403	Ηλεία	12.855
37	Ιωάννινα	14.393	Θεσπρωτία	12.757
38	Ροδόπη	14.392	Τρίκαλα	12.737
39	Πέλλα	14.390	Ροδόπη	12.592
40	Αιτωλοακαρνανία	14.253	Σέρρες	12.579
41	Τρίκαλα	13.754	Χίος	12.347
42	Πρέβεζα	13.622	Πρέβεζα	12.332
43	Ξάνθη	13.590	Καρδίτσα	12.237

Θέση	Νομοί	2009	Νομοί	2022
44	Ηλεία	13.576	Γρεβενά	11.970
45	Δράμα	13.065	Άρτα	11.934
46	Ευρυτανία	13.003	Καστοριά	11.916
47	Καστοριά	12.833	Λέσβος, Λήμνος	11.882
48	Άρτα	12.274	Ικαρία, Σάμος	11.820
49	Καρδίτσα	12.258	Δράμα	11.602
50	Γρεβενά	11.737	Ευρυτανία	11.427
51	Σέρρες	11.300	Ξάνθη	11.095

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

1.5 Ενδοπεριφερειακές διαφοροποιήσεις

Η ΠΑΜΘ παρουσιάζει σαφείς εσωτερικές διαφοροποιήσεις. Το ήμισυ (52,1%) της ΑΠΑ συγκεντρώνεται σχεδόν ισομερώς στον Ν. Καβάλας και στον Ν. Έβρου, ενώ το υπόλοιπο (47,9%) επίσης ισομερώς στους λοιπούς τρεις νομούς. Ο μέσος όρος του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Περιφέρειας διαμορφώνεται στα 13.005 ευρώ. Στην πρώτη θέση βρίσκεται ο Ν. Καβάλας, με 15.146 ευρώ, δηλαδή περίπου 16% πάνω από τον μέσο όρο της Περιφέρειας. Στη δεύτερη θέση ακολουθεί ο Ν.Έβρου, με 13.750 ευρώ, ποσοστό 5,7% υψηλότερο από τον περιφερειακό μέσο όρο. Κάτω από τον μέσο όρο της Περιφέρειας βρίσκονται οι υπόλοιποι τρεις νομοί. Ο Ν. Ροδόπης, με 12.592 ευρώ, υπολείπεται κατά 3,2% του μέσου όρου, ακολουθεί ο Ν. Δράμας, με 11.602 ευρώ, περίπου 11% χαμηλότερα, και στην τελευταία θέση κατατάσσεται ο Ν. Ξάνθης, με 11.095 ευρώ, 15% κάτω από τον μέσο όρο. Η διαφορά μεταξύ πρώτης και τελευταίας θέσης υπερβαίνει το 36%, γεγονός που αποτυπώνει την έντονη ενδοπεριφερειακή ανισότητα, με την Καβάλα και τον Έβρο να αποτελούν τους δύο πυρήνες σχετικής οικονομικής ανθεκτικότητας, ενώ η Ροδόπη, η Δράμα και η Ξάνθη παραμένουν σε συνθήκες στασιμότητας. Το μέγεθος της ενδοπεριφερειακής ανισότητας υπογραμμίζει την ανάγκη για πολιτικές σύγκλισης, ενίσχυση της τοπικής παραγωγικής βάσης και βελτίωση των υποδομών που θα στηρίξουν μια πιο ισόρροπη περιφερειακή ανάπτυξη (Πίνακες 1.8, 1.9 και Διάγραμμα 1.8).

Πίνακας 1.8: Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία ανά νομό της ΠΑΜΘ

Νομοί ΠΑΜΘ	ΑΠΑ		Συμμετοχή		Μεταβολή	
	εκατ. ευρώ		%		εκατ. ευρώ	%
	Μέσος όρος 2010-2012	Μέσος όρος 2010-2012	Μέσος όρος 2010-2012	Μέσος όρος 2020-2022	(2020-2022) - (2010-2012)	Μέσος όρος 2010-2012=100
Έβρος	1.880	1.607	26,4	26,3	-273,4	85,5
Ξάνθη	1.196	963	16,8	15,8	-232,9	80,5
Ροδόπη	1.209	1.077	16,9	17,7	-131,7	89,1
Δράμα	989	882	13,9	14,5	-106,8	89,2
Καβάλα	1.859	1.572	26,1	25,8	-286,5	84,6
Σύνολο	**7.132**	**6.101**	**100**	**100**	**-1.031,5**	**85,5**

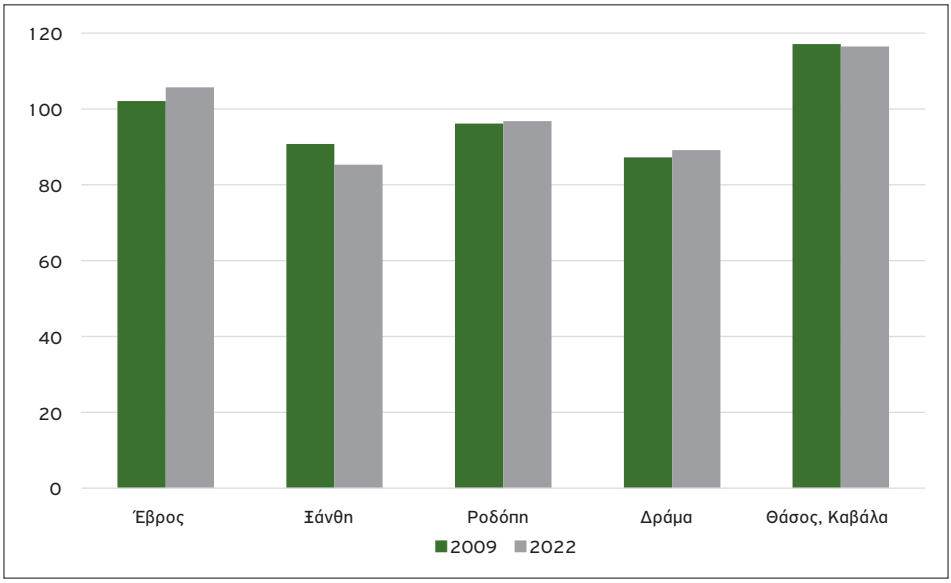
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 1.9: Κατάταξη των νομών της ΠΑΜΘ σύμφωνα με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, 2022

	Κατά κεφαλήν ΑΕΠ (ευρώ)	Ελλάδα=100 (%)	ΠΑΜΘ=100 (%)
ΕΛΛΑΔΑ	**19.647**	**100**	**151,1**
Καβάλα	15.146	77,1	116,5
Έβρος	13.750	70,0	105,7
Ανατ. Μακεδονία, Θράκη	**13.005**	**66,2**	**100**
Ροδόπη	12.592	64,1	96,8
Δράμα	11.602	59,1	89,2
Ξάνθη	11.095	56,5	85,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 1.9: Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ των νομών της ΠΑΜΘ (2009 και 2022, ΠΑΜΘ=100 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

1.6 Ανεπάρκεια των υποδομών μεταφοράς

Το έλλειμμα στις υποδομές μεταφοράς (πυκνότητα και ποιότητα δικτύων, μη ικανοποιητική διασύνδεση) είναι αντανάκλαση της χρόνιας αναπτυξιακής υστέρησης. Οι σχετικά πρόσφατες, πλην όμως ταχείες, αλλαγές στην ευρύτερη περιοχή της ΠΑΜΘ αποκαλύπτουν αυτό το έλλειμα, καθώς θέτουν όρια στην εσωτερική αλλά και στη διασυνοριακή κίνηση ανθρώπων και εμπορευμάτων. Επίσης, πρέπει να επισημανθεί ότι τα μεγαλόπνοα σχέδια, που συχνά ακούγονται σήμερα, προκειμένου να καλυφθεί το κενό δεκαετιών, παραπέμπουν ευθέως στο χάσμα ανάμεσα στη ρητορεία του παρελθόντος σχετικά με τον διεθνή ρόλο της ΠΑΜΘ ως κόμβου πολύτροπων μεταφορών, διαμετακομιστικού εμπορίου κ.λπ. και τη δημιουργία των προϋποθέσεων ώστε αυτό να γίνει πραγματικότητα.

Το οδικό δίκτυο, παρά τη σχετική κυριαρχία του, έναντι των άλλων μεταφορικών υποδομών, χαρακτηρίζεται από σημαντικές αδυναμίες. Το σιδηροδρομικό δίκτυο είναι ελλιπές και ιδιαίτερα προβληματικό. Απουσία σύγχρονων υποδομών καταγράφεται στα λιμάνια της Αλεξανδρούπολης και της Καβάλας. Η λειτουργία των αεροδρομίων Αλεξανδρούπολης και Καβάλας περιορίζεται στην επιβατική κίνηση, καθώς η εμπορευματική εκτελείται από μικρό αριθμό πτήσεων. Σημαντική ανεπάρκεια καταγράφεται στις υποδομές των συνοριακών σταθμών. Ως συνδυαστικό αποτέλεσμα η διατροπικότητα των μεταφορών είναι περιορισμένη. Επίσης, είναι αξιοσημείωτο ότι σε κρίσιμες παραμέτρους (π.χ. σιδηρόδρομος, σύνδεση λιμανιών με σιδηρόδρομο) οι υποδομές των μεταφορών στην ΠΑΜΘ υστερούν έναντι των αντίστοιχων στις όμορες χώρες.

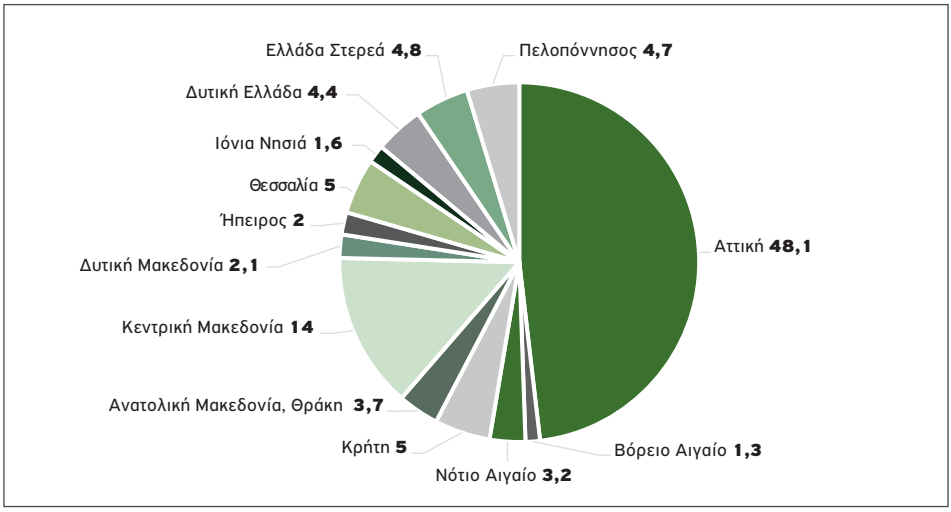
Οι ανεπάρκειες στις υποδομές, ενώ επί δεκαετίες έχουν στερήσει από την ΠΑΜΘ σημαντικές προϋποθέσεις ανάπτυξης, σήμερα αναπαράγουν και διευρύνουν τα προβλήματα που απορρέουν από την ακριτική-παραμεθόρια θέση της και αναδεικνύονται σε βασικό ανασταλτικό παράγοντα για την παρακολούθηση και την αξιοποίηση των οικονομικών δυνατοτήτων που αναδεικνύονται στις γειτονικές χώρες. Οι ανεπαρκείς υποδομές, από τη φύση τους, επηρεάζουν το σύνολο της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Ενδεικτικά, επιβαρύνεται το κόστος μεταφοράς πρώτων υλών και έτοιμων προϊόντων, μειώνεται η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων, αποθαρρύνονται οι επενδύσεις, περιορίζεται η εσωτερική και η διασυνοριακή κυκλοφορία εμπορευμάτων και ο τουρισμός.

Η αναγκαιότητα των έργων υποδομής στην ΠΑΜΘ είναι προφανής· αφορά τη χωρική κάλυψη, τον εκσυγχρονισμό του οδικού και του σιδηροδρομικού δικτύου, την επέκταση και τον εκσυγχρονισμό των λιμανιών, τη σύνδεση των μεταφορικών υποδομών και την αναβάθμιση των μεθοριακών σταθμών. Ωστόσο, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η κατασκευή των εν λόγω υποδομών είναι εξαιρετικά χρονοβόρα, απορροφά σημαντικούς πόρους, ενώ η συνεισφορά τους στην αναβάθμιση της πραγματικής οικονομίας θα εμφανιστεί ετεροχρονισμένα. Οπότε η κρίσιμη παράμετρος για τον σχεδιασμό τους είναι η προσαρμογή τους στις πραγματικές ανάγκες της τοπικής οικονομίας ώστε να συμβάλουν στην ουσιαστική βελτίωση της παραγωγικής βάσης της Περιφέρειας

1.7 Η συμμετοχή της ΠΑΜΘ στο ΑΕΠ

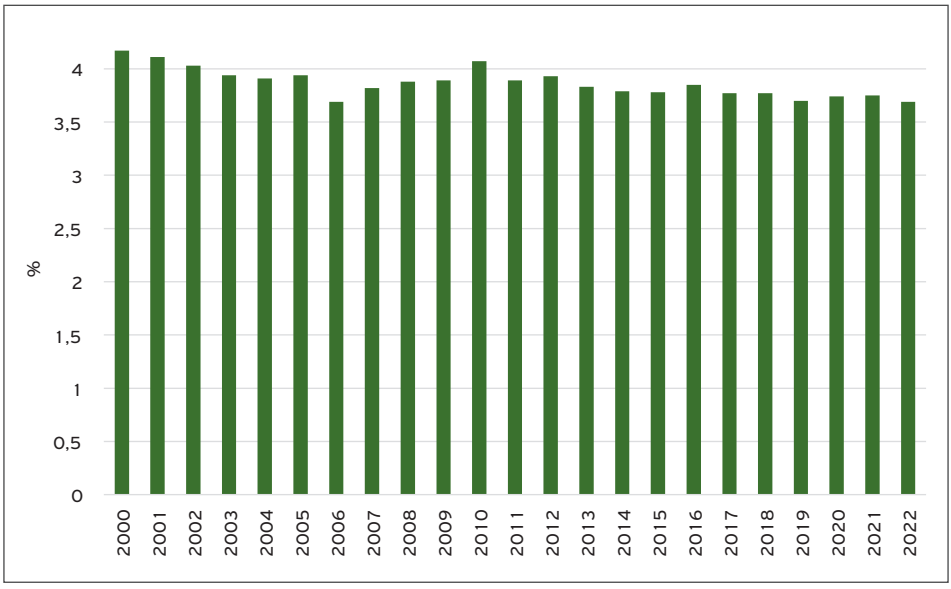
Η περιφερειακή διάρθρωση της οικονομικής δραστηριότητας συνιστά θεμελιώδη παράγοντα της οικονομικής ανάπτυξης και της εδαφικής συνοχής. Αρχικά παρουσιάζεται η ποσοστιαία συμμετοχή των περιφερειών στο ΑΕΠ, υποδεικνύοντας τον βαθμό συγκέντρωσης της οικονομικής δραστηριότητας σε γεωγραφικό επίπεδο. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1.10, η Αττική κυριαρχεί συντριπτικά συνεισφέροντας το 48% του συνολικού ΑΕΠ, γεγονός που αποτυπώνει την υπερσυγκέντρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων στο μητροπολιτικό κέντρο της χώρας. Η Κεντρική Μακεδονία έπεται με σημαντική απόσταση (14%). Οι υπόλοιπες περιφέρειες συμμετέχουν με πολύ μικρότερα ποσοστά, από 5% (Κρήτη, Θεσσαλία) έως 1,3% (Βόρειο Αιγαίο), με την ΠΑΜΘ να εμφανίζει συμμετοχή μόλις 3,7%, η οποία δηλώνει χαμηλή οικονομική βαρύτητα στο εθνικό επίπεδο. Η εικόνα αυτή αποτυπώνει μια έντονα άνιση γεωγραφική κατανομή του ΑΕΠ, επιβεβαιώνοντας την ανάγκη για ενίσχυση της περιφερειακής σύγκλισης και για γεωγραφική ανακατανομή των επενδυτικών πόρων. Στο Διάγραμμα 1.11 παρουσιάζεται η μεταβολή της ποσοστιαίας συμμετοχής της ΠΑΜΘ στο ΑΕΠ της χώρας, η οποία ακολουθεί μακροχρόνια καθοδική πορεία, με εξαίρεση την περίοδο 2006-2010.

Διάγραμμα 1.10: Η ποσοστιαία συμμετοχή των περιφερειών στο ΑΕΠ, 2022 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 1.11: Μεταβολή της ποσοστιαίας συμμετοχής της ΠΑΜΘ στο ΑΕΠ την περίοδο 2000-2022 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Το ειδικό βάρος κατά κλάδο

Εστιάζοντας σε κλαδικό επίπεδο, το διάστημα 2009-2022 παρατηρούνται αξιόλογες μεταβολές όσον αφορά το ειδικό βάρος των κλάδων της ΠΑΜΘ στην ΑΠΑ της χώρας (Πίνακας 1.10 και Διαγράμματα 1.12, 1.13). Η τέταρτη στήλη του Πίνακα 1.10 αποτυπώνει τις διαρθρωτικές μεταβολές[3] στην κλαδική σύνθεση της παραγωγής υποδεικνύοντας την κατεύθυνση και την ένταση της διαρθρωτικής αλλαγής. Κατά την περίοδο 2009-2022, η οικονομία της ΠΑΜΘ παρουσίασε σχετικά ήπιες διαρθρωτικές μεταβολές, με περιορισμένες αποκλίσεις στη συμμετοχή των περισσότερων κλάδων στην ΑΠΑ της χώρας. Η σημαντικότερη μείωση καταγράφεται στον πρωτογενή τομέα (Α), με τον δείκτη να διαμορφώνεται στο 0,69, γεγονός που υποδηλώνει αισθητή υποχώρηση της σχετικής του βαρύτητας. Αρνητικές μεταβολές παρουσιάζουν και οι τεχνικές, επιστημονικές και διοικητικές υπηρεσίες (Μ, Ν: 0,93), οι χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες (Κ: 0,89), καθώς και οι κλάδοι του εμπορίου, των μεταφορών και του τουρισμού (Ζ, Η, Θ: 0,90), υποδηλώνοντας μείωση της σχετικής συμβολής. Μοναδική ενίσχυση του ειδικού βάρους παρατηρείται στον κλάδο Λ (διαχείριση ακίνητης περιουσίας) με δείκτη 1,14, υποδηλώνοντας αυξανόμενη σημασία του συγκεκριμένου τομέα, πιθανώς λόγω ανατιμήσεων, επενδύσεων σε real estate και δυναμικής τουριστικών/βραχυχρόνιων μισθώσεων. Οι περισσότεροι λοιποί κλάδοι (μεταποίηση, δημόσιες υπηρεσίες, ψυχαγωγία, πληροφορική) παρουσιάζουν σχετική σταθερότητα, με δείκτες κοντά στη μονάδα. Συνεπώς, η οικονομία της ΠΑΜΘ εμφανίζει χαμηλή διαρθρωτική κινητικότητα σε κλαδικό επίπεδο, με την εξαίρεση την υποχώρηση του πρωτογενούς τομέα και την ενίσχυση του real estate. Η μεταβολή αυτή αποτυπώνει μια οριακή αναδιάταξη της παραγωγής υπέρ λιγότερο παραγωγικών και εξωστρεφών δραστηριοτήτων, και αναδεικνύει την ανάγκη για ενίσχυση δυναμικών κλάδων με υψηλή προστιθέμενη αξία και καινοτομία. Οι διαρθρωτικές αλλαγές, τόσο σε τομεακό όσο και σε κλαδικό επίπεδο, αναδεικνύονται εμφανέστερα σε επίπεδο περιφέρειας και νομού (βλ. Υποκεφ. 1.9).

3 Ως ***διαρθρωτική αλλαγή*** ορίζεται η σύγκριση της ποσοστιαίας συμμετοχής ενός κλάδου/προϊόντος μεταξύ δύο χρονικών σημείων. Τιμές πάνω από τη μονάδα δείχνουν αύξηση της συμμετοχής, ενώ τιμές κάτω από τη μονάδα παραπέμπουν σε μείωση της συμμετοχής. Στην ερμηνεία της διαρθρωτικής αλλαγής είναι κρίσιμο να ληφθεί υπόψη ότι μπορεί να προκύψει τόσο από την αύξηση όσο και από τη μείωση των απόλυτων μεγεθών.

Πίνακας 1.10: Μεταβολή της συμμετοχής των κλάδων της ΠΑΜΘ στην ΑΠΑ της χώρας την περίοδο 2009-2022

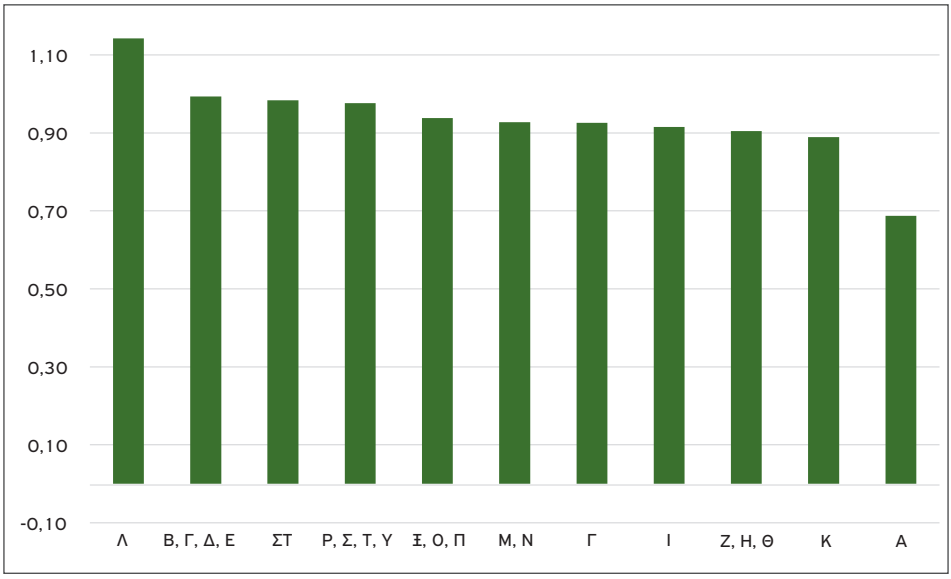
Κλάδοι	2009 (%)	2022 (%)	Διαρθρωτική μεταβολή 2022/2009
Α	6,3	4,3	0,69
Β, Γ, Δ, Ε	5,0	4,9	0,99
Γ	4,9	4,6	0,93
ΣΤ	3,9	3,8	0,98
Ζ, Η, Θ	3,5	3,2	0,90
Ι	1,8	1,6	0,92
Κ	2,3	2,1	0,89
Λ	2,4	2,7	1,14
Μ, Ν	2,3	2,1	0,93
Ξ, Ο, Π	5,7	5,3	0,94
Ρ, ΣΤ, Υ	3,1	3,0	0,98
Σύνολο	**3,9**	**3,7**	**0,94**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Σημείωση: Περιγραφή κωδικών

Α	*Γεωργία, δασοκομία και αλιεία*
Γ	*Μεταποίηση*
Ρ, Σ, Τ, Υ	*Ρ: Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία, Σ: Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, Τ: Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, μη διαφοροποιημένες δραστηριότητες νοικοκυριών που αφορούν την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για ιδία χρήση, Υ: Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων*
Ξ, Ο, Π	*Ξ: Δημόσια διοίκηση και άμυνα, Ο: Εκπαίδευση, Π: Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα*
Β, Δ, Ε	*Β: Ορυχεία και λατομεία, Δ: Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού, Ε: Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης*
ΣΤ	*ΣΤ: Κατασκευές*
Ζ, Η, Θ	*Ζ: Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών, Η: Μεταφορά και αποθήκευση, Θ: Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης*
Λ	*Λ: Διαχείριση ακίνητης περιουσίας*
Κ	*Κ: Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες*
Μ, Ν	*Μ: Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, Ν: Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες*
Ι	*Ι: Ενημέρωση και επικοινωνία*

Διάγραμμα 1.12: Η διαρθρωτική μεταβολή της συμμετοχής των κλάδων της ΠΑΜΘ στην ΑΠΑ της χώρας (2009-2022)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 1.13: Η συμμετοχή της ΠΑΜΘ στην ΑΠΑ της χώρας ανά κλάδο το 2022 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

1.8 Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου

Στο Διάγραμμα 1.14 παρουσιάζεται η ποσοστιαία συμμετοχή των περιφερειών στις Ακαθάριστες Επενδύσεις Παγίου Κεφαλαίου (ΑΕΠΚ) για τα έτη 2009 και 2022. Η Αττική έχει τη μεγαλύτερη συμμετοχή, αν και παρουσίασε σημαντική μείωση από 39,4% σε 28,7%. Η ΠΑΜΘ διατήρησε σχετικά σταθερή τη συμμετοχή της, με μικρή άνοδο από 3,8% σε 4,9%. Στο Διάγραμμα 1.15 παρουσιάζεται η απόλυτη εξέλιξη των ΑΕΠΚ ανά περιφέρεια. Από αυτά τα στοιχεία αναδεικνύονται κρίσιμες τάσεις όσον αφορά τη γεωγραφική κατανομή και την ένταση των επενδύσεων τόσο κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης όσο και ύστερα από αυτήν. Η Αττική παρουσιάζει απότομη πτώση από 18,9 δισ. το 2009 σε 6,8 δισ. ευρώ το 2016, και σταδιακή ανάκαμψη έως τα 10,8 δισ. ευρώ το 2022. Αντίστοιχες καθοδικές τάσεις και μερική ανάκαμψη καταγράφονται και στις λοιπές περιφέρειες. Η Δυτική Μακεδονία σημειώνει εντυπωσιακή πτώση από 2,7 δισ. ευρώ το 2009 σε μόλις 695 εκατ. ευρώ το 2020, αλλά εμφανίζει επενδυτική ανάκαμψη το 2022 (1,04 δισ. ευρώ), πιθανόν λόγω προγραμμάτων απολιγνιτοποίησης. Η ΠΑΜΘ διατηρεί σχετικά σταθερό επίπεδο επενδύσεων περίπου 1-1,5 δισ. ευρώ, χωρίς ενδείξεις ισχυρής δυναμικής. Ορισμένες περιφέρειες όπως η Κρήτη, η Στερεά Ελλάδα και η Θεσσαλία εμφανίζουν πιο σαφή σημάδια ανάκαμψης των επενδύσεων την περίοδο 2021-2022, σε αντίθεση με περιοχές όπως τα Ιόνια Νησιά και το Βόρειο Αιγαίο, που παραμένουν σε χαμηλά επίπεδα.

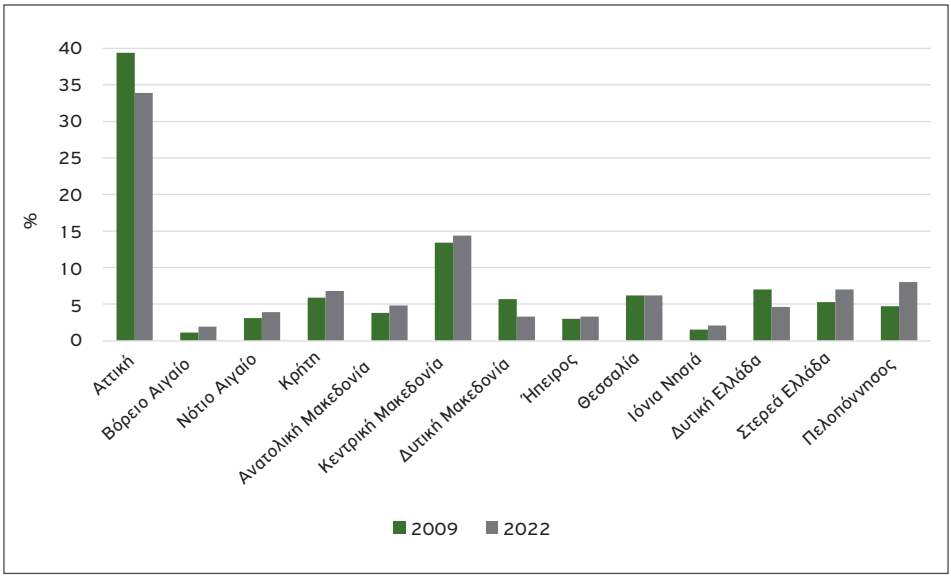
Τα δεδομένα καταδεικνύουν βαθιά επενδυτική κρίση την περίοδο 2010-2015. Μερική ανάκαμψη παρατηρείται από το 2017 και εντονότερη μετά την πανδημία, η οποία ωστόσο δεν είναι ομοιόμορφη γεωγραφικά. Η ΠΑΜΘ παρουσιάζει σχετική ανθεκτικότητα, όχι όμως θεαματική αύξηση, κάτι που επισημαίνει την ανάγκη για ενεργητική επενδυτική πολιτική περιφερειακής σύγκλισης.

Πιο ξεκάθαρη εικόνα για τη γενικότερη τάση των επενδύσεων στις περιφέρειες της χώρας προκύπτει από τον λόγο ΑΕΠΚ προς ΑΠΑ (Διάγραμμα 1.16 και Πίνακας 1.11), από όπου αναδεικνύεται μια γενικευμένη αποεπένδυση, με αποτέλεσμα τη μείωση της επενδυτικής έντασης στις περισσότερες περιφέρειες της χώρας. Στο επίπεδο των περιφερειών οι διαφορές είναι εντυπωσιακές. Η Δυτική Μακεδονία εμφανίζει πολύ υψηλό δείκτη (59%) το 2009, λόγω των μεγάλων επενδύσεων στον ενεργειακό τομέα, αλλά μετά το 2012 καταγράφει ισχυρή πτώση, με τιμές κάτω του 30%, παρά τις πρόσφατες τάσεις ανάκαμψης. Παρόμοια εικόνα παρουσιάζει και η Ήπειρος, που το 2009 είχε δείκτη άνω του 33% και το 2022 ανακτά υψηλό επίπεδο (28,7%). Οι περιφέρειες του Αιγαίου (Βόρειο και Νότιο) παρουσιάζουν γενικά σχετικά υψηλή επενδυτική ένταση, με ανοδική πορεία το 2021-2022, γεγονός που πιθανώς σχετίζεται με τουριστικές και ενεργειακές επενδύσεις. Αντίθετα, η Αττική, μολονότι συγκεντρώνει τον μεγαλύτερο όγκο επενδύσεων, καταγράφει χαμηλότερες τιμές (12,2% το 2022), γεγονός που αντανακλά τη δομή της παραγωγής της (μεγάλη συμμετοχή υπηρεσιών) αλλά και τη σχετική υποχώρηση του παγίου σχηματισμού κεφαλαίου. Η ΠΑΜΘ την περίοδο 2019-2022 διατηρεί σταθερά υψηλότερο επίπεδο επενδυτικής έντασης (περίπου 18%-22%) σε σχέση με τον μέσο όρο της χώρας, που χαρακτηρίζεται από σημαντικό επενδυτικό κενό, καθώς μετά την υποχώρηση την περίοδο της κρίσης και της πανδημί-

ας στο 13-14%, διαμορφώθηκε το 2020-2022 στο 16-17%, αρκετά κάτω από το επίπεδο της Ευρωζώνης (21%).

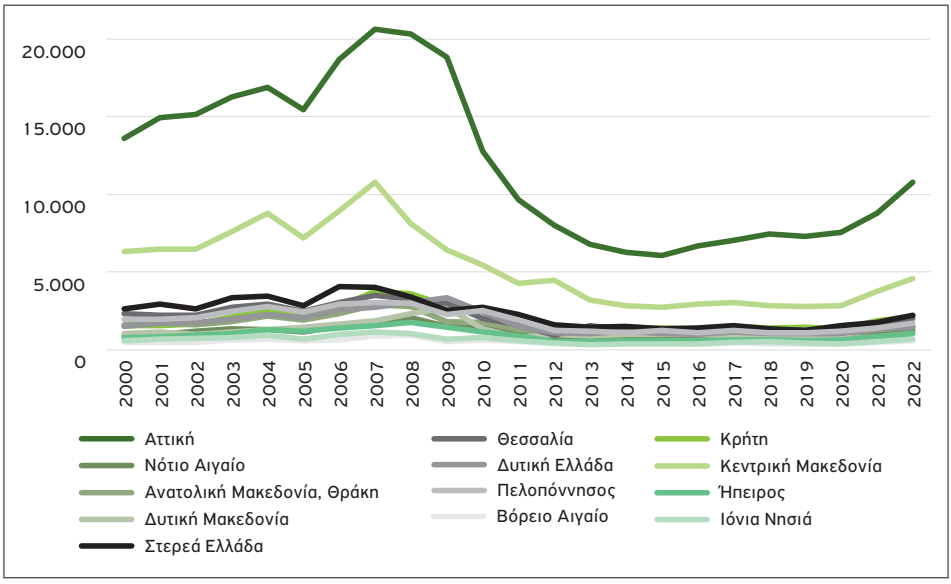
Την περίοδο 2009-2022, η συμμετοχή της ΠΑΜΘ στις ΑΕΠΚ της χώρας διαμορφώνεται στο 4,9%. Υψηλότερη συμμετοχή από τον μέσο όρο της Περιφέρειας στις αντίστοιχες επενδύσεις εντοπίζεται στους τομείς-κλάδους: (Α) Γεωργία, δασοκομία και αλιεία (10,9%), (Β-Ε) Ορυχεία, λατομεία, βιομηχανία, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων (7,2%) και (Ξ-Ο-Π) Δημόσια διοίκηση, άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα (6,0%). Σχετικά χαμηλότερα (3,7%) διαμορφώνονται οι επενδύσεις στη Διαχείριση ακίνητης περιουσίας (Λ), ενώ στους λοιπούς κλάδους η συμμετοχή είναι πολύ χαμηλότερη (Πίνακας 1.12).

Διάγραμμα 1.14: Ποσοστιαία συμμετοχή περιφερειών στις ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (%)

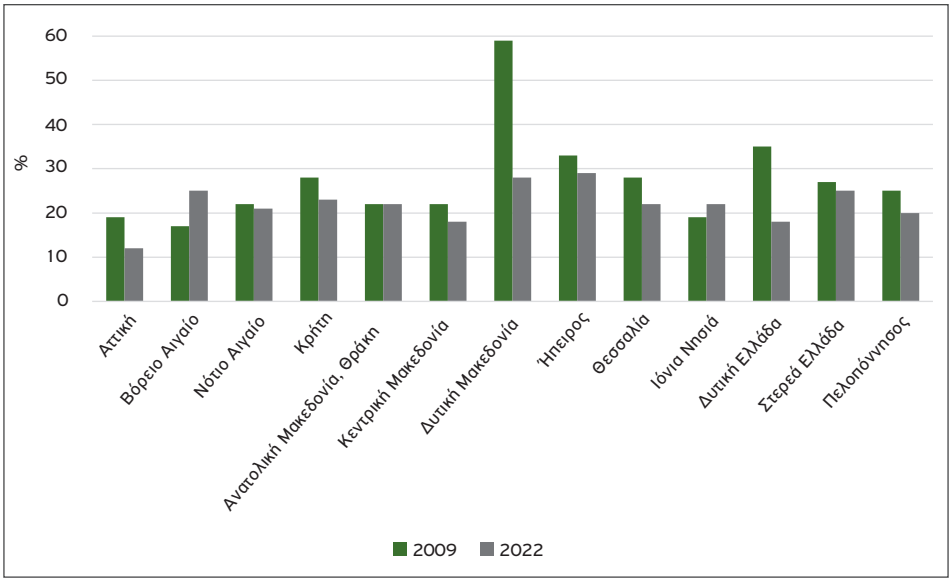
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 1.15: Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου ανά περιφέρεια (εκατ. ευρώ)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 1.16: Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου ως ποσοστό της ΑΠΑ ανά περιφέρεια το 2009 και το 2022 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 1.11: Ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου ως ποσοστό της ΑΠΑ ανά περιφέρεια στο διάστημα 2009-2022 (%)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Αττική	19	13	11	10	9	8	8	9	10	10	9	11	11	12
Βόρειο Αιγαίο	17	22	21	18	18	19	23	19	22	18	18	19	23	25
Νότιο Αιγαίο	22	22	21	16	12	14	15	15	15	14	17	15	19	21
Κρήτη	28	27	21	17	19	19	18	18	20	18	18	19	24	23
Ανατολική Μακεδονία, Θράκη	22	22	19	15	19	18	19	18	20	17	18	19	21	22
Κεντρική Μακεδονία	22	20	18	20	15	14	13	14	14	13	13	14	17	18
Δυτική Μακεδονία	59	30	18	21	19	22	24	26	24	20	22	22	25	28
Ήπειρος	33	28	23	15	15	18	17	18	20	19	18	21	26	29
Θεσσαλία	28	21	19	11	19	16	17	16	18	16	15	16	19	22
Ιόνια Νησιά	19	23	20	15	11	13	15	15	18	18	15	17	20	22
Δυτική Ελλάδα	35	26	19	15	15	16	15	14	16	15	15	16	19	18
Στερεά Ελλάδα	27	31	28	22	21	22	20	20	22	19	17	22	23	25
Πελοπόννησος	25	30	24	17	17	16	17	16	17	15	15	18	19	20
Σύνολο	**23**	**19**	**16**	**14**	**13**	**13**	**13**	**13**	**14**	**13**	**13**	**14**	**16**	**17**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 1.12: Συμμετοχή των ΑΕΠΚ της ΠΑΜΘ στο σύνολο της χώρας ανά κλάδο (%)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Α	10,2	10,0	11,1	12,6	12,6	12,3	12,2	11,4	12,4	9,7	11,8	12,0	10,7	10,9
Β, Ε	6,2	3,8	6,5	3,0	5,8	6,8	8,4	8,6	8,5	7,1	8,0	6,4	7,8	7,2
Ξ, Ο, Π	2,4	6,1	4,1	6,3	5,6	6,7	5,7	6,0	6,1	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0
Σύνολο	**3,8**	**4,7**	**4,6**	**4,3**	**5,5**	**5,4**	**5,8**	**5,4**	**5,5**	**4,9**	**5,4**	**5,2**	**5,1**	**4,9**
Λ	4,7	5,1	5,0	4,2	8,1	4,4	3,8	4,5	4,1	2,9	4,4	3,6	3,3	3,7
Ρ, Σ, Τ, Υ	3,1	3,2	3,0	3,0	3,0	2,6	2,6	2,9	2,9	3,0	2,9	2,8	3,0	3,0
ΣΤ	2,0	4,5	1,4	2,8	0,4	3,1	2,9	1,4	1,5	1,5	2,5	6,0	3,2	3,0
Μ, Ν	2,3	1,9	1,3	1,3	1,4	1,8	1,9	2,2	2,1	2,1	2,0	2,1	2,1	2,1
Κ	2,3	2,4	2,3	2,0	2,2	2,1	2,4	2,4	2,3	2,2	2,1	2,2	2,1	2,0
Ζ, Η, Θ	1,2	2,8	2,8	1,5	1,3	3,2	5,2	2,9	2,8	2,9	2,4	3,0	2,2	1,9
Ι	1,6	2,6	2,3	2,3	1,7	0,9	1,2	1,2	0,7	0,7	1,5	0,8	0,9	0,9

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Σημείωση: Κατάταξη των κλάδων σύμφωνα με τη συμετοχή τους το έτος 2022.

1.9 Διάρθρωση και διαρθρωτική μεταβολή στην ΠΑΜΘ

Διαρθρωτικές αλλαγές σε τομεακό επίπεδο

Οι διαρθρωτικές αλλαγές που εντοπίζονται είναι χωρίς αναπτυξιακό περιεχόμενο, καθώς προέρχονται από διαφορετικούς ρυθμούς συρρίκνωσης των τριών τομέων. Συγκεκριμένα, στην τομεακή σύνθεση της ΠΑΜΘ παρατηρούνται ανακατατάξεις με κοινό παρονομαστή τη μείωση της ΑΠΑ σε απόλυτο μέγεθος. Συνεπώς, οι αλλαγές στη συμμετοχή των τομέων (μείωση πρωτογενούς, αύξηση δευτερογενούς, μείωση τριτογενούς), ενώ φαινομενικά παραπέμπουν σε αναπτυξιακή διαδικασία, ουσιαστικά είναι αποτέλεσμα της συρρίκνωσής τους σε διαφορετικό βαθμό (Νικολαΐδης, 2024).

Η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα μειώθηκε την περίοδο 2009-2022 από 5,3% σε 5,0%. Θεωρητικά, η μείωση του ειδικού βάρους του πρωτογενούς τομέα είναι αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης, εφόσον αυτή προκύπτει από σχετικά μικρότερη μεγέθυνση σε σχέση με τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα. Ωστόσο, στην περίπτωση της ΠΑΜΘ η σχετική μείωση του ειδικού βάρους του πρωτογενούς τομέα είναι αποτέλεσμα της απόλυτης μείωσης της ΑΠΑ (-21,9%) σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι του δευτερογενούς (-4,3%) και του τριτογενούς (-20,3%) (Πίνακας 1.13 και Διαγράμματα 1.17, 1.18).

Η αύξηση του ειδικού βάρους του δευτερογενούς τομέα (από 21,5% το 2009 σε 24,8% το 2022) δεν μεταφράζεται σε ενίσχυση της παραγωγικής βάσης, καθώς έγινε με όρους μείωσης της ΑΠΑ ακόμη και σε τρέχουσες τιμές (-4,3%). Συνεπώς, οφείλεται στη μεγαλύτερη απόλυτη συρρίκνωση του πρωτογενούς και του τριτογενούς τομέα (Πίνακας 1.13 και Διαγράμματα 1.17,1.18).

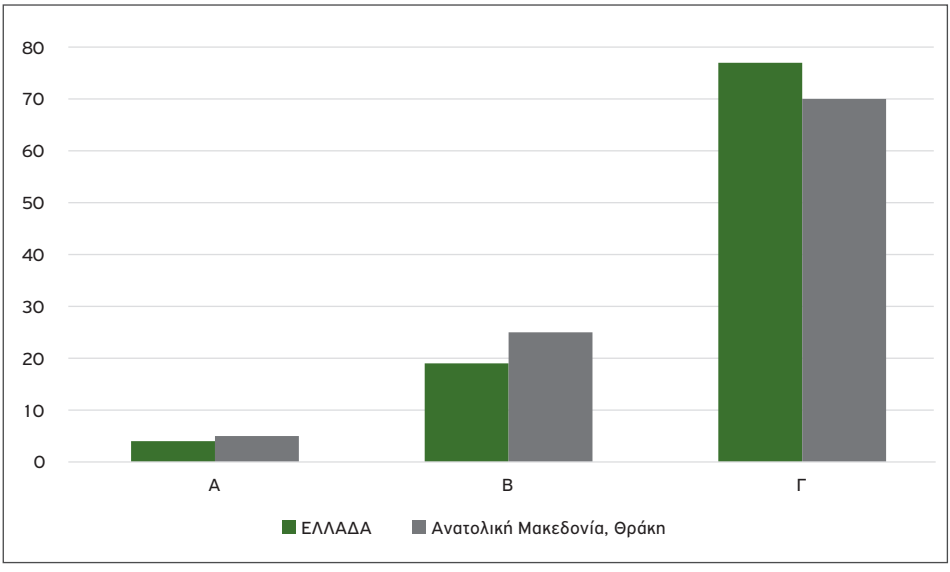
Η μείωση του ειδικού βάρους του τριτογενούς τομέα (από 73,1% το 2009 σε 70,2% το 2022) επίσης δεν παραπέμπει σε ενίσχυση της παραγωγικής βάσης, καθώς μειώθηκε η ΑΠΑ του τριτογενούς τομέα ακόμη και σε τρέχουσες τιμές κατά 20,3%, ενώ συγχρόνως, μείωση παρατηρείται και στην ΑΠΑ των παραγωγικών τομέων (πρωτογενής -21,8% και δευτερογενής -4,3%) (Πίνακας 1.13 και Διαγράμματα 1.17,1.18).

Πίνακας 1.13: Τομεακή σύνθεση και μεταβολές της ΑΠΑ, 2009 και 2022

	Πρωτογενής τομέας		Δευτερογενής τομέας		Τριτογενής τομέας		Σύνολο	
	2009	2022	2009	2022	2009	2022	2009	2022
ΑΠΑ (τρέχουσες τιμές, εκατ. ευρώ)								
Σύνολο χώρας	6.856	7.801	37.711	34.707	164.613	140.900	209.179	183.409
ΠΑΜΘ	434	339	1.755	1.679	5.955	4.745	8.144	6.763
Ποσοστιαία σύνθεση ΑΠΑ (%)								
Σύνολο χώρας	3,3	4,3	18,0	18,9	78,7	76,8	100	100
ΠΑΜΘ	5,3	5,0	21,5	24,8	73,1	70,2	100	100
Συμμετοχή ΠΑΜΘ στο σύνολο της χώρας (%)								
	6,3	4,3	4,7	4,8	3,6	3,4	3,9	3,7
Διαχρονική μεταβολή 2022 προς 2009 (%)								
Σύνολο χώρας	-	113,8	-	92,0	-	85,6	-	87,7
ΠΑΜΘ	-	78,1	-	95,7	-	79,7	-	83,0
Διαρθρωτική μεταβολή 2022 προς 2009								
Σύνολο χώρας	-	1,30	-	1,05	-	0,98	-	-
ΠΑΜΘ	-	0,94	-	1,15	-	0,96	-	-

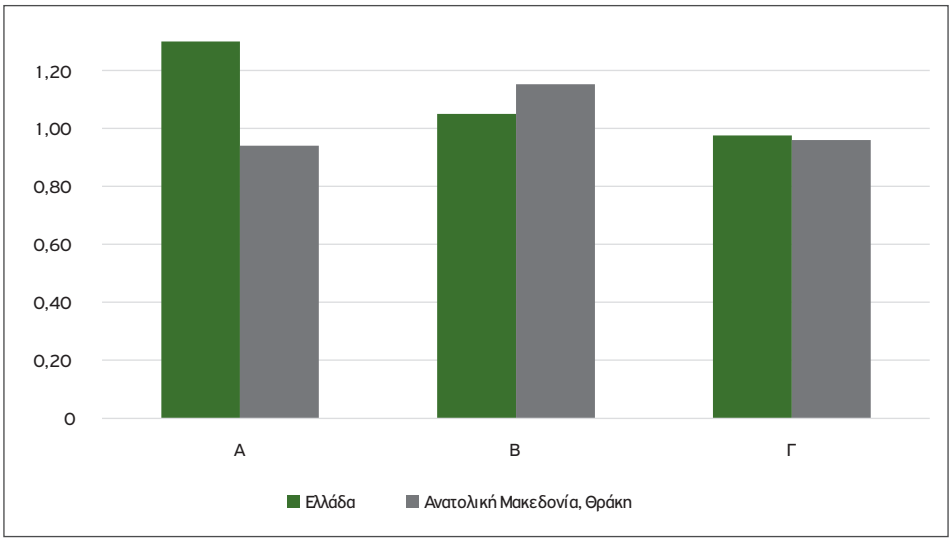
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 1.17: Τομεακή διάρθρωση σε επίπεδο χώρας και στην ΠΑΜΘ (2022) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 1.18: Διαρθρωτική μεταβολή σε επίπεδο χώρας και στην ΠΑΜΘ (2009-2022)

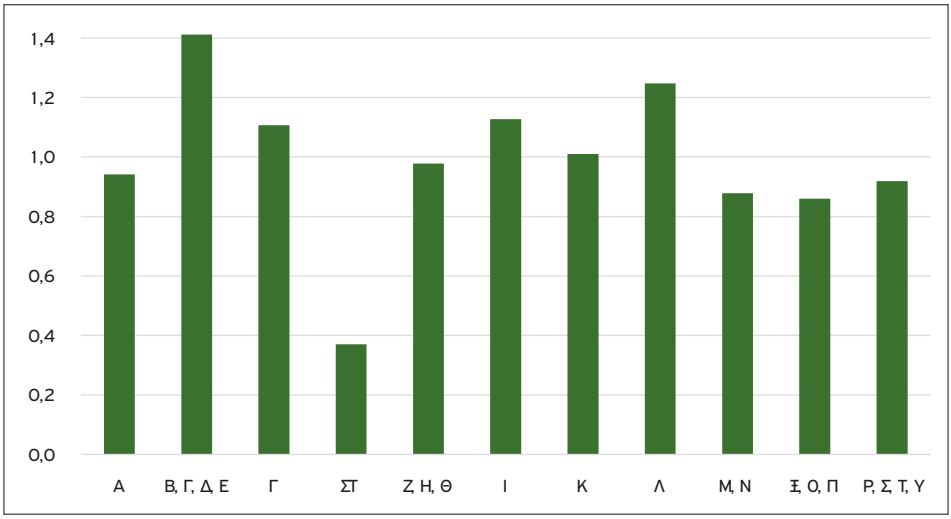

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διαρθρωτικές αλλαγές σε κλαδικό επίπεδο

Όπως και στο τομεακό επίπεδο, οι παρατηρούμενες διαρθρωτικές αλλαγές συντελούνται υπό συνθήκες μείωσης της ΑΠΑ. Σε αυτό το πλαίσιο, η διαρθρωτική μεταβολή των κλάδων στην ΠΑΜΘ την περίοδο 2009-2022 δείχνει ενίσχυση της σχετικής συμμετοχής του δευτερογενούς τομέα, με τους κλάδους της εξόρυξης, της μεταποίησης, της ενέργειας και των υπηρεσιών ύδρευσης (Β, Γ, Δ, Ε) να εμφανίζουν σημαντική αύξηση (Διάγραμμα 1.19). Θετική μεταβολή καταγράφεται και στους κλάδους της ενημέρωσης και επικοινωνίας (Ι), των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων, της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (Λ). Αντιθέτως, οι κλάδοι που σχετίζονται με τις επαγγελματικές, τεχνικές και διοικητικές υπηρεσίες (Μ, Ν), τις πολιτιστικές και κοινωνικές δραστηριότητες (Ρ, ΣΤ, Υ), τις δημόσιες υπηρεσίες (Ξ, Ο, Π), τις κατασκευές (ΣΤ) καθώς και τη γεωργία, δασοκομία και αλιεία (Α) παρουσιάζουν υποχώρηση. Αναλλοίωτοι παραμένουν οι κλάδοι που σχετίζονται με το εμπόριο, τις μεταφορές, την εστίαση και τον τουρισμό (Ζ, Η, Θ) καθώς και τις χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες (Κ).

Διάγραμμα 1.19: Διαρθρωτική μεταβολή των κλάδων στην ΠΑΜΘ (2009-2022)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάρθρωση και διαρθρωτικές αλλαγές σε επίπεδο νομών

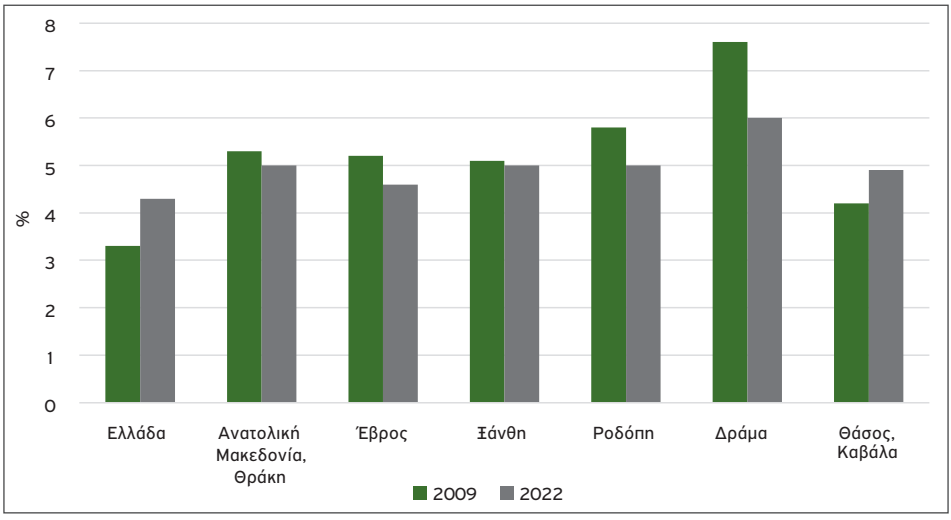
Για την πληρέστερη αξιολόγηση των διαρθρωτικών αλλαγών και στο επίπεδο των νομών είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι συντελούνται υπό συνθήκες μείωσης της ΑΠΑ. Σε αυτό το πλαίσιο: η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στην ΑΠΑ της ΠΑΜΘ παραμένει υψηλότερη σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο, τόσο το 2009 όσο και το 2022· η υψηλότερη συμμετοχή, με μικρές διαφοροποιήσεις, χαρακτηρίζει όλους τους νομούς της Περιφέρειας. Η ήπια υποχώρηση της σχετικής σημασίας του πρωτογενούς τομέα δεν μεταβάλλει ουσιαστικά τον ρόλο του στην περιφερειακή παραγωγή, ο οποίος παραμένει κρίσιμος, ιδίως σε περιοχές που έχουν παραδοσιακά αγροτικό προσανατολισμό (Πίνακας 1.14, Διαγράμματα 1.20 και 1.21).

Πίνακας 1.14: Διαρθρωτική αλλαγή σε Ελλάδα, ΠΑΜΘ και στους νομούς της (2009-2022)

	Πρωτογενής τομέας	Δευτερογενής τομέας	Τριτογενής τομέας
ΕΛΛΑΔΑ	1,29	1,04	0,97
ΠΑΜΘ	0,94	1,15	0,95
Έβρος	0,89	1,24	0,96
Ξάνθη	0,98	1,08	0,97
Ροδόπη	0,87	1,43	0,84
Δράμα	0,79	1,23	0,93
Καβάλα	1,16	0,90	1,02

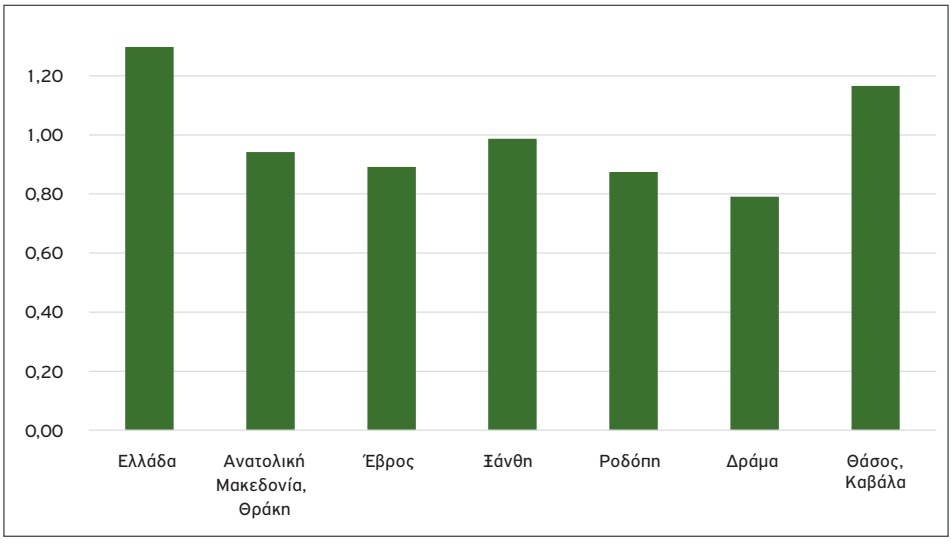
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 1.20: Συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα σε Ελλάδα, ΠΑΜΘ και στους νομούς της (2009 και 2022) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

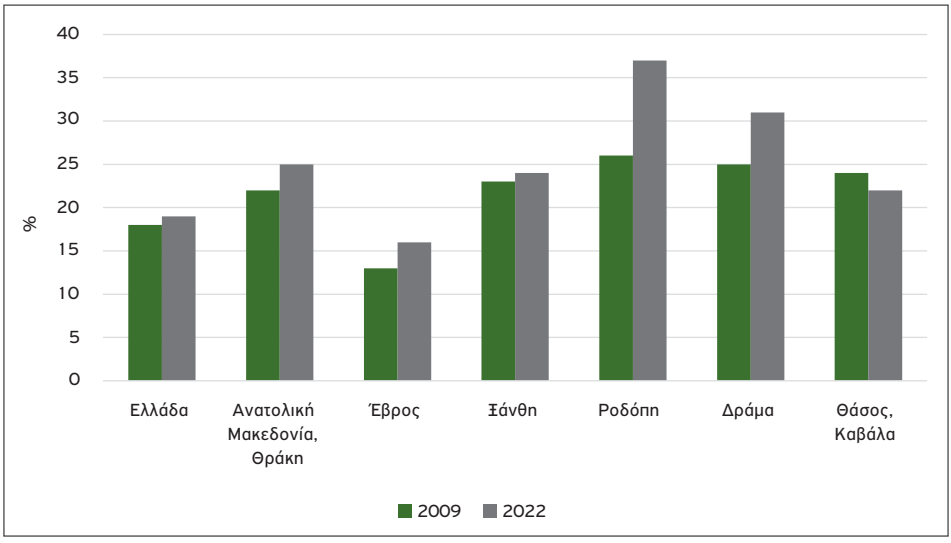
Διάγραμμα 1.21: Διαρθρωτική μεταβολή του πρωτογενούς τομέα σε Ελλάδα, ΠΑΜΘ και στους νομούς της (2009-2022)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

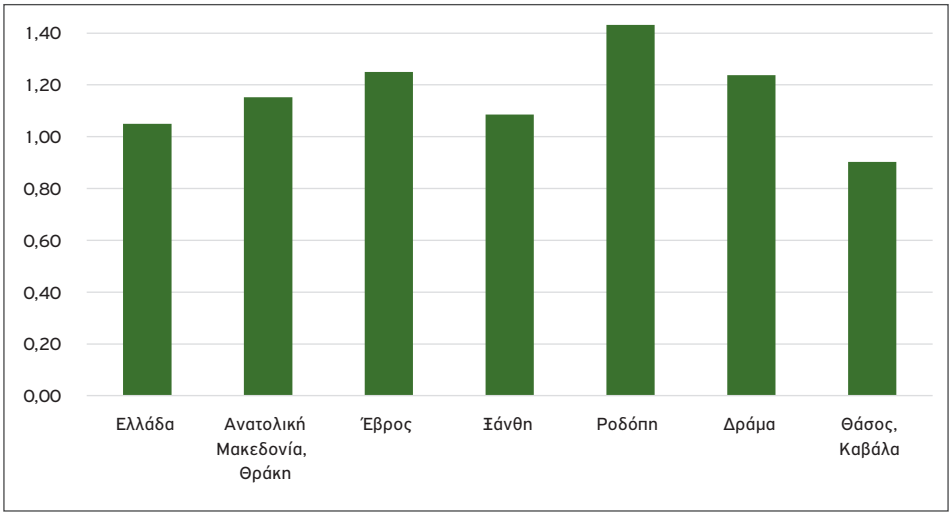
Ο δευτερογενής τομέας εμφανίζει αυξημένη συμμετοχή στην ΑΠΑ της ΠΑΜΘ σε σύγκριση με τον εθνικό μέσο όρο, με το ποσοστό να ενισχύεται περαιτέρω το 2022 (Διάγραμμα 1.22). Ιδιαίτερα έντονη είναι η μεταβολή στον Ν. Ροδόπης, του οποίου η συμμετοχή αυξάνεται σημαντικά ξεπερνώντας το 35%. Ενίσχυση της συμμετοχής καταγράφεται επίσης στη Δράμα, στην Ξάνθη και στον Έβρο, ενώ στην Καβάλα η μεταβολή είναι αρνητική. Συνολικά, υπό συνθήκες μείωσης της ΑΠΑ, καταγράφεται σχετική αναβάθμιση του δευτερογενούς τομέα τόσο σε επίπεδο Περιφέρειας όσο και σε επίπεδο νομών, με εξαίρεση τον Ν. Καβάλας (Πίνακας 1.14 και Διαγράμματα 1.22, 1.23).

Διάγραμμα 1.22: Συμμετοχή του δευτερογενούς τομέα σε Ελλάδα, ΠΑΜΘ και στους νομούς της (2009 και 2022) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

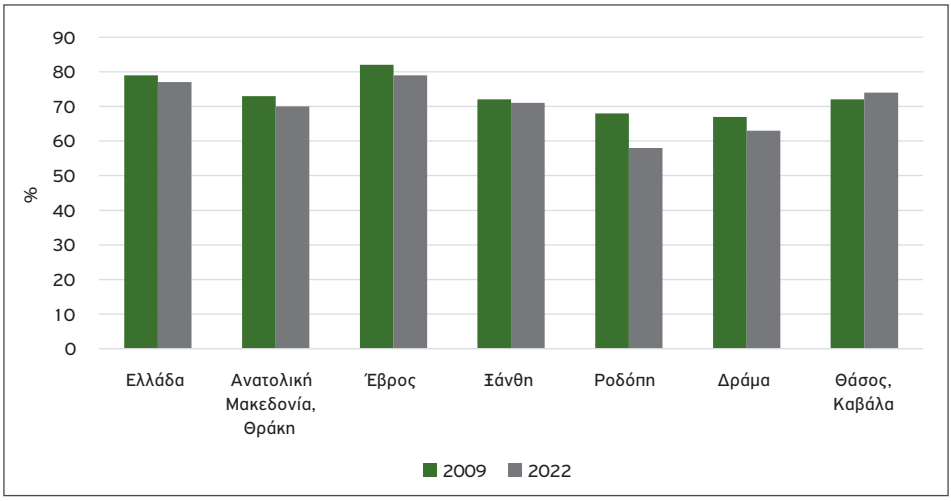
Διάγραμμα 1.23: Διαρθρωτική μεταβολή του δευτερογενούς τομέα σε Ελλάδα, ΠΑΜΘ και στους νομούς της (2009-2022)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

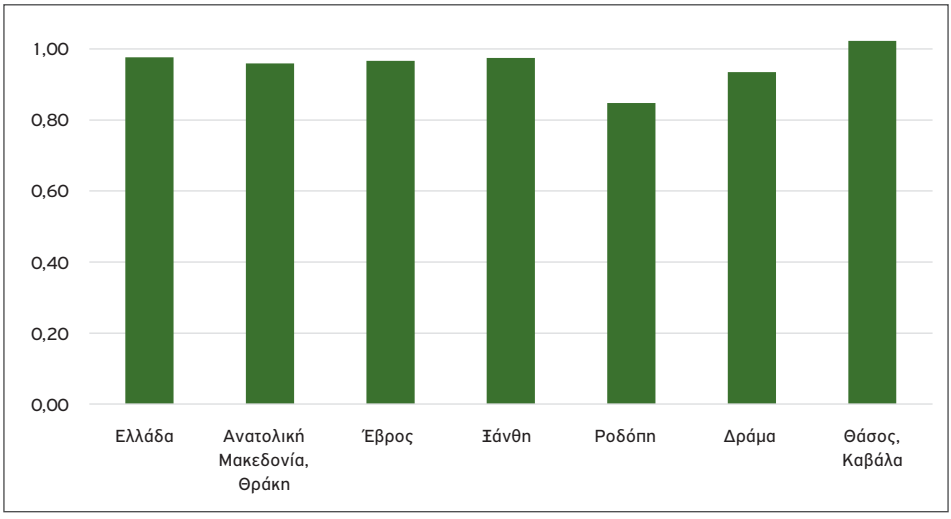
Ο τριτογενής τομέας διατηρεί κυρίαρχη θέση στη σύνθεση της ΑΠΑ, τόσο στο σύνολο της Ελλάδας όσο και στην ΠΑΜΘ, με ποσοστά που κυμαίνονται μεταξύ 70% και 80%. Ωστόσο, μεταξύ 2009 και 2022 παρατηρείται γενικευμένη υποχώρηση της σχετικής συμμετοχής του στους περισσότερους νομούς της ΠΑΜΘ, με τη Ροδόπη και τη Δράμα να εμφανίζουν τη μεγαλύτερη μείωση. Αντίθετα, στην Καβάλα παρατηρείται ήπια ενίσχυση, ενδεχομένως λόγω τουριστικής ανάκαμψης (Πίνακας 1.14 και Διαγράμματα 1.24, 1.25).

Διάγραμμα 1.24: Συμμετοχή του τριτογενούς τομέα σε Ελλάδα, ΠΑΜΘ και στους νομούς της (2009 και 2022) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 1.25: Διαρθρωτική μεταβολή του τριτογενούς τομέα σε Ελλάδα, ΠΑΜΘ και στους νομούς της (2009-2022)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

2. Ορισμένες κρίσιμες πτυχές της οικονομίας της ΠΑΜΘ

Στο παρόν κεφάλαιο επιλέγεται η ανάλυση ορισμένων βασικών οικονομικών δραστηριοτήτων και παραμέτρων που αφορούν το φυσικό περιβάλλον από την οπτική της οικονομίας. Πρόκειται για τον πρωτογενή και τον δευτερογενή τομέα, τον τουρισμό, τις εξαγωγές και τους φυσικούς πόρους. Η συγκεκριμένη ανάλυση αποσκοπεί στη σκιαγράφηση του πλαισίου που επηρεάζει καθοριστικά το ζήτημα της απασχόλησης.

2.1 Πρωτογενής τομέας

Στη γενικότερη υποχώρηση της συμμετοχής της οικονομίας της ΠΑΜΘ στην ΑΠΑ της χώρας την περίοδο 2009-2022, από 4,2% σε 3,7% (διαρθρωτική μεταβολή 0,94) –η οποία αφορά σχεδόν το σύνολο των κλάδων–, η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα κατέγραψε τη μεγαλύτερη μείωση (0,69), καθώς από 6,1% μειώθηκε σε 5,3%. Πρόκειται για αποτέλεσμα απόλυτης μείωσης της ΑΠΑ στην ΠΑΜΘ, από 432,5 εκατ. ευρώ σε 321,1 εκατ. ευρώ (τρέχουσες τιμές) και όχι για χαμηλότερο ρυθμό αύξησης σε σχέση με τη χώρα (Πίνακες 1.13 και 2.1). Παρά την απόλυτη και τη σχετική υποχώρησή του, ο πρωτογενής τομέας έχει υψηλότερη συμμετοχή στην ΑΠΑ της ΠΑΜΘ (5,3%) απ' ό,τι η συνολική ΑΠΑ της εν λόγω περιφέρειας στο αντίστοιχο εθνικό μέγεθος (4,2%), κάτι που χαρακτηρίζει όλους τους νομούς της. Παρ' όλα αυτά, σε σχέση με τις λοιπές περιφέρειες της χώρας, η σύνθεση της οικονομίας της ΠΑΜΘ χαρακτηρίζεται από σχετικά μέτρια συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα (5,3%) (Πίνακας 2.1).

Στο διάστημα αρχές δεκαετίας 2010 και 2020, στον πρωτογενή τομέα της ΠΑΜΘ παρατηρούνται εξαιρετικά δυσμενείς αλλαγές. Σε συνθήκες ιδιαίτερα σημαντικής μείωσης του αριθμού των εκμεταλλεύσεων (-7.960 ή -21,9%), των καλλιεργούμενων εκτάσεων (-7,9%) και των εκτρεφόμενων ζώων (Πίνακας 2.2) αυξήθηκε η ενδιάμεση ανάλωση (+41,2%), η οποία συνοδεύτηκε και από δραστική μείωση της ΑΠΑ σχεδόν στο 1/3 (-27,9% ή -111,4 εκατ. ευρώ) (Πίνακας 2.3). Η μείωση της ΑΠΑ του πρωτογενούς τομέα σε επίπεδο ΠΑΜΘ είναι αποτέλεσμα της μείωσης σε όλους τους νομούς από 16,3% έως και 36,8% (Πίνακας 2.4). Επιπλέον, μεγάλες διαστάσεις πήρε η μείωση της καθαρής προστιθέμενης αξίας (-30,4%) παρά την υποχώρηση της ανάλωσης παγίου κεφαλαίου (-26,4%). Η επιδείνωση όλων των δεικτών του πρωτογενούς τομέα οφείλεται σε συνδυασμό πολλών παραγόντων που είχαν δυσμενή εξέλιξη, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται οι όροι εμπορίου, η αμοιβή συντελεστών παραγωγής (εργασία-ημερομίσθια, ενοίκια αγροκτημάτων, τόκοι δανείων, ενοίκια μηχανημάτων), και στη μη ανάλογη βελτίωση της αποδοτικότητας των εισροών.

Η υποχώρηση της συμμετοχής της ΠΑΜΘ στο σύνολο της χώρας στην αξία της γεωργικής παραγωγής αγαθών (από 8,2% σε 7,5%), αποδίδεται στη μείωση τόσο της φυτικής όσο και, κυρίως, της ζωικής παραγωγής (Πίνακας 2.5). Η πτώση της συμμετοχής στην αξία της γεωργικής παραγωγής αγαθών αποτυπώνεται και στα άλλα βασικά οικονομικά μεγέθη. Η συμμετοχή στην ακαθάριστη αξία, στην καθαρή προστιθέμενη αξία

και στο επιχειρηματικό εισόδημα της χώρας από σχεδόν 7% περιορίστηκε γύρω στο 5%. Η υποχώρηση του ειδικού βάρους της ΠΑΜΘ στα εν λόγω μεγέθη οφείλεται στη απόλυτη μείωσή τους, σχεδόν κατά το 1/3, ακόμη και σε τρέχουσες τιμές (Πίνακας 2.6).

Ωστόσο, παρά την προαναφερόμενη γενικότερη υποχώρηση, η ΠΑΜΘ έχει σημαντική θέση στην αξία παραγωγής ορισμένων βασικών προϊόντων της χώρας, κυρίως φυτικής παραγωγής. Συγκεκριμένα, η συμμετοχή της ΠΑΜΘ διαμορφώνεται (μέσος όρος 2021-2022) ως εξής: ηλίανθος 61,6%, καπνός 43,3%, αραβόσιτος 26,5%, πατάτες 22,0%, βαμβάκι 19,1%, σιτάρι 16,6%, σταφύλια 10,0%, κριθάρι 8,3%, ρύζι 7,5%, βοοειδή 14,1%.

Η σύνθεση της αγροτικής παραγωγής στην ΠΑΜΘ μετατοπίστηκε την τελευταία δεκαετία περαιτέρω προς τη φυτική παραγωγή, από 72,5% σε 79,7%, έναντι της ζωικής, που μειώθηκε από 27,5% σε 20,3%. Η συγκεκριμένη αλλαγή στην αναλογία φυτικής-ζωικής παραγωγής αναφέρεται ως στοιχείο για τον προσανατολισμό της παραγωγής του πρωτογενούς τομέα, και όχι ως κριτήριο για την ποιοτική αξιολόγησή του, όπως λανθασμένα αναφέρεται συχνά στη βιβλιογραφία.[4]

Η αξία των λοιπών επιδοτήσεων παραγωγής μειώθηκε κατά 10% (από 313,5 εκατ. ευρώ,[5] σε 282,5 εκατ. ευρώ). Σε σχέση με την αξία της γεωργικής παραγωγής αγαθών υποχώρησε από 39,9% σε 32,0% (Πίνακας 2.3).

Στις ΑΕΠΚ της χώρας η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα της ΠΑΜΘ διατηρείται σε υψηλό επίπεδο, της τάξης του 10-12%. Το ποσοστό αυτό είναι υπερδιπλάσιο της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα της Περιφέρειας, στην ΑΠΑ του πρωτογενούς τομέα της χώρας. Επίσης, είναι μακράν η υψηλότερη συμμετοχή στις επενδύσεις, σε σύγκριση με τον μέσο όρο (4,8%) των κλάδων της Περιφέρειας. Τη δεύτερη και την τρίτη θέση κατέχουν οι κλάδοι Β-Ε (7,2%) και Ξ-Ο-Π (6,0%). Είναι αξιοσημείωτο ότι το ποσοστό των αρδευόμενων εκτάσεων (54,7%) υπερβαίνει σημαντικά τον μέσο όρο της χώρας (43,2%), ενώ σε τρεις νομούς (Δράμας, Καβάλας, Ξάνθης) ανέρχεται σε ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο).

Η ΑΠΑ του πρωτογενούς τομέα, όπως και συνολικά της οικονομίας της ΠΑΜΘ, προέρχεται σχεδόν κατά το ήμισυ (48,1%) και ισόποσα από τον Ν.Έβρου και τον Ν. Καβάλας. Οι λοιποί νομοί συμμετέχουν επίσης σχεδόν ισόποσα με 15,6-18,2%. Διαχρονικά, δεν εντοπίζονται σημαντικές αλλαγές στη γεωγραφική κατανομή της ΑΠΑ (Πίνακας 2.4).

Στο μέγεθος και στη σύνθεση των καλλιεργούμενων εκτάσεων[6] εντοπίζονται, την τελευταία δεκαετία, σημαντικές αλλαγές. Οι καλλιεργούμενες εκτάσεις μειώθηκαν κατά 180 χιλ. στρέμματα (-7,5%). Η μείωση αφορά κυρίως τα σιτηρά (-106 χιλ. στρέμματα, ή -36,8%) και τα βιομηχανικά φυτά (-88 χιλ. στρέμματα ή -7,5%). Οι εκτάσεις με αμπέλια μειώθηκαν κατά 17,2%, ενώ σταθερές παρέμειναν οι εκτάσεις με δενδρώ-

4 Για τη σχετική κριτική βλ. Νικολαΐδης και Στασινόπουλος (2015: 301).

5 Μέσος όρος 2007-2010.

6 Δεν υπολογίζονται οι αλλαγές στην αγρανάπαυση. Η πραγματική μείωση στην κηπευτική γη εμφανίζεται μεγαλύτερη λόγω αλλαγής στον τρόπο καταγραφής.

δεις καλλιέργειες. Η μείωση των καλλιεργούμενων εκτάσεων, επηρέασε σημαντικά την έκταση και τη σύνθεση των βιομηχανικών φυτών, με κυριότερη αλλαγή την παύση της καλλιέργειας ζαχαροτεύτλων, τη μείωση στο μισό των καπνών, τη μείωση κατά 12,3% στο βαμβάκι και την αύξηση του ηλιόσπορου (9,3%). Μετά την ολοκληρωτική εκτόπιση των ζαχαροτεύτλων (από τον Ν. Έβρου) και τη συρρίκνωση του καπνού (Ν. Ροδόπης -43%, Ν. Ξάνθης -67% και Έβρου -22,8%), ο ηλιόσπορος και το βαμβάκι κυριαρχούν στην παραγωγή των βιομηχανικών φυτών (Πίνακας 2.7).

Όσον αφορά την κτηνοτροφία, σημαντική μείωση παρατηρείται στον αριθμό των κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων (βοοειδή -43,1%, προβατοειδή -39,9%, αιγοειδή -39,7%, χοίροι -75,3 %, πουλερικά -66,6%) (Πίνακας 2.2). Ιδιαίτερη σημασία έχει ο κλάδος της αλιείας (θαλάσσια αλιεία, αλιεία εσωτερικών υδάτων, υδατοκαλλιέργειες). Παρά τη σχετικά περιορισμένη συμμετοχή του στην ΑΠΑ της ΠΑΜΘ, ο ρόλος του στην περιφερειακή οικονομία είναι σημαντικός. Συγκεκριμένα, εμφανίζει δείκτη στις προς τα πίσω διασυνδέσεις όσο και στις προς τα εμπρός λίγο πάνω από τη μονάδα (1,03 και 1,02 αντιστοίχως). Με βάση αυτούς τους δείκτες, και σύμφωνα με την τετραμερή ταξινόμηση των παραγωγικών κλάδων της ΠΑΜΘ, αν και οριακά, κατατάσσεται στους «Γενικά διασυνδεδεμένους» κλάδους, δηλαδή σε αυτούς που έχουν αυξημένο ρόλο τόσο ως χρήστες όσο και ως προμηθευτές, και συνεπώς έχει σημαντικές πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στην οικονομία της ΠΑΜΘ (βλ. Υποκεφ. 4.4).

Ιδιαίτερη σημασία έχουν οι αλλαγές στον πρωτογενή τομέα για σειρά κλάδων της μεταποίησης. Βασικοί παράγοντες που καθόρισαν τις δυσμενείς εξελίξεις είναι οι αλλαγές στην ΚΑΠ (π.χ. η αποσύνδεση των επιδοτήσεων από την παραγωγή και οι ποσοστώσεις), οι οποίες επηρέασαν το κόστος των πρώτων υλών, το αγροτικό εισόδημα, τις καλλιεργούμενες εκτάσεις, το μέγεθος της παραγωγής (π.χ. του καπνού, των ζαχαροτεύτλων) αλλά και την ανταγωνιστικότητα της μεταποίησης (π.χ. κλωστοϋφαντουργία). Σε κάθε περίπτωση, οι κλάδοι της μεταποίησης που συνδέονται με τον πρωτογενή τομέα επεξεργάζονται πλέον λιγότερες τοπικά παραγόμενες πρώτες ύλες είτε λόγω περιορισμένης διαθεσιμότητας είτε λόγω αντικατάστασης από εισαγωγές είτε από τον περιορισμό τους λόγω εξαγωγών. Παρ' όλα αυτά, τα προϊόντα του αγροτροφικού συστήματος βρίσκονται στην πρώτη θέση των εξαγωγών της ΠΑΜΘ, όπως και της χώρας (βλ. Υποκεφ. 2.6).

Γενικότερα στην ελληνική οικονομία, αλλά ιδιαίτερα στον χώρο της περιφέρειας, υπάρχει οριζόντια διασύνδεση των εισοδημάτων του πρωτογενούς τομέα με τα εισοδήματα που δημιουργούνται στον δευτερογενή και στον τριτογενή τομέα. Η απώλεια θέσεων εργασίας στον δευτερογενή και στον τριτογενή τομέα της περιφέρειας πλήττει και τη βιωσιμότητα του πρωτογενούς τομέα, καθώς περιορίζει τις δυνατότητες για πολυαπασχόληση των αγροτών με την οποία συμπληρώνεται το αγροτικό εισόδημα, ιδιαίτερα στις μικρές και στις μεσαίες εκμεταλλεύσεις.

Συγχρόνως, το εισόδημα που προέρχεται από τον αγροτικό τομέα και τροφοδοτεί την τοπική οικονομία έχει μειωθεί σημαντικά, λόγω της μείωσης τόσο του αριθμού των εκμεταλλεύσεων και της παραγωγής όσο και των πόρων της ΚΑΠ που τους αναλογούσαν. Στο άμεσο μέλλον προβλέπεται περαιτέρω συρρίκνωση των εισοδημάτων του αγροτικού τομέα εξαιτίας δομικών και «συγκυριακών» παραγόντων, όπως ο αναμενό-

μενος περιορισμός των δαπανών της νέας ΚΑΠ, παράλληλα με τις αλλαγές στον τρόπο για τη χορήγησή τους[7] και η παρακράτηση κοινοτικών ενισχύσεων λόγω της κακοδιαχείρισης. Στις αιτίες μείωσης της παραγωγής και του εισοδήματος προστίθενται οι επιπτώσεις από τις ζωονόσους και τις φυσικές καταστροφές (πυρκαγιές, πλημμύρες).

Η μείωση της αγροτικής παραγωγής και των εισοδημάτων του πρωτογενούς τομέα θα περιορίσει σημαντικά τους διαθέσιμους πόρους για τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα της Περιφέρειας, καθώς σημαντικό τμήμα της παραγωγής και του αγροτικού εισοδήματος προορίζεται για την τροφοδοσία άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων (π.χ. πρώτες ύλες για τη μεταποίηση), την αγορά εισροών για τη συνέχιση της αγροτικής παραγωγής, την κατανάλωση κ.λπ. Σημαντική αναμένεται να είναι η αύξηση των τιμών στα τρόφιμα, που θα προσανατολίσει την αγοραστική δύναμη στην κάλυψη βασικών αναγκών, μειώνοντας συνεπώς τη δαπάνη για άλλα καταναλωτικά αγαθά.

Πίνακας 2.1: Η συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στην ΑΠΑ κάθε περιφέρειας (%)

	ΑΠΑ		Συμμετοχή	
	2011-2013	2020-2022	2011-2013	2020- 2022
	εκατ. ευρώ		%	
Θεσσαλία	816,1	1.119,0	9,4	13,2
Δυτική Μακεδονία	199,8	409,3	4,4	12,1
Πελοπόννησος	716,8	830,7	9,1	11,0
Δυτική Ελλάδα	704,8	728,7	8,4	10,1
Κρήτη	570,2	687,6	6,7	8,6
Κεντρική Μακεδονία	1.545,0	1.715,1	6,3	7,6
Ανατ. Μακεδονία, Θράκη	432,5	321,1	6,1	5,3
Στερεά Ελλάδα	492,9	390,8	6,1	4,9
Ήπειρος	166,3	157,6	4,3	4,7
ΕΛΛΑΔΑ	**6.367,3**	**6.964,7**	**3,5**	**4,2**
Ιόνια Νησιά	125,0	110,2	4,0	4,2
Βόρειο Αιγαίο	104,8	88,7	4,1	4,1
Νότιο Αιγαίο	148,6	124,9	2,6	2,5
ΑΤΤΙΚΗ	344,5	281,2	0,4	0,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Σημείωση: Κατάταξη κατά μέγεθος του 2020-2022.

7 Σχεδιάζεται η μείωση του κοινοτικού προϋπολογισμού της ΚΑΠ από 386,6 στα 295,7 δισ. ευρώ, με διατήρηση του πυλώνα των άμεσων ενισχύσεων και κατάργηση του πυλώνα της αγροτικής ανάπτυξης (95,5 δισ. ευρώ) αλλά με ταυτόχρονη ενσωμάτωσή του στα Εθνικά και Περιφερειακά Σχέδια Εταιρικών Σχέσεων (453 δισ. ευρώ) χωρίς διακριτό προϋπολογισμό για τις επιμέρους πολιτικές.

Πίνακας 2.2: Αριθμός εκμεταλλεύσεων, εκτάσεις και αριθμός ζώων στην ΠΑΜΘ

Αριθμός γεωργικών εκμεταλλεύσεων και χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση			
	2009	**2020**	**Μεταβολή 2009=100 (%)**
Αριθμός εκμεταλλεύσεων	53.148	36.188	68,1
Εκμεταλλεύσεις με αρδευθείσες εκτάσεις	40.589	26.950	66,4
Αρδευθείσες εκτάσεις (στρέμματα)	1.479.633	1.296.887	87,6
Αμιγώς γεωργικές, αμιγώς κτηνοτροφικές και μεικτές εκμεταλλεύσεις			
	2009	**2020**	**Μεταβολή 2009=100 (%)**
Αμιγώς γεωργικές εκμεταλλεύσεις	41.667	30.291	72,7
Αμιγώς κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις	1.531	1.008	65,8
Μεικτές εκμεταλλεύσεις	9.950	4.888	49,1
Εκμεταλλεύσεις με ζώα, ανά είδος ζώου			
	2009	**2020**	**Μεταβολή 2009=100 (%)**
Βοοειδή	3.373	1.919	56,9
Προβατοειδή	4.220	2.537	60,1
Αιγοειδή	2.877	1.735	60,3
Χοίροι	1.152	284	24,7
Πουλερικά	19.839	6.635	33,4
Απασχόληση κατόχων και μελών της οικογένειάς τους στη γεωργία – κτηνοτροφία			
	2009	**2020**	**Μεταβολή 2009=100 (%)**
Αποκλειστική	74.482	48.866	65,6
Κύρια με άλλη δευτερεύουσα	3.282	1.381	42,1
Δευτερεύουσα με άλλη κύρια	7.082	9.910	139,9

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 2.3: Εξέλιξη βασικών μεγεθών του πρωτογενούς τομέα στην ΠΑΜΘ

Συνιστώσες εισοδήματος γεωργικού κλάδου		Μέσος όρος 2010-2012	Μέσος όρος 2020-2022	Μεταβολή	
		Τρέχ. τιμές (εκατ. ευρώ)		(εκατ. ευρώ)	(%)
1	Γεωργική παραγωγή αγαθών	790,3	882,2	92	111,6
2	Γεωργική παραγωγή υπηρεσιών	23,4	28,48	5,1	121,7
3	Γεωργική παραγωγή	813,65	910,68	97	111,9
4	Μη γεωργικές δευτερεύουσες δραστηριότητες	62,02	48,74	-13,3	78,6
5	Παραγωγή γεωργικού κλάδου δραστηριότητας	875,67	959,42	83,8	109,6
6	Συνολική ενδιάμεση ανάλωση	474,36	669,88	195,5	141,2
7	Ακαθ. Προστ. Αξία (βασικές τιμές)	401,31	289,54	-111,8	72,1
8	Ανάλωση παγίου κεφαλαίου	126,98	88,38	-38,6	69,6
9	Καθαρή Προστ. Αξία (βασικές τιμές)	274,33	201,16	-73,2	73,3
10	Εισόδημα εξαρτημένης εργασίας	45,66	51,94	6,3	113,8
11	Λοιποί φόροι επί της παραγωγής	10,29	34,83	24,5	338,5
12	Λοιπές επιδοτήσεις παραγωγής	313,53*	282,49	-31,0	90,1
13	Εισόδημα συντελεστών παραγωγής	549,99	448,82	-101,2	81,6
14	Λειτουργικό πλέονασμα/ μεικτό εισόδημα	504,33	396,88	-107,4	78,7
15	Πληρωτέα γαιοπρόσοδος & λοιπές δαπάνες μίσθωσης γης	107,25	67,04	-40,2	62,5
16	Καταβληθέντες τόκοι	19,46	32,36	12,9	166,3
17	Εισπραχθέντες τόκοι	0	0	0	-
18	Επιχειρηματικό εισόδημα	377,62	297,48	-80,1	78,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

** Μέσος όρος ετών 2007-2010*

Πίνακας 2.4: Η ΑΠΑ του πρωτογενούς τομέα ανά νομό της ΠΑΜΘ

	ΑΠΑ (τρέχ. τιμές, εκατ. ευρώ)		Συμμετοχή (%)	
	2010, 2011, 2012	2020, 2021, 2022	2010, 2011, 2012	2020, 2021, 2022
Έβρος	105,7	75,9	24,4	23,6
Ξάνθη	68,6	50,0	15,9	15,6
Ροδόπη	84,0	58,3	19,4	18,2
Δράμα	80,5	58,3	18,6	18,2
Καβάλα	93,8	78,5	21,7	24,5
ΠΑΜΘ	**432,5**	**321,1**	**100,0**	**100,0**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων

Πίνακας 2.5: Γεωργική παραγωγή αγαθών στην ΠΑΜΘ
(τρέχουσες τιμές, εκατ. ευρώ, ποσοστό επί του συνόλου της χώρας)

	Μέσος όρος 2010-2012	Μέσος όρος 2020-2022	Μεταβολή (%)
	(τρέχ. τιμές, εκατ. ευρώ)		
Φυτική παραγωγή	572,83	702,93	130,1
Ζωική παραγωγή	217,42	179,28	-38,1
Γεωργική παραγωγή αγαθών	790,25	882,20	92,0
	Ποσοστό επί του συνόλου της χώρας (%)		Διαρθρωτική μεταβολή
Φυτική παραγωγή	8,1	7,7	-0,4
Ζωική παραγωγή	8,5	6,7	-1,8
Γεωργική παραγωγή αγαθών	8,2	7,5	-0,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων

Πίνακας 2.6: Βασικά μεγέθη του πρωτογενούς τομέα της ΠΑΜΘ
(τρέχουσες τιμές, εκατ. ευρώ, ποσοστό επί του συνόλου της χώρας)

	Μέσος όρος 2010-2012	Μέσος όρος 2020-2022	Απόλυτη μεταβολή
	(τρέχ. τιμές, εκατ. ευρώ)		
Ακαθ. Προστιθέμενη Αξία (βασικές τιμές)	401,31	289,54	-111,8
Καθαρή Προστιθέμενη Αξία (βασικές τιμές)	274,33	201,16	-73,2
Επιχειρηματικό εισόδημα	377,62	297,48	-80,1
	Ποσοστό επί του συνόλου της χώρας (%)		Διαρθρωτική μεταβολή
Ακαθ. Προστιθέμενη Αξία (βασικές τιμές)	7,2	4,8	-2,5
Καθαρή Προστιθέμενη Αξία (βασικές τιμές)	6,7	4,2	-2,6
Επιχειρηματικό εισόδημα	7,1	5,4	-1,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων

Σημείωση: Έχουν παραληφθεί ορισμένα στοιχεία (π.χ. Γεωργική παραγωγή υπηρεσιών, Εισόδημα εξαρτημένης εργασίας) τα οποία συνδιαμορφώνουν τα βασικά μεγέθη.

Πίνακας 2.7: Μεταβολή στην έκταση και στην παραγωγή βιομηχανικών φυτών (διαφορά 2022-2023 και 2011-2012)

	Σύνολο εκτάσεων με βιομηχανικά φυτά (στρέμματα)	Καπνός		Βάμβακι		Ηλιόσπορος		Ζαχαρότευτλα		Λοιπά
		Έκταση (στρέμματα)	Παραγωγή (tn)	Έκταση (στρέμματα)	Παραγωγή (tn)	Έκταση (στρέμματα)	Παραγωγή (tn)	Έκταση (στρέμματα)	Παραγωγή (tn)	Έκταση (στρέμματα)
Ελλάδα	-569.009	-89.293	-18.204	-525.524	-48.939	127.084	Κ	-102.991	-611.211	21.714
ΠΑΜΘ	-88.381	-35.995	-3.728	-70.070	1.679	39.956	32.455	-23.021	-128.682	749
Ροδόπη	-89.279	-21.350	-3.101	-74.262	-13.422	9.156	2.965	-1.330	-7.270	-1.494
Δράμα	7.605	210	41	4.736	773	33.660	5.500	-1.156	-4.672	-29.845
Έβρος	-42.989	-635	122	15.662	13.047	-33.936	7.774	-19.769	-112.333	-4.312
Καβάλα	41.969	221	38	-271	142	30.645	8.271	-497	-2.528	11.871
Ξάνθη	-5.687	-12.612	-391	10.828	8.756	431	7.945	-270	-1.880	-4.064

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων

2.2 Δευτερογενής τομέας

Η συμμετοχή του δευτερογενούς τομέα στην ΑΠΑ της ΠΑΜΘ αυξήθηκε από 21,5% το 2009 σε 24,8% το 2022. Ωστόσο, η εν λόγω «αναβάθμιση» οφείλεται στη μεγαλύτερη απόλυτη συρρίκνωση του πρωτογενούς και του τριτογενούς τομέα, καθώς η ΑΠΑ του δευτερογενούς τομέα μειώθηκε, ακόμη και σε τρέχουσες τιμές, κατά -4,3% (Πίνακας 1.13). Η ανάλυση των στοιχείων για το διάστημα 2011-2022 παραπέμπει σε έντονη αποβιομηχάνιση της ΠΑΜΘ, με ελάχιστες εξαιρέσεις, στις οποίες συγκαταλέγονται η Βιομηχανία τροφίμων και η Ποτοποιία, με θετική μεταβολή τόσο στην απασχόληση όσο και στον κύκλο εργασιών, η Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων και η Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, που παρουσίασαν αύξηση του κύκλου εργασιών παράλληλα με μείωση της απασχόλησης.

Στη σύνθεση της μεταποίησης κυριαρχούν το 2022 οι κλάδοι έντασης εργασίας, και συγκεκριμένα κλάδοι που άμεσα ή/και έμμεσα συνδέονται με τον πρωτογενή τομέα, όπως άλλωστε και στο σύνολο της χώρας. Συγκεκριμένα, όσον αφορά τον κύκλο εργασιών της μεταποίησης, η Βιομηχανία τροφίμων αντιπροσωπεύει το 4,7%, ενώ με τον συνυπολογισμό της Ποτοποιίας (7,7%), της Βιομηχανίας ξύλου και κατασκευής προϊόντων από ξύλο (4,6%), της Παραγωγής κλωστοϋφαντουργικών υλών (9,6%), οι άμεσα ή/και έμμεσα συνδεόμενοι με τον πρωτογενή τομέα κλάδοι της μεταποίησης αγγίζουν το 66% του κύκλου εργασιών της. Σχεδόν αντίστοιχη είναι και η συμμετοχή των εν λόγω κλάδων στην απασχόληση. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι προαναφερόμενοι κλάδοι παρουσίασαν αύξηση του κύκλου εργασιών την τελευταία δεκαετία, ενώ στη Βιομηχανία τροφίμων και στην Ποτοποιία αυξήθηκε και η απασχόληση. Σημαντική είναι επίσης η παρουσία, στον κύκλο εργασιών και στην απασχόληση, της Παραγωγής άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων (12,0% και 12,2% αντίστοιχα) και της Κατασκευής μεταλλικών προϊόντων (8,1% και 10,6% αντίστοιχα) (Πίνακας 2.8).

Βασικό χαρακτηριστικό της μεταποίησης της ΠΑΜΘ είναι η παύση της λειτουργίας εμβληματικών επιχειρήσεων, στοιχείο που εντάσσει την Περιφέρεια στον χάρτη αποβιομηχάνισης της χώρας. Η παύση λειτουργίας εμβληματικών επιχειρήσεων προκάλεσε σημαντικές δυσμενείς πολλαπλασιαστικές επιπτώσεις, καθώς οι αλλαγές στη μεταποίηση, είτε ως αίτιο είτε ως αιτιατό, αλληλοεπιδρούν με τους αντίστοιχους κλάδους του πρωτογενούς τομέα. Ανεξαρτήτως αφετηρίας (περιορισμός πρώτης ύλης, αδυναμία επεξεργασίας με ανταγωνιστικούς όρους κ.λπ.), η συνισταμένη των αλλαγών είναι η χαλάρωση των κλαδικών διασυνδέσεων, με πολλαπλές περαιτέρω συνέπειες στην παραγόμενη προστιθέμενη αξία, στην απασχόληση, στις εξαγωγές κ.λπ.

Στο διάστημα 2011-2022 ο αριθμός των μεταποιητικών μονάδων μειώθηκε κατά 1.145 (από 3.478 σε 2.333) σε όλους τους κλάδους, με εξαίρεση τη Βιομηχανία ποτών, η οποία παρουσίασε αύξηση από 47 σε 101 μονάδες. Οι μεγαλύτερες μειώσεις του αριθμού των μονάδων εντοπίζονται στους κλάδους: Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων (-295), Κατασκευή επίπλων (-216), Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα (-119), ενώ με σημαντική μείωση ακολουθούν η Βιομηχανία τροφίμων (-94), η Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων (-87) και η Κατασκευή ειδών ένδυσης (-68) (Πίνακες 2.9, 2.10).

Ο κύκλος εργασιών αυξήθηκε σε τρέχουσες τιμές μόλις κατά 67.948 χιλ. ευρώ (από 1.555.277 σε 1.623.225). Οι βασικότεροι κλάδοι με αύξηση του κύκλου εργασιών είναι η Βιομηχανία τροφίμων (+89.322), η Ποτοποιία (+59.038), η Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών (+38.423) και Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων (+35.127). Η μείωση του κύκλου εργασιών προήλθε κυρίως από την Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες (-67.695), Κατασκευή ειδών ένδυσης (-49.934), Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων (-34.943) και Κατασκευή επίπλων (-26.586) (Πίνακας 2.9).

Όσον αφορά την απασχόληση, υπήρξε μείωση κατά 12,5% ή 2.368 εργαζομένους (από 16.589 σε 14.221). Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον ότι η μείωση αφορούσε σχεδόν όλους τους κλάδους, με εξαίρεση τη Βιομηχανία τροφίμων (+1.036) και την Ποτοποιία (+260). Μεγάλες διαστάσεις πήρε στην Κατασκευή επίπλων (-704), στην Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες (-494), στην Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων (-472). Σε άλλους οκτώ κλάδους η μείωση της απασχόλησης κυμάνθηκε από 120 έως 365 εργαζομένους (Πίνακας 2.9).

Είναι αξιοπρόσεκτο ότι μόνο σε δύο κλάδους (Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων και Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων) η μείωση των μονάδων και η σημαντική υποχώρηση της απασχόλησης οδήγησαν σε αύξηση του κύκλου εργασιών (κατά 19.718 χιλιάδες ευρώ και 35.127 χιλιάδες ευρώ αντιστοίχως). Το βασικό χαρακτηριστικό σε όλους τους άλλους κλάδους είναι ότι η μείωση των μονάδων και της απασχόλησης συμβαδίζουν με τον περιορισμό του κύκλου εργασιών.

Στα προβλήματα που αντιμετωπίζει η μεταποίηση συγκαταλέγεται το υψηλό κόστος ενέργειας, το έλλειμμα στις υποδομές μεταφορών και το γεγονός ότι σημαντικό τμήμα της μεταποιητικής δραστηριότητας βρίσκεται εκτός των Επιχειρηματικών Πάρκων (πρώην Βιομηχανικές Περιοχές – ΒΙΠΕ). Τα Επιχειρηματικά Πάρκα, ειδικά μετά την αλλαγή του θεσμικού πλαισίου (ν. 4982/2022), την αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος και την αύξηση του κόστους χωρίς την ανάλογη ανταποδοτικότητα, δεν αποτελούν ελκυστικό χώρο για την εγκατάσταση νέων μονάδων, ενώ εγείρονται ζητήματα και για όσες λειτουργούν ήδη.

Την περίοδο 2009-2022, η συμμετοχή των ΑΕΠΚ της μεταποίησης της ΠΑΜΘ στο σύνολο της χώρας διαμορφώνεται γύρω στο 6-8% – αισθητά υψηλότερη από τη συμμετοχή του συνόλου των ΑΕΠΚ της Περιφέρειας, που κυμαίνεται λίγο πάνω από το 5%.

Πίνακας 2.8: Αριθμός νομικών μονάδων, κύκλος εργασιών και απασχολούμενοι ανά διψήφιο κλάδο της μεταποίησης στην ΠΑΜΘ, 2022

Κλάδος	Αριθμός μονάδων	Κύκλος εργασιών (χιλιάδες ευρώ)	Απασχόληση	Συμμετοχή (%)		
				Μονάδες	Κύκλος εργασιών	Απασχόληση
10	871	709.059	6.394	37,3	43,7	45,0
23	230	194.619	1.733	9,9	12	12,2
13	53	156.374	852	2,3	9,6	6,0
25	374	131.869	1.502	16	8,1	10,6
11	101	125.033	791	4,3	7,7	5,6
16	134	75.061	664	5,7	4,6	4,7
20	35	46.721	193	1,5	2,9	1,4
22	15	42.573	326	0,6	2,6	2,3
28	88	32.750	308	3,8	2,0	2,2
17	18	32.018	131	0,8	2,0	0,9
14	70	19.447	306	3,0	1,2	2,2
24	3	16.428	31	0,1	1,0	0,2
32	103	12.881	359	4,4	0,8	2,5
31	148	9.877	330	6,3	0,6	2,3
18	63	9.715	146	2,7	0,6	1,0
26	11	7.791	129	0,5	0,5	0,9
27	16	1.010	26	0,7	0,1	0,2
12	0	0	0	0	0	0
15	0	0	0	0	0	0
19	0	0	0	0	0	0
21	0	0	0	0	0	0
29	0	0	0	0	0	0
30	0	0	0	0	0	0
Σύνολο	**2.333**	**1.623.225**	**14.221**	**100**	**100**	**100**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Στατιστικό Μητρώο Επιχειρήσεων

Σημείωση: 1. Για την αντιστοιχία κωδικών και κλάδων βλ. Υποκεφ. 1.7.
2. Κατάταξη των κλάδων κατά το μέγεθος του κύκλου εργασιών.

Πίνακας 2.9: Μεταβολή αριθμού νομικών μονάδων, κύκλου εργασιών και απασχολουμένων ανά διψήφιο κλάδο της μεταποίησης στην ΠΑΜΘ στο διάστημα 2011-2022

Κλάδος		2011-2022			2022/2011 (%)		
		Αριθμός μονάδων	Κύκλος εργασιών (χιλιάδες ευρώ)	Απασχ.	Αριθμός μονάδων	Κύκλος εργασιών (χιλιάδες ευρώ)	Απασχ.
10	Βιομηχανία τροφίμων	-94	89.322	1.036	90	114	119
11	Βιομηχανία ποτών	47	59.038	260	187	189	149
13	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	-32	38.423	-35	62	133	96
14	Κατασκευή ειδών ένδυσης	-68	-49.934	-365	51	28	46
15	Βιομηχανία δέρματος	-17	-5.713	-122	0	0	0
16	Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα	-119	3.336	-320	53	105	67
17	Χαρτοποιία	-21	8.079	-40	46	134	77
18	Εκτυπώσεις	-44	-1.443	-157	59	87	48
19	Προϊόντα οπτάνθρακα, διύλισης πετρελαίου	-4	-24	-10	0	0	0
20	Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων	-6	-34.943	-182	85	57	51
21	Παραγωγή φαρμακευτ. προϊόντων	0	0	0	-	-	-
22	Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	-41	-67.695	-494	27	39	40
23	Παραγωγή άλλων μη μεταλ. ορυκτών	-87	19.718	-292	73	111	86
24	Παραγωγή βασικών μετάλλων	-15	-3.050	-195	17	84	14
25	Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	-295	35.127	-472	56	136	76
26	Κατασκευή ηλεκτρονικών-οπτικών προϊόντων	-16	654	-10	41	109	93
27	Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	-31	-4.434	-84	34	19	24

Κλάδος		2011-2022			2022/2011 (%)		
		Αριθμός μονάδων	Κύκλος εργασιών (χιλιάδες ευρώ)	Απασχ.	Αριθμός μονάδων	Κύκλος εργασιών (χιλιάδες ευρώ)	Απασχ.
28	Κατασκευή μηχανημάτων και εξοπλισμού	-22	15.102	-47	80	186	87
29	Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	-22	-7.702	-120	0	0	0
30	Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	-14	-378	-25	0	0	0
31	Κατασκευή επίπλων	-216	-26.586	-704	41	27	32
32	Άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	-28	1.052	10	79	109	103
Σύνολο		**-1.145**	**67.948**	**-2.368**	**67**	**104**	**86**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Στατιστικό Μητρώο Επιχειρήσεων

Σημείωση: Δεν συμπεριλαμβάνεται ο κλάδος Παραγωγή καπνών και προϊόντων καπνού, για τον οποίο τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία (2017) αναφέρουν 8 μονάδες, 138.931 χιλιάδες ευρώ κύκλο εργασιών και 746 απασχολουμένους. Τα αντίστοιχα στοιχεία για το 2011 είναι: 4 μονάδες, 95.551 χιλιάδες ευρώ κύκλος εργασιών και 746 απασχολούμενοι.

Πίνακας 2.10: Κλάδοι της μεταποίησης με μείωση της απασχόλησης στην ΠΑΜΘ (2011-2022)

Κλάδος	Αριθμός μονάδων	Κύκλος εργασιών (χιλιάδες ευρώ)	Απασχ.	Σωρευτικά (αριθμός)	Συμμετοχή στη μείωση (%)	Σωρευτική συμμετοχή %
31	-216	-26.586	-704	-1.450	19,2	19,2
22	-41	-67.695	-494	-1.944	13,4	32,6
25	-295	35.127	-472	-2.416	12,8	45,5
14	-68	-49.934	-365	-2.781	9,9	55,4
16	-119	3.336	-320	-3.101	8,7	64,1
23	-87	19.718	-292	-3.393	7,9	72,0
24	-15	-3.050	-195	-3.588	5,3	77,4
20	-6	-34.943	-182	-3.770	5,0	82,3
18	-44	-1.443	-157	-3.927	4,3	86,6
15	-17	-5.713	-122	-4.049	3,3	89,9
29	-22	-7.702	-120	-4.169	3,3	93,2

Κλάδος	Αριθμός μονάδων	Κύκλος εργασιών (χιλιάδες ευρώ)	Απασχ.	Σωρευτικά (αριθμός)	Συμμετοχή στη μείωση (%)	Σωρευτική συμμετοχή %
27	-31	-4.434	-84	-4.253	2,3	95,5
28	-22	15.102	-47	-4.300	1,3	96,7
17	-21	8.079	-40	-4.340	1,1	97,8
13	-32	38.423	-35	-4.375	1,0	98,8
30	-14	-378	-25	-4.400	0,7	99,5
19	-4	-24	-10	-4.410	0,3	99,7
26	-16	654	-10	-4.420	0,3	100,0
Σύνολο	**-1.074**	**-178.014**	**-4.420**	**-**	**100**	**-**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Στατιστικό Μητρώο Επιχειρήσεων

Σημείωση: 1. Κατάταξη κατά το μέγεθος μείωσης της απασχόλησης. 2. Δεν συμπεριλαμβάνεται ο κλάδος Παραγωγή καπνών και προϊόντων καπνού, βλ. Πίνακα 2.9.

2.3 Τουρισμός

Βασικό χαρακτηριστικό του τουρισμού[8] της ΠΑΜΘ αποτελεί η προέλευση των ταξιδιωτών κυρίως από τις όμορες χώρες, γεγονός που επηρεάζει πολλές άλλες παραμέτρους του τουρισμού. Στις χώρες προέλευσης των ταξιδιωτών κυριαρχούν, με πάνω από 70% οι γειτονικές χώρες, με πρώτη την Τουρκία (51%) και δεύτερη τη Βουλγαρία (11,2%).

Η απασχόληση σε Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης ανέρχεται σε 15,1 χιλιάδες, εκ των οποίων οι 2,4 χιλιάδες καταγράφονται στα καταλύματα. Η δυναμικά ανερχόμενη βραχυχρόνια μίσθωση επηρεάζει καθοριστικά την αγορά εργασίας, καθώς εμπεριέχει μεγάλο βαθμό αυτοαπασχόλησης και συνεπώς περιορίζει τη μισθωτή εργασία σε σχέση με τα ξενοδοχεία.

Οι επισκέψεις ταξιδιωτών στην ΠΑΜΘ ανέρχονται (2024) σε 1.443,8 χιλιάδες και αντιστοιχούν στο 3,7% της χώρας. Η συμμετοχή είναι μειωμένη σε σχέση με το 2017-2018 (-4,5%) καθώς, σε αντίθεση με τη χώρα, η ΠΑΜΘ δεν επανήλθε στο προ της πανδημίας επίπεδο. Αντιθέτως, οι διανυκτερεύσεις αυξήθηκαν κατά 6% σε σχέση με το 2017-2018, αλλά η συμμετοχή τους στο σύνολο της χώρας μειώθηκε. Αυτό οφείλεται στην εν γένει μικρότερη μέση διάρκεια παραμονής (4 ημέρες, έναντι 5,9 της χώρας), η οποία με τη σειρά της αποδίδεται στο γεγονός ότι οι περισσότεροι επισκέπτες προέρχονται από γειτονικές χώρες (κατά βάση οδικώς). Ενισχυτικά στην παραπάνω εκτίμηση λειτουργούν τα στοιχεία του Πίνακα 2.11, όπου φαίνεται πως η μέση διάρκεια

8 Στην ανάλυση έχουν χρησιμοποιηθεί στοιχεία από την ΕΛΣΤΑΤ, την Τράπεζα της Ελλάδος, το ΙΝΣΕΤΕ και το Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδας.

παραμονής είναι μικρότερη στην περίπτωση των όμορων χωρών (2,4 Τουρκία, 4,8 Βουλγαρία) και μεγαλύτερη στις πιο απομακρυσμένες (6,7 Ρουμανία, 10,2 Γερμανία).

Οι ταξιδιωτικές εισπράξεις ανέρχονται (2024) σε 385,7 εκατ. ευρώ (1,9% της χώρας) και προέχονται κυρίως από την Τουρκία (42%) με τις άλλες χώρες να κυμαίνονται μεταξύ 11%-16%. Η μέση δαπάνη ανά επίσκεψη, που επηρεάζεται και από τη μέση διάρκεια παραμονής, ανέρχεται σε 267,1 ευρώ και αντιστοιχεί μόλις στο 51,1% των 523 ευρώ της χώρας. Ανά χώρα προέλευσης (2023) την υψηλότερη δαπάνη καταβάλλουν οι ταξιδιώτες από τη Ρουμανία (362 ευρώ), ακολουθούν η Γερμανία (254 ευρώ), η Βουλγαρία (252 ευρώ) και η Τουρκία (181 ευρώ). Η δαπάνη υπολείπεται σημαντικά από τον μέσο όρο της χώρας 67,1 ευρώ, έναντι 89,1 ευρώ. Την υψηλότερη δαπάνη ανά διανυκτέρευση καταβάλλουν οι ταξιδιώτες από την Τουρκία (91,2 ευρώ) και ακολουθούν η Ρουμανία (77,5 ευρώ), η Βουλγαρία (57,7 ευρώ) και η Γερμανία (37,6 ευρώ). Η ιδιαίτερα περιορισμένη δαπάνη της Γερμανίας σχετίζεται με τον τρόπο οργάνωσης των ταξιδιών και την παροχή από τα ξενοδοχειακά καταλύματα επιπλέον υπηρεσιών πέραν της διαμονής.

Όσον αφορά την ξενοδοχειακή υποδομή, η ΠΑΜΘ διαθέτει 22.864 κλίνες (2,6% της χώρας), υστερώντας σημαντικά στην ποιότητα, καθώς οι κλίνες 4 και 5 αστέρων ανέρχονται σε 31,3% έναντι 53,7% της χώρας. Το στοιχείο αυτό συμπεριλαμβάνεται ασφαλώς στους παράγοντες που διαμορφώνουν τη σχετικά χαμηλότερη δαπάνη ανά διανυκτέρευση. Αντιθέτως, με 1.789 θέσεις κάμπινγκ έχει συμμετοχή 7,8% και χαρακτηρίζεται από καλύτερη ποιοτική σύνθεση θέσεων 4 και 5 αστέρων (38,5% έναντι 13% της χώρας). Το δυναμικό των καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης ανέρχεται (2024) σε 13.663 κλίνες και αντιστοιχεί στο 3,6% της χώρας. Η υψηλή συγκέντρωση κλινών (ξενοδοχειακών και βραχυχρόνιας μίσθωσης) σε Θάσο και Καβάλα, η χαμηλότερη σε Έβρο και η πιο περιορισμένη σε Δράμα, Ξάνθη και Ροδόπη εμποδίζουν τη διάχυση του οφέλους και την αξιοποίηση υπαρκτών δυνατοτήτων.

Ειδικά όσον αφορά τις κλίνες βραχυχρόνιας μίσθωσης, είναι αξιοσημείωτο ότι αντιστοιχούν πλέον στο 60% των κλινών των ξενοδοχείων και παρουσιάζουν μεγάλη αυξητική τάση, καθώς τριπλασιάστηκαν από το 2019. Η συντριπτική πλειονότητα βρίσκεται σε Θάσο (35,4%) και Καβάλα (41,2%). Σημαντική εξέλιξη αποτελεί το γεγονός ότι το 2024 το 33,9% των διανυκτερεύσεων καλύπτεται από τα καταλύματα βραχυχρόνιας μίσθωσης, ενώ η κάλυψη ανέρχεται στο 39,7% για τους αλλοδαπούς και περιορίζεται στο 17,7% στους ημεδαπούς.

Όσον αφορά τα μέσα μεταφοράς που χρησιμοποιούν οι ταξιδιώτες το 2023, η Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας με συμμετοχή 51% προηγείται στις οδικές αφίξεις της χώρας και ακολουθούν η ΠΑΜΘ (2.966.685 άτομα και ποσοστό 28%), η Δυτική Μακεδονία (12%) και η Ήπειρος (9%). Οι διεθνείς αφίξεις στα αεροδρόμια της ΠΑΜΘ ανέρχονται το 2024 σε 115.982, κυρίως στην Καβάλα (114.903), και είναι αμελητέες το διάστημα Νοέμβριος-Μάρτιος. Οι αφίξεις με κρουαζιερόπλοια (28) κυρίως στο λιμάνι της Καβάλας ανέρχονται σε 43.538 άτομα το 2024.

Όπως αναφέρθηκε, η προέλευση των ταξιδιωτών επηρεάζει πολλές άλλες παραμέτρους του τουρισμού. Η σύνθεση των μεταφορικών μέσων που χρησιμοποιούνται από τους ταξιδιώτες επηρεάζει βασικές παραμέτρους της τουριστικής ζήτησης. Λόγου χάρη, οι οδικές αφίξεις, που κυριαρχούν, ενδέχεται να συμβάλουν περισσότερο στη γεωγραφική διάχυση της ζήτησης, ενώ οι αεροπορικές αφίξεις επηρεάζουν θετικά την ενοικίαση αυτοκινήτων. Οι ταξιδιώτες από όμορες χώρες έχουν μικρότερη μέση διάρκεια παραμονής, ενώ οι ταξιδιώτες από χώρες με οργανωμένες τουριστικές υπηρεσίες (όπως η Γερμανία) περιορίζουν τη δαπάνη ανά διανυκτέρευση (all inclusive). Ομοίως, περιορίζει τη δαπάνη ανά διανυκτέρευση η σχετικά χαμηλότερη συμμετοχή κλινών ανώτερης κατηγορίας.

Πίνακας 2.11: Βασικά μεγέθη εισερχόμενου τουρισμού της ΠΑΜΘ, 2024

Χώρα προέλευσης	Επισκέψεις	Εισπράξεις	Διανυκ/σεις	Δαπάνη/επίσκεψη	Δαπάνη/διανυκτέρευση	Μέση διάρκεια παραμονής
	(χιλ.)	(εκ. ευρώ)	(χιλ.)	(ευρώ)	(ευρώ)	
Ρουμανία	108,9	56,2	724,9	515,6	77,5	6,7
Τουρκία	736,7	162,1	1.777,70	220,1	91,2	2,4
Βουλγαρία	161,9	44,7	775,5	276,4	57,7	4,8
Γερμανία	155	59,1	1.573,60	381,5	37,6	10,2
Λοιπές	281,3	63,6	894	226,1	71,1	3,2
Σύνολο ΠΑΜΘ	1.443,80	385,7	5.745,70	267,1	67,1	4
Ελλάδα=100 (%)	**3,7%**	**1,9%**	**2,5%**	**-**	**-**	**-**

Πηγή: Έρευνα Συνόρων της ΤτΕ

2.4 Φυσικοί πόροι

Οι φυσικοί πόροι υπόβαθρο της ανάπτυξης

Η ΠΑΜΘ είναι περιοχή με πλούσιους φυσικούς πόρους (εκτάσεις υψηλής παραγωγικότητας, δασικοί και υδάτινοι πόροι, ορυκτά, αιολικό δυναμικό, βιοποικιλότητα, φυσικό κάλος, γεωθερμικά πεδία), οι οποίοι αποτελούν το υπόβαθρο για την ανάπτυξη ποικίλλων οικονομικών δραστηριοτήτων, καθώς και τη δημιουργία εισοδήματος και θέσεων εργασίας. Σημαντικό μέρος της έως τώρα ανάπτυξης της Περιφέρειας οφείλεται στην αξιοποίηση των φυσικών πόρων, ενώ και η μελλοντική αναπτυξιακή πορεία της θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από την αειφόρο διαχείρισή τους. Ωστόσο, εντοπίζεται παράλληλα ανορθολογική διαχείριση και ανεπαρκής αξιοποίηση ορισμένων κατηγοριών (π.χ. γεωθερμία) με ταυτόχρονη έμφαση στον μονομερή προσανατολισμό σε άλλες (π.χ. αιολικό δυναμικό). Επιπλέον, το τελευταίο χρονικό διάστημα παρατηρείται συσσώρευση φυσικών και άλλων καταστροφών (ξηρασία, δασικές πυρκαγιές, πλημμύρες, υφαλμύρινση εδαφών, διάβρωση ακτών, ζωονόσοι) με εξαιρετικά δυσμενείς επιπτώσεις στο παραγωγικό σύστημα.

Ειδικά σε συνθήκες κλιματικής κρίσης, η ορθολογική διαχείριση των φυσικών πόρων αναδεικνύεται σε μείζον και άμεσης προτεραιότητας ζήτημα. Η ελλιπής προστασία, η αλόγιστη χρήση και το βραχυπρόθεσμο κέρδος (διάβρωση εδαφών, υπερεκμετάλλευση, υπεράντληση υδροφόρου ορίζοντα, αξιοποίηση ορισμένων πόρων σε βάρος άλλων) υπονομεύουν την αειφόρο χρήση των φυσικών πόρων. Ως συνέπεια των φυσικών καταστροφών περιορίζεται ή/και αναστέλλεται η παραγωγική δραστηριότητα, απειλείται η λειτουργία επιχειρήσεων και η διατήρηση των θέσεων εργασίας, ελλοχεύει ο κίνδυνος απώλειας αγορών κ.λπ. Επιπλέον, οι φυσικές καταστροφές μπορεί να προκαλέσουν μη αναστρέψιμες βλάβες ή να έχουν δυσμενείς επιπτώσεις μακροχρόνιας και υψηλού κόστους αποκατάστασης, με αποτέλεσμα να ανατρέπεται ο υφιστάμενος αναπτυξιακός σχεδιασμός και να αναπροσανατολίζονται οι διαθέσιμοι πόροι.

Η ελλιπής διαχείριση των φυσικών πόρων προκαλεί πρόσθετο κόστος για την κατασκευή έργων, προκειμένου να υποκατασταθούν οι λειτουργίες της φύσης (π.χ. αντιπλημμυρικά έργα μετά τις δασικές πυρκαγιές, αφαλάτωση για τη συμπλήρωση υδάτινων πόρων). Βέβαια, η μονομερής αντίληψη για υποκατάσταση των λειτουργιών της φύσης με την κατασκευή και τη λειτουργία τεχνικών έργων συνιστά δημιουργία «αγορών». Ανάμεσα στο σχετικά χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης, στις φυσικές καταστροφές και στις περιβαλλοντικά αμφιλεγόμενες επενδύσεις δημιουργείται μια ανατροφοδοτούμενη συσχέτιση, καθώς περιορίζονται τα πεδία σύγκρουσης συμφερόντων και οι αντιστάσεις των τοπικών κοινωνιών. Ωστόσο, μια τέτοια πολιτική δεν είναι μόνο περιβαλλοντικά και οικονομικά ατελέσφορη, αλλά επιπλέον οδηγεί στην αύξηση του κόστους πρόσβασης σε φυσικούς πόρους και στον οικονομικό αποκλεισμό των ασθενέστερων, είτε γίνεται λόγος για πολίτες είτε για επιχειρήσεις. Συνεπώς, η προστασία και η ορθολογική διαχείριση των φυσικών πόρων είναι προϋπόθεση της διατηρήσιμης και δίκαιης ανάπτυξης της Περιφέρειας.

Υδάτινοι πόροι

Ο πλούτος των υδάτινων πόρων της ΠΑΜΘ χαρακτηρίζεται από μια κρίσιμη ιδιομορφία, καθώς το 75%-80% των επιφανειακών υδάτων της προέρχεται από τους διασυνοριακούς ποταμούς, οι λεκάνες απορροής των οποίων βρίσκονται εκτός της χώρας. Συγκριμένα, σε ελληνικό έδαφος βρίσκεται μόλις το 6,3% της λεκάνης απορροής του ποταμού Έβρου, το 20,5% του Άρδα και το 40,2% του Νέστου.

Πρόσφατα, οξύνθηκε το ζήτημα της επάρκειας των υδάτων τόσο για τη διασφάλιση της ροής των ποταμών όσο και για την άρδευση. Εκτός από το ζήτημα της διαχείρισης των διασυνοριακών υδάτων, εγείρονται προβληματισμοί και για τη διασφάλιση των εγχώριων. Η διάβρωση του εδάφους λόγω δασικών πυρκαγιών και πλημμυρών περιορίζει τον εμπλουτισμό των υπόγειων υδροφόρων και συμβάλλει στο φαινόμενο της λειψυδρίας. Η αβεβαιότητα σχετικά με την επάρκεια του αρδευτικού νερού λειτουργεί περιοριστικά στον προγραμματισμό των καλλιεργειών, με πολλαπλασιαστικές συνέπειες στο είδος και στον όγκο της αγροτικής παραγωγής, στην επάρκεια σε πρώτες ύλες για τη μεταποίηση, στις εξαγωγές κ.λπ.

Δάση

Η ΠΑΜΘ διαθέτει σημαντικό δασικό πλούτο. Τα δάση επιτελούν πολλαπλές άμεσες και έμμεσες περιβαλλοντικές-κλιματικές και οικονομικές λειτουργίες. Η περιορισμένη μέριμνα για τα δάση και η δίχως σχέδιο επέκταση των ΑΠΕ στο όνομα περιορισμού της καύσης υδρογονανθράκων και της έκκλησης διοξειδίου του άνθρακα συνιστούν αντιφατικές πολιτικές. Τα αέρια του θερμοκηπίου δεν περιορίζονται μόνο από τον περιορισμό της καύσης των υδρογονανθράκων που υποκαθίσταται από τις ΑΠΕ. Τα δάση επίσης δεσμεύουν διοξείδιο του άνθρακα και απελευθερώνουν οξυγόνο. Με την κατάλληλη διαχείριση των δασών περιορίζονται η διάβρωση του εδάφους και τα πλημμυρικά φαινόμενα, ενώ επιπλέον εμπλουτίζεται ο υδροφόρος ορίζοντας. Η υποκατάσταση των φυσικών λειτουργιών των δασών με τεχνικά έργα είναι περιβαλλοντικά και οικονομικά ατελέσφορη.

Εθνικό Πάρκο Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης

Το πάρκο εκτείνεται στις περιφερειακές ενότητες Καβάλας, Ξάνθης και Ροδόπης, σε χερσαία και υδάτινη έκταση πλέον των 930 χιλιάδων στρεμμάτων. Περιλαμβάνει προστατευόμενες περιοχές υγροτόπων ποταμών και λιμνών, με μεγάλη βιολογική αξία και συνιστά ιδιαίτερα σημαντικό πόρο προς οικονομική αξιοποίηση.

Ορυκτά

Η σημαντική παρουσία των ορυκτών πρώτων υλών στην ΠΑΜΘ (Πίνακας 2.12) δεν αποτυπώνεται με αντίστοιχο ειδικό βάρος στον πολλαπλασιαστή απασχόλησης, στην αξία των εξαγωγών και στις κλαδικές διασυνδέσεις. Ως αποτέλεσμα, τα ορυκτά κατατάσσονται στην κατηγορία «Γενικά Ανεξάρτητοι κλάδοι», δηλαδή σε αυτούς «που έχουν περιορισμένη ένταξη στην παραγωγική αλυσίδα, δεν εξαρτώνται ιδιαίτερα από άλλους τομείς για την παραγωγή τους, ούτε συνεισφέρουν ουσιαστικά στην παραγωγική διαδικασία άλλων κλάδων» (βλ. Υποκεφ. 4.4).

Πίνακας 2.12: Ενεργοί εξορυκτικοί χώροι ανά κατηγορία ορυκτού, 2023

Εξορυκτικοί χώροι	Σύνολο χώρας	ΠΑΜΘ	
	Αριθμός	Αριθμός	Συμμετοχή (%)
Λατομεία μαρμάρου	271	203	74,9
Λατομεία αδρανών υλικών	157	24	15,3
Λατομεία βιομηχανικών ορυκτών	76	20	26,3
Λατομεία σχιστολιθικών πλακών	57	0	0,0
Μεταλλεία μη ενεργειακών ορυκτών	30	15	50,0
Μεταλλεία ενεργειακών ορυκτών	10	0	0,0
Σύνολο	**601**	**262**	**43,6**

Πηγή: ΥΠΕΝ (2023)

2.5 Ενέργεια

Στο θέμα της ενέργειας στην ΠΑΜΘ, κυριαρχούν δύο επιλογές: οι ΑΠΕ και το υγροποιημένο φυσικό αέριο. Και οι δύο εκδοχές επηρεάζουν καθοριστικά τον σχεδιασμό για την οικονομία και τον ευρύτερο ρόλο της ΠΑΜΘ.

Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (ΑΠΕ)

Η επέκταση των αιολικών και των φωτοβολταϊκών χαρακτηρίζεται αδυναμία στη διαχείριση της ευστάθειας του συστήματος και από έλλειμα χωροταξικού σχεδιασμού. Η ευστάθεια του συστήματος απειλείται όταν περιέρχεται σε συνθήκες «υπερπαραγωγής», χωρίς τη δυνατότητα μεταφοράς ή/και αποθήκευσης, με αποτέλεσμα την αναγκαστική παύση λειτουργίας σημαντικού τμήματος των μονάδων, προκειμένου να διατηρηθεί η ομαλή λειτουργία του.[9] Η χωρίς σχέδιο επέκταση των ΑΠΕ εγείρει κρίσιμα και αλληλένδετα περιβαλλοντικά και οικονομικά ζητήματα όσον αφορά τα δάση, τη διαχείριση των υδάτων, την αλλαγή χρήσης γης, την παραγωγή τροφίμων κ.ά. Η εγκατάλειψη της υπαίθρου από τον αγροτικό πληθυσμό και ο περιορισμός των αγροτικών δραστηριοτήτων, σε συνδυασμό με την καταστροφή των δασών από τις πυρκαγιές, η υποχώρηση της πραγματικής οικονομίας δημιουργούν ένα ευνοϊκό πλαίσιο για την επέκταση των ΑΠΕ, καθώς αφενός μειώνονται, ελαχιστοποιούνται ή/και εξαφανίζονται τα πεδία σύγκρουσης συμφερόντων και οι αντιδράσεις για την εγκατάστασή τους αφετέρου οι ΑΠΕ προβάλλονται ως φορείς αειφόρου ανάπτυξης. Με αυτόν τον τρόπο, στο όνομα της κλιματικής κρίσης, η προσέγγιση για την προστασία του περιβάλλοντος εξαντλείται στην αξιοποίηση του ενεργειακού ζητήματος ως «ευκαιρίας», ενώ παραγνωρίζονται οι μη αναστρέψιμες περιβαλλοντικές επιπτώσεις ή η υψηλού κόστους αποκατάσταση.

Το ισχύον Ειδικό Χωροταξικό Πλαίσιο για τις ΑΠΕ θεσπίστηκε το 2009 και η επικαιροποίησή του εκκρεμεί. Το όποιο νέο θεσμικό πλαίσιο θα αναφέρεται πλέον στο μέλλον, όταν δηλαδή υπό συνθήκες ξεπερασμένου καθεστώς θα έχει ήδη εγκατασταθεί πολύ μεγάλο τμήμα της ισχύος που σχεδιάζεται. Αν και προφανές, είναι κρίσιμο να σημειωθεί ότι η απαίτηση για σχεδιασμό της χωροθέτησης των ΑΠΕ δεν συνιστά άρνησή του. Ούτε, βέβαια, η δίχως σχεδιασμό επέκταση των ΑΠΕ συνιστά φιλοπεριβαλλοντική ενέργεια που προστατεύει το κλίμα.

Υγροποιημένο φυσικό αέριο

Τα έργα για το υγροποιημένο φυσικό αέριο εντάσσονται σε ευρύτερα γεωπολιτικά σχέδια. Πέραν των γεωπολιτικών διαστάσεων, επισημαίνονται τρεις πτυχές αυτής της επιλογής. Η πρώτη αφορά τον αναγκαστικό χαρακτήρα της αντικατάστασης του φυσικού αερίου με το υγροποιημένο φυσικό αέριο, η τιμή του οποίου είναι σημαντικά υψηλότερη. Η δεύτερη αφορά τον περιορισμό των εναλλακτικών πηγών τροφοδοσίας της

9 Εκτιμάται ότι στο σύνολο της χώρας υπάρχει αναντιστοιχία εγκατεστημένης ισχύος με το δίκτυο μεταφοράς, η οποία αναμένεται να διευρυνθεί. Εκτιμάται ότι τους πρώτους 9 μήνες του 2025 απορρίφθηκαν 1.786 GWh ή το 7,9% της συνολικής παραγωγής ΑΠΕ, με το αντίστοιχο μέγεθος για το 2024 να είναι 700 GWh, βλ. Τζούρος (2025).

χώρας σε ενέργεια. Η τρίτη είναι η αντίφαση ανάμεσα στα χωρίς σχεδιασμό έργα ΑΠΕ, στο όνομα της κλιματικής κρίσης, και ταυτόχρονα στην προώθηση υδρογονάνθρακα, όπως το υγροποιημένο φυσικό αέριο.

Οι επενδύσεις στην ενέργεια έχουν πρωτίστως εξαγωγικό προσανατολισμό και είναι βασικό στοιχείο στην ανάδειξη της ΠΑΜΘ ως διαύλου αναπτυξιακών συνεργιών με τα Βαλκάνια και την κεντρική και ανατολική Ευρώπη. Πρόκειται για τη χρήση του χώρου που, ενώ επωμίζεται το περιβαλλοντικό κόστος, δεν αναμένει κάποιο τοπικό οικονομικό όφελος. Βέβαια, υπό όρους, η ανάπτυξη των υποδομών ενέργειας, η τοπική ανάπτυξη και η προστασία του περιβάλλοντος θα μπορούσαν να συμβιβαστούν, αν το κριτήριο των αναπτυξιακών επιλογών ήταν βασισμένο σε ολιστική προσέγγιση των περιβαλλοντικών, των κοινωνικών, των οικονομικών και των γεωπολιτικών παραμέτρων.

Σε όρους απασχόλησης, οι επενδύσεις στην ενέργεια (αιολική, ηλιακή, φυσικό αέριο) έχουν συνεισφορά, η οποία όμως περιορίζεται στη φάση της κατασκευής των σχετικών υποδομών, ενώ στη φάση της λειτουργίας οι ανάγκες σε εργατικό δυναμικό είναι εξαιρετικά περιορισμένες. Περιορισμένη είναι επίσης η παραγωγική διασύνδεση με την τοπική οικονομία, καθώς οι επιχειρήσεις της περιοχής, εκτός από λίγες εξαιρέσεις, δεν έχουν τη δυνατότητα εμπλοκής ούτε στη φάση της κατασκευής ούτε στη φάση της λειτουργίας.

Γεωθερμία

Η ΠΑΜΘ διαθέτει πλούσιο γεωθερμικό δυναμικό το οποίο στερείται υποδομών και σε μεγάλο βαθμό παραμένει αναξιοποίητο, αν και έχει πολλαπλές εφαρμογές (τηλεθέρμανση, θερμοκήπια, βιομηχανία, ιαματικά λουτρά).

2.6 Εξαγωγές

Η αξία των εξαγωγών της ΠΑΜΘ ανέρχεται το 2024 σε 1.191,9 εκατ. ευρώ, αντιστοιχεί στο 2,4% του συνόλου των εξαγωγών της χώρας και υπολείπεται της συμμετοχής της Περιφέρειας στην ΑΠΑ (3,9% το 2021). Στο διάστημα 2020-2024 οι εξαγωγές της ΠΑΜΘ (άνευ πετρελαιοειδών) παρουσίασαν αύξηση 10,3%, όσο περίπου και το σύνολο της χώρας (11,0%). Το εμπορικό ισοζύγιο της ΠΑΜΘ είναι θετικό, αλλά βαίνει μειούμενο, από 149,6 εκατ. ευρώ το 2020 σε 67,7 εκ. ευρώ το 2024 (Πίνακας 2.13).

Οι κυριότερες εξαγωγές περιλαμβάνουν το 2024 κυρίως τρόφιμα – ποτά (29,3%), χημικά και πλαστικά (16,5%), όπως και στο σύνολο της χώρας. Υψηλότερη συμμετοχή σε σχέση με τη χώρα έχουν τα κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα και είδη ένδυσης (14,5%) και τα μη μεταλλικά ορυκτά (12,2%). Οι προορισμοί των εξαγωγών της ΠΑΜΘ είναι αρκετά διαφοροποιημένοι, καθώς οι δέκα κυριότεροι αθροίζουν το 61,3% του συνόλου των εξαγωγών, από το οποίο σχεδόν το 1/3 προορίζεται σε αναπτυγμένες χώρες (Γερμανία, Ιταλία, ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο), ενώ το 1/5 σε λιγότερο αναπτυγμένες και γειτονικές χώρες (Τουρκία, Βουλγαρία, Ουκρανία, Ρουμανία) (Πίνακας 2.14).

Ο δείκτης εξωστρέφειας, το άθροισμα των εξαγωγών και των εισαγωγών αγαθών ως ποσοστό του ΑΕΠ, ανέρχεται το 2021 σε 28,8% και, ενώ υπολείπεται σημαντικά

της χώρας (65,7%), βρίσκεται στην 5η θέση μεταξύ των περιφερειών. Όσον αφορά την εξαγωγική επίδοση (εξαγωγές/ΑΕΠ), με 13,0% καταλαμβάνει επίσης την 5η θέση, περίπου στο μέσο του δείκτη των περιφερειών της χώρας, που εκτείνεται από 3,8% έως 25,6%.

Πίνακας 2.13: Το εμπορικό ισοζύγιο της ΠΑΜΘ, 2020-2024

	2020	2021	2022	2023	2024
Εξαγωγές (εκατ. ευρώ)	789,1	1.022,2	1.050,0	1.055,6	1.191,9
Εισαγωγές (εκατ. ευρώ)	639,5	765	921	982,1	1.124,3
Εμπορικό ισοζύγιο (εκατ. ευρώ)	149,6	257,2	129	73,4	67,7
Εξαγωγές/Εισαγωγές (%)	123,4	133,6	114	107,5	106

Πηγή: ΣΕΒΕ, Ινστιτούτο Εξαγωγικών Ερευνών και Σπουδών

Πίνακας 2.14: Οι κυριότεροι προορισμοί των εξαγωγών της ΠΑΜΘ, 2024

	Συμμετοχή (%)	Συσσωρευμένο ποσοστό (%)
Τουρκία	9,8	9,8
Γερμανία	9,6	19,4
Ιταλία	8,6	28,0
ΗΠΑ	8,2	36,2
Βουλγαρία	6,3	42,5
Γαλλία	4,6	47,1
Ηνωμένο Βασίλειο	3,9	51,0
Ουκρανία	3,9	54,9
Ρουμανία	3,3	58,2
Κύπρος	3,1	61,3
Άλλες χώρες	48,7	100

Πηγή: ΣΕΒΕ, Ινστιτούτο Εξαγωγικών Ερευνών και Σπουδών

3. Ανάλυση περιφερειακής εξειδίκευσης

3.1 Μονοτοπικός Δείκτης Εντοπισμού (SLQ)

Αφού εξετάστηκε το επίπεδο ανάπτυξης και το ειδικό βάρος της ΠΑΜΘ στην εθνική οικονομία, καθώς επίσης και η διάρθρωση και η διαρθρωτική μεταβολή στην ΠΑΜΘ, η ανάλυση μπορεί πλέον να εμπλουτιστεί με τη χρήση του Μονοτοπικού Δείκτη Εντοπισμού (Simple Location Quotient – SLQ). Ο δείκτης αυτός αποτελεί ένα από τα πιο διαδεδομένα εργαλεία για την αξιολόγηση της περιφερειακής εξειδίκευσης, καθώς επιτρέπει τη σύγκριση της σημασίας ενός κλάδου σε μια περιφέρεια σε σχέση με τη μέση σημασία του ίδιου κλάδου στο σύνολο της χώρας. Ενσωματώνοντας στην παρούσα προσέγγιση τον SLQ, ενισχύεται η δυνατότητα εντοπισμού τομέων συγκριτικού πλεονεκτήματος στην ΠΑΜΘ και διαμορφώνονται πιο στέρεες βάσεις για τη διατύπωση στοχευμένων αναπτυξιακών παρεμβάσεων.[10]

Ο Δείκτης Συγκέντρωσης Κλάδου (SLQ) υπολογίζεται ως:

$$\mathrm{SLQ}_{ir} = \frac{(\frac{e_{ir}}{e_r})}{(\frac{E_i}{E})}$$

Όπου:

e_{ir}: η παραγωγή (ΑΠΑ) στον κλάδο i στην περιφέρεια r

e_r: η παραγωγή (ΑΠΑ) στην περιφέρεια r

E_i: η παραγωγή (ΑΠΑ) στον κλάδο i σε εθνικό επίπεδο

E: η συνολική εθνική παραγωγή (ΑΠΑ)

Ο SLQ συγκρίνει, συνεπώς, τη συμμετοχή ενός κλάδου στη δομή της περιφερειακής παραγωγής με τη συμμετοχή του ίδιου κλάδου στη δομή της εθνικής παραγωγής. Η ερμηνεία του δείκτη είναι η ακόλουθη:

- $(\mathrm{SLQ} = 1)$: ο κλάδος έχει στην περιφέρεια την ίδια αναλογική σημασία με εκείνη που έχει στο σύνολο της χώρας (τυπική παρουσία).
- $(\mathrm{SLQ} > 1)$: ο κλάδος έχει μεγαλύτερη σχετική βαρύτητα στην περιφέρεια απ' ό,τι στην εθνική οικονομία (περιφερειακή εξειδίκευση).
- $(\mathrm{SLQ} < 1)$: ο κλάδος έχει μικρότερη σχετική βαρύτητα στην περιφέρεια σε σχέση με την εθνική οικονομία (περιφερειακή υστέρηση ή απουσία).

10 Πρέπει να σημειωθεί ότι η έννοια της διαρθρωτικής μεταβολής αναφέρεται στις εσωτερικές μεταβολές της συμμετοχής των τομέων στην περιφερειακή οικονομία με την πάροδο του χρόνου, ενώ η εξειδίκευση αποτυπώνει τη σχετική βαρύτητα ενός τομέα σε σύγκριση με το εθνικό πρότυπο. Συνεπώς, είναι δυνατόν, π.χ., ένας τομέας να εμφανίζει θετική αναδιάρθρωση (αύξηση της συμμετοχής του στην τοπική ΑΠΑ) αλλά ταυτόχρονα μείωση του βαθμού εξειδίκευσης, εφόσον η αντίστοιχη εθνική τάση είναι εντονότερη, και αντιστρόφως.

Ο Μονοτοπικός Δείκτης Εντοπισμού (SLQ) χρησιμοποιείται για τη σύγκριση της σχετικής σημασίας ενός κλάδου σε μια περιφέρεια, ως προς τη σημασία του ίδιου κλάδου στο σύνολο της χώρας. Πρόκειται για έναν αδιάστατο δείκτη, ο οποίος επιτρέπει την ενιαία σύγκριση διαφορετικών περιοχών και κλάδων παραγωγής. Για παράδειγμα, αν ο κλάδος της μεταποίησης συμμετέχει με 10% στην περιφερειακή παραγωγή και με 10% στην εθνική παραγωγή, τότε ο SLQ είναι ίσος με 1. Αν η συμμετοχή του στην περιφερειακή παραγωγή είναι 20% ενώ στην εθνική 10%, τότε ο SLQ είναι ίσος με 2, δηλαδή η περιφέρεια εμφανίζει διπλάσια εξειδίκευση από τον εθνικό μέσο όρο στον συγκεκριμένο κλάδο. Η χρησιμότητα του δείκτη έγκειται στο ότι δεν επηρεάζεται από το απόλυτο μέγεθος της παραγωγής και συνεπώς αποδίδει συγκριτικά προφίλ εξειδίκευσης ανεξαρτήτως του μεγέθους των περιφερειών.

3.2 Συγκριτική ανάλυση SLQ ανά κλάδο και περιφέρεια (2009-2022)

Η διαχρονική παρακολούθηση των SLQ σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο αναδεικνύει τόσο τη διατήρηση υφιστάμενων εξειδικεύσεων όσο και ορισμένες τάσεις μετασχηματισμού των παραγωγικών δομών. Κάθε κλάδος εμφανίζει διαφορετική δυναμική ανά περιφέρεια, καθώς η γεωγραφική κατανομή της παραγωγής εξαρτάται από παράγοντες όπως οι φυσικοί πόροι, οι υποδομές, οι τεχνολογικές ικανότητες, η σύνθεση της απασχόλησης, η προσβασιμότητα σε αγορές, η ιστορική εξέλιξη του τοπικού παραγωγικού συστήματος κ.ά. Η περίοδος 2009-2022 περιλαμβάνει διαδοχικές φάσεις με διαφορετικά χαρακτηριστικά: δημοσιονομική κρίση, ύφεση, μέτρα λιτότητας, ασθενική ανάκαμψη, υγειονομική κρίση και πρόσφατες γεωπολιτικές αβεβαιότητες. Συνεπώς, σε κάθε φάση ασκήθηκαν διαφορετικές πιέσεις που διαμόρφωσαν νέα περιφερειακά προφίλ.

Συνοπτικά, παρατηρούνται τα εξής:

Στον πρωτογενή τομέα καταγράφεται σταθερά υψηλός βαθμός εξειδίκευσης σε περιφέρειες όπως η Θεσσαλία, η Πελοπόννησος, η Δυτική Ελλάδα και η ΠΑΜΘ, με τις τιμές του SLQ να διατηρούνται ή να ενισχύονται.

Ο δευτερογενής τομέας, με επίκεντρο τη μεταποίηση, παρουσιάζει διαφοροποιήσεις. Η Στερεά Ελλάδα και η Δυτική Μακεδονία διατηρούν σημαντική βαρύτητα, αν και στη δεύτερη παρατηρείται μείωση των σχετικών τιμών, ενώ περιοχές όπως η ΠΑΜΘ παρουσιάζουν σταθερή ήπια ενίσχυση.

Στον τριτογενή τομέα η Αττική και η Κεντρική Μακεδονία διατηρούν τη συγκέντρωση υπηρεσιών υψηλής έντασης γνώσης, ενώ περιφέρειες όπως το Νότιο Αιγαίο, η Κρήτη και τα Ιόνια Νησιά εξειδικεύονται έντονα στον τουρισμό.

Οι Πίνακες 3.1 και 3.2 επιβεβαιώνουν την ύπαρξη ενός πολυπολικού παραγωγικού συστήματος, με ορισμένες περιφέρειες να διατηρούν ή να ενισχύουν την εξειδίκευσή τους σε παραδοσιακούς τομείς και άλλες να επιδεικνύουν σημάδια περιορισμένης μετάβασης προς πιο καινοτόμες και τεχνολογικά εξελιγμένες δραστηριότητες.

Εστίαση στην ΠΑΜΘ

Η ΠΑΜΘ, σύμφωνα με τη μεταβολή του δείκτη SLQ, την περίοδο 2009-2022 παρουσιάζει διακριτό παραγωγικό προφίλ, το οποίο συγκροτείται γύρω από την αγροτική παραγωγή, τη μεταποίηση και τον δημόσιο τομέα (Πίνακες 3.1 και 3.2).

- Πρωτογενής τομέας: Ο δείκτης αυξήθηκε από 1,18 σε 1,63, στοιχείο που φανερώνει ενίσχυση της γεωργικής εξειδίκευσης. Η εξέλιξη αυτή ερμηνεύεται ως ένδειξη του προσανατολισμού της τοπικής οικονομίας προς τη γεωργία και την κτηνοτροφία.
- Δευτερογενής τομέας: Η μεταποίηση (κλάδος Γ) διατηρεί τη σχετική της σημασία, με τον δείκτη να αυξάνεται ελαφρώς από 1,23 σε 1,26. Ο δείκτης για το σύνολο των δραστηριοτήτων του τομέα Β, Γ, Δ, Ε παραμένει σταθερά πάνω από το 1, γεγονός που επιβεβαιώνει τη βιομηχανική βάση της περιοχής, κυρίως σε τομείς όπως τα τρόφιμα, η ένδυση και τα οικοδομικά υλικά.
- Κατασκευές: Η τιμή του δείκτη παραμένει στο 1, γεγονός που υποδηλώνει μια ισορροπημένη κατανομή σε σχέση με το εθνικό επίπεδο, χωρίς ιδιαίτερη εξειδίκευση.
- Τριτογενής τομέας: Η συμμετοχή στους καινοτόμους κλάδους παραμένει περιορισμένη. Οι κλάδοι πληροφορικής και επικοινωνιών, χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών και ακινήτων εμφανίζουν τιμές SLQ σημαντικά κάτω της μονάδας.
- Δημόσιες υπηρεσίες: Οι κλάδοι Ξ, Ο, Π (δημόσια διοίκηση, εκπαίδευση, υγεία) εμφανίζουν διαχρονικά υψηλό βαθμό εξειδίκευσης, με τον δείκτη να φτάνει το 1,46 το 2022. Το γεγονός αυτό υπογραμμίζει τη σημασία του δημόσιου τομέα για την περιφερειακή απασχόληση και τη λειτουργία της τοπικής κοινωνίας.
- Πολιτισμός και λοιπές υπηρεσίες: Ο δείκτης για τους κλάδους Ρ, ΣΤ, Υ υποχωρεί κάτω από τη μονάδα (0,79), γεγονός που ενδέχεται να συνδέεται με τη συρρίκνωση της πολιτιστικής δραστηριότητας και τη σχετική αδυναμία των τοπικών κοινωνικών φορέων.

Η εξέταση της ΠΑΜΘ αναδεικνύει ένα προφίλ με υψηλό SLQ στον πρωτογενή τομέα και στη μεταποίηση, αλλά με σταθερή υστέρηση σε τομείς έντασης γνώσης και υπηρεσιών πληροφορικής. Παράλληλα, η ισχυρή παρουσία του δημόσιου τομέα υποδηλώνει τη σημασία των κρατικών θεσμών στη διατήρηση της περιφερειακής οικονομικής δραστηριότητας.

Πίνακας 3.1: SLQ ανά περιφέρεια και κλάδο (2009)

Περιφέρειες	Α	Β, Γ, Δ, Ε	Γ	ΣΤ	Ζ, Η, Θ	Ι	Κ	Λ	Μ, Ν	Ξ, Ο, Π	Ρ, Σ, Τ, Υ
Αττική	0,09	0,76	0,84	0,81	0,97	1,66	1,48	1,22	1,43	0,90	1,04
Βόρειο Αιγαίο	0,97	0,58	0,37	1,39	0,96	0,42	0,85	0,99	0,63	1,72	0,84
Νότιο Αιγαίο	0,53	0,48	0,23	1,63	1,97	0,25	0,52	0,82	0,75	0,74	0,79
Κρήτη	2,20	0,70	0,60	1,17	1,40	0,47	0,75	0,73	0,78	0,91	0,95
Ανατ. Μακεδονία, Θράκη	1,18	1,34	1,23	1,03	0,87	0,45	0,56	0,73	0,57	1,45	0,82

Περιφέρειες	Α	Β, Γ, Δ, Ε	Γ	ΣΤ	Ζ, Η, Θ	Ι	Κ	Λ	Μ, Ν	Ξ, Ο, Π	Ρ, Σ, Τ, Υ
Κεντρική Μακεδονία	1,89	1,08	1,30	1,01	1,03	0,52	0,58	0,77	0,69	1,18	1,05
Δυτική Μακεδονία	2,39	2,30	0,50	1,33	0,51	0,24	0,48	0,58	0,35	1,01	0,74
Ήπειρος	0,98	0,86	0,92	1,95	1,00	0,38	0,71	0,98	0,59	1,41	0,89
Θεσσαλία	2,74	1,11	1,48	1,17	0,80	0,24	0,52	0,78	0,56	1,37	0,96
Ιόνια Νησιά	1,00	0,31	0,24	1,28	1,87	0,26	0,41	1,03	0,72	0,77	1,12
Δυτική Ελλάδα	2,56	0,93	0,88	1,25	0,90	0,51	0,51	0,95	0,58	1,20	1,12
Στερεά Ελλάδα	1,11	2,65	2,50	0,93	0,68	0,21	0,36	0,65	0,42	0,74	0,79
Πελοπόννησος	2,55	1,78	1,29	1,17	0,75	0,28	0,45	0,90	0,35	0,81	1,07

Πηγή: Υπολογισμοί συγγραφέων

Πίνακας 3.2: SLQ ανά περιφέρεια και κλάδο (2022)

Περιφέρειες	Α	Β, Γ, Δ, Ε	Γ	ΣΤ	Ζ, Η, Θ	Ι	Κ	Λ	Μ, Ν	Ξ, Ο, Π	Ρ, Σ, Τ, Υ
Αττική	0,10	0,79	0,81	0,81	0,91	1,53	1,43	1,23	1,46	0,93	1,06
Βόρειο Αιγαίο	1,12	0,47	0,34	0,98	1,22	0,54	0,60	0,90	0,60	1,47	0,55
Νότιο Αιγαίο	0,75	0,48	0,28	1,14	1,94	0,32	0,44	0,75	0,41	0,83	0,85
Κρήτη	1,95	0,64	0,55	1,51	1,34	0,55	0,66	0,74	0,73	0,98	0,91
Ανατ. Μακεδονία, Θράκη	1,63	1,28	1,26	1,00	0,91	0,46	0,60	0,61	0,59	1,46	0,79
Κεντρική Μακεδονία	1,61	1,13	1,30	1,07	1,04	0,61	0,71	0,78	0,73	1,10	1,12
Δυτική Μακεδονία	1,61	3,12	0,51	1,00	0,59	0,33	0,45	0,56	0,38	0,88	0,73
Ήπειρος	1,36	0,83	0,79	1,71	1,07	0,44	0,63	0,94	0,50	1,19	0,81
Θεσσαλία	2,75	1,21	1,42	1,00	0,90	0,32	0,56	0,79	0,49	1,23	1,00
Ιόνια Νησιά	0,96	0,36	0,27	1,35	1,84	0,37	0,51	0,89	0,54	0,74	1,04
Δυτική Ελλάδα	2,60	0,85	0,93	1,34	0,97	0,81	0,66	0,91	0,43	1,12	1,04
Στερεά Ελλάδα	1,99	2,40	2,89	1,14	0,83	0,34	0,43	0,71	0,39	0,84	0,69
Πελοπόννησος	2,48	1,46	1,47	1,20	0,89	0,50	0,54	0,98	0,51	0,90	1,00

Πηγή: Υπολογισμοί συγγραφέων

4. Οι κλαδικές διασυνδέσεις στην ΠΑΜΘ

4.1 Ταξινόμηση κλάδων με βάση τις προς τα πίσω και προς τα εμπρός διασυνδέσεις

Η έννοια των παραγωγικών διασυνδέσεων αποτελεί θεμελιώδες εργαλείο στην ανάλυση της διάρθρωσης μιας οικονομίας. Ειδικά η ταυτοποίηση των βασικών ή ηγετικών κλάδων (key sectors) μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση των αλυσιδωτών επιπτώσεων που έχει η μεταβολή ενός κλάδου στο σύνολο της οικονομίας.[11]

Για τον σκοπό αυτό, έχουν αναπτυχθεί δείκτες που αποτυπώνουν:

- Τις προς τα πίσω διασυνδέσεις ενός κλάδου, δηλαδή την εξάρτησή του από άλλους για την προμήθεια εισροών.
- Τις προς τα εμπρός διασυνδέσεις, δηλαδή τον βαθμό στον οποίο τα προϊόντα ενός κλάδου χρησιμοποιούνται από άλλους κλάδους ως εισροές.
- Όταν οι δείκτες αυτοί εκφραστούν σε κανονικοποιημένη μορφή (δηλαδή σε σχέση με τον μέσο όρο του συνόλου των κλάδων), είναι δυνατή η συστηματική ταξινόμηση των κλάδων σε τέσσερις διακριτές κατηγορίες ανάλογα με τη θέση τους στο παραγωγικό δίκτυο.

4.2 Κανονικοποιημένοι δείκτες της προς τα πίσω και της προς τα εμπρός διασύνδεσης

Αν ο δείκτης της προς τα πίσω διασύνδεσης του κλάδου j είναι:

$$\bar{BL}_j = \frac{BL_j}{\frac{1}{n}\sum_{j=1}^{n} B\,L_j}$$

και ο δείκτης της προς τα εμπρός διασύνδεσης του κλάδου είναι:

$$\bar{FL}_j = \frac{FL_j}{\frac{1}{n}\sum_{j=1}^{n} F\,L_j}$$

τότε:

11 Στην παρούσα μελέτη, οι προς τα εμπρός και οι προς τα πίσω διασυνδέσεις βασίζονται στη μεθοδολογία του Rasmussen (1956). Ως εναλλακτική, θα μπορούσε να εφαρμοστεί η μέθοδος που προτάθηκε από τους Chenery and Watanabe (1958) ή η μέθοδος της «υποθετικής απόσπασης» (hypothetical extraction method) του Strassert (1968). Η ανάλυσή μας ακολουθεί την καθιερωμένη προσέγγιση στη διεθνή βιβλιογραφία (βλ. Miller and Blair, 2009· Oosterhaven and Stelder, 2002).

- Αν $\bar{BL}j > 1$, ο κλάδος έχει ισχυρή προς τα πίσω διασύνδεση (εξαρτάται έντονα από προμηθευτές).
- Αν $\bar{FL}j > 1$, ο κλάδος έχει ισχυρή προς τα εμπρός διασύνδεση (είναι βασικός προμηθευτής για άλλους).

4.3 Οι δείκτες των προς τα πίσω και προς τα μπρος διασυνδέσεων της ΠΑΜΘ

Οι προς τα πίσω διασυνδέσεις

Στον Πίνακα 4.1 παρουσιάζονται οι δείκτες της προς τα πίσω διασύνδεσης για μια σειρά κλάδους της οικονομίας της ΠΑΜΘ.[12] Οι δείκτες αυτοί αποτυπώνουν τον βαθμό στον οποίο κάθε κλάδος της ΠΑΜΘ εξαρτάται από εισροές άλλων κλάδων της ίδιας Περιφέρειας για την παραγωγή των αγαθών και υπηρεσιών του. Δείκτες μεγαλύτεροι της μονάδας υποδεικνύουν ότι ο κλάδος έχει έντονη αλληλεξάρτηση με άλλους τομείς της ΠΑΜΘ, γεγονός που ενισχύει το αποτύπωμά του στο παραγωγικό σύστημα. Αντιθέτως, τιμές μικρότερες της μονάδας φανερώνουν ότι η παραγωγή του συγκεκριμένου κλάδου βασίζεται σε λιγότερες ενδιάμεσες εισροές.

Οι κλάδοι με τις υψηλότερες προς τα πίσω διασυνδέσεις είναι οι Κατασκευές (1,34), η Μεταποίηση (1,24) και η Μεταφορά και αποθήκευση (1,17). Οι κλάδοι αυτοί χαρακτηρίζονται από έντονη χρήση ενδιάμεσων προϊόντων και υπηρεσιών, καθώς και από στενή σύνδεση με βιομηχανικές, τεχνικές και υλικοτεχνικές υποδομές. Η ισχυρή διασύνδεσή τους τους καθιστά κλάδους-κλειδιά για την ευρύτερη τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας, καθώς η ενίσχυσή τους έχει τη δυναμική να προκαλέσει αυξημένη ζήτηση και σε άλλους κλάδους.

Αξιοσημείωτα υψηλούς δείκτες παρουσιάζουν επίσης οι κλάδοι της Ενημέρωσης και επικοινωνίας (1,10), της Παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου και ατμού (1,09), καθώς και των Δραστηριοτήτων παροχής καταλύματος και εστίασης (1,09). Παρά το γεγονός ότι ανήκουν σε διαφορετικές κατηγορίες (τεχνολογικές, ενεργειακές και τουριστικές υπηρεσίες), η έντονη διασύνδεσή τους αντανακλά την ανάγκη για πολυποίκιλες εισροές στην παραγωγή τους, στοιχείο που υποδεικνύει τη συμβολή τους σε διακλαδικές αλυσίδες αξίας.

Ο πρωτογενής τομέας εμφανίζει δείκτη στις προς τα πίσω διασυνδέσεις λίγο πάνω από τη μονάδα (1,03). Κάτω, αλλά κοντά στη μονάδα, βρίσκονται οι κλάδοι: Δραστηρι-

12 Ο πίνακας εισροών-κροών της ΠΑΜΘ που χρησιμοποιείται στη μελέτη βασίζεται σε δεδομένα τα οποία έχουν ληφθεί από την υποέκδοση μελέτη του ΚΕΠΕ με τίτλο ***Sectoral and Regional Multiplier Values of the Greek Economy*** (Rodousakis and Tsekeris, 2025). Ο πίνακας αποτελεί προϊόν ειδικής επεξεργασίας και περιφερειοποίησης και αντιστοιχεί στο έτος 2015. Πρέπει να σημειωθεί ότι, παρά την παλαιότητά του, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ιδιαίτερα ικανοποιητικός για τους σκοπούς της ανάλυσής μας, δεδομένου ότι η πανδημία Covid-19 προκάλεσε σημαντικές αλλοιώσεις στα στατιστικά στοιχεία της εν λόγω χρονιάς, με αποτέλεσμα η διάρθρωση που προκύπτει για την ελληνική οικονομία να μην είναι αντιπροσωπευτική.

ότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα, Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία, Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών και Ορυχεία και λατομεία. Οι συγκεκριμένοι κλάδοι παρουσιάζουν σχετικά περιορισμένες αλλά όχι αμελητέες εξαρτήσεις από την υπόλοιπη οικονομία, γεγονός που υποδηλώνει μέτριο βαθμό διακλαδικής διασύνδεσης.

Στην αντίπερα όχθη βρίσκονται οι κλάδοι με περιορισμένες προς τα πίσω διασυνδέσεις, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται η Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση (0,83), η Διαχείριση ακίνητης περιουσίας (0,82), η Εκπαίδευση (0,77) και οι Υπηρεσίες νοικοκυριών ως εργοδοτών (0,73). Οι κλάδοι αυτοί χαρακτηρίζονται από χαμηλή ενδιάμεση ζήτηση και ενσωματώνουν σε μεγάλο βαθμό πρωτογενείς ή τελικές εισροές (π.χ. εργασία, κατανάλωση), γεγονός που περιορίζει τον βαθμό στον οποίο μπορούν να συμβάλουν άμεσα στη διεύρυνση της παραγωγής άλλων κλάδων.

Πίνακας 4.1: Οι δείκτες των προς τα πίσω διασυνδέσεων της ΠΑΜΘ (2015)

Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας	Τιμή δείκτη
Κατασκευές	1,34
Μεταποίηση	1,24
Μεταφορά και αποθήκευση	1,17
Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	1,12
Ενημέρωση και επικοινωνία	1,10
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	1,09
Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	1,09
Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	1,03
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	1,02
Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα	0,99
Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	0,98
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	0,97
Ορυχεία και λατομεία	0,96
Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης	0,92
Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	0,91
Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	0,91
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	0,83
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	0,82
Εκπαίδευση	0,77
Υπηρεσίες νοικοκυριών ως εργοδοτών	0,73

Πηγή: Υπολογισμοί συγγραφέων

Οι προς τα εμπρός διασυνδέσεις

Ο Πίνακας 4.2 αποτυπώνει τους δείκτες της προς τα εμπρός διασύνδεσης των επιμέρους κλάδων της οικονομίας, δηλαδή τον βαθμό στον οποίο τα προϊόντα ενός κλάδου χρησιμοποιούνται ως ενδιάμεσες εισροές σε άλλους κλάδους. Οι υψηλές τιμές δείχνουν ότι η παραγωγή ενός κλάδου τροφοδοτεί μεγάλο μέρος της υπόλοιπης οικονομίας, καθώς τα παραγόμενα αγαθά ή υπηρεσίες του χρησιμοποιούνται ευρέως. Αντιστρόφως, χαμηλοί δείκτες υποδεικνύουν περιορισμένη συμβολή σε παραγωγικές αλυσίδες αξίας.

Καθοριστικά δεσπόζει ο κλάδος της Μεταποίησης, με δείκτη 5,38, κατά πολύ υψηλότερο από όλους τους υπόλοιπους. Η ένδειξη αυτή αναδεικνύει τη μεταποίηση ως βασικό προμηθευτή της ενδιάμεσης παραγωγής σε πολλούς άλλους τομείς της οικονομίας, επιβεβαιώνοντας τον ρόλο της ως πυλώνα παραγωγικής διασύνδεσης.

Πέραν της μεταποίησης, υψηλούς δείκτες παρουσιάζουν οι κλάδοι του Χονδρικού και λιανικού εμπορίου (1,15), της Παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης (1,11) και της Μεταφοράς και αποθήκευσης (1,08). Αυτοί οι κλάδοι διακινούν, συνδυάζουν και υποστηρίζουν αγαθά και υπηρεσίες που διοχετεύονται σε πλήθος άλλων δραστηριοτήτων, είτε άμεσα (π.χ. μέσω εφοδιαστικής αλυσίδας) είτε έμμεσα (μέσω του τουρισμού, των υπηρεσιών φιλοξενίας κ.λπ.). Ο πρωτογενής τομέας εμφανίζει δείκτη προς τα εμπρός διασυνδέσεων λίγο πάνω από τη μονάδα (1,02).

Στον αντίποδα, παρατηρείται ότι οι περισσότεροι τομείς της παροχής υπηρεσιών, καθώς και οι δραστηριότητες γενικής κυβέρνησης, υγείας και εκπαίδευσης εμφανίζουν εξαιρετικά χαμηλούς δείκτες προς τα εμπρός διασύνδεσης. Ενδεικτικά, η Εκπαίδευση (0,59), οι Υπηρεσίες νοικοκυριών ως εργοδοτών (0,55) και οι Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία (0,61) κατατάσσονται στις τελευταίες θέσεις, κάτι που αντανακλά τη φύση τους ως τομέων που παρέχουν κυρίως τελικές υπηρεσίες χωρίς ουσιαστική ενδιάμεση χρήση στην παραγωγική διαδικασία. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι κλάδοι όπως τα Ορυχεία και λατομεία (0,59) και η Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος και φυσικού αερίου (0,74), παρότι τυπικά θεωρούνται στρατηγικοί, εμφανίζουν συγκριτικά χαμηλές τιμές.

Πίνακας 4.2: Οι δείκτες των προς εμπρός διασυνδέσεων της ΠΑΜΘ (2015)

Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας	Τιμή δείκτη
Μεταποίηση	5,38
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	1,15
Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	1,11
Μεταφορά και αποθήκευση	1,08
Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	1,02
Κατασκευές	0,86
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	0,82
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	0,74

Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας	Τιμή δείκτη
Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα	0,72
Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	0,71
Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	0,70
Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	0,69
Ενημέρωση και επικοινωνία	0,68
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	0,68
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	0,66
Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης	0,66
Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	0,61
Ορυχεία και λατομεία	0,59
Εκπαίδευση	0,59
Υπηρεσίες νοικοκυριών ως εργοδοτών	0,55

Πηγή: Υπολογισμοί συγγραφέων

4.4 Τετραμερής ταξινόμηση

Η πιο κοινή ταξινόμηση των παραπάνω είναι αυτή που απεικονίζεται σε πίνακα 2x2, με βάση τις τιμές (μεγαλύτερες ή μικρότερες της μονάδας) των δύο κανονικοποιημένων δεικτών.

Οι *Γενικά ανεξάρτητοι κλάδοι* (I) χαρακτηρίζονται από χαμηλό βαθμό διασύνδεσης τόσο προς τα πίσω όσο και προς τα εμπρός. Δεν εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από άλλους τομείς για την προμήθεια εισροών, ούτε αποτελούν σημαντικούς προμηθευτές για άλλους κλάδους. Κατά συνέπεια, η λειτουργία τους έχει περιορισμένες αλυσιδωτές επιδράσεις στο παραγωγικό σύστημα και η συμβολή τους στη διάχυση των επιδράσεων της ανάπτυξης είναι σχετικά μικρή.

Αντίθετα, οι *Γενικά διασυνδεδεμένοι ή βασικοί κλάδοι* (II) εμφανίζουν ισχυρές διασυνδέσεις τόσο προς τα πίσω όσο και προς τα εμπρός. Πρόκειται για τομείς που επηρεάζουν και επηρεάζονται έντονα από το σύνολο της οικονομίας, αποτελώντας πυρήνες της παραγωγικής δραστηριότητας. Η ενίσχυση αυτών των κλάδων έχει τη δυνατότητα να προκαλέσει ευρείες δευτερογενείς επιδράσεις, ενεργοποιώντας πολλαπλασιαστικές αλυσίδες αξίας. Για τον λόγο αυτό, η ενίσχυση των κλάδων της Κατηγορίας II συχνά αποτελεί βασικό στόχο της βιομηχανικής πολιτικής και των στρατηγικών αναπτυξιακής μετάβασης.

Οι *Κλάδοι που εξαρτώνται από την προσφορά* (III) παρουσιάζουν υψηλές προς τα πίσω διασυνδέσεις αλλά χαμηλές προς τα εμπρός. Βασίζονται σε σημαντικό βαθμό στις εισροές από άλλους κλάδους για την παραγωγή τους, χωρίς να αποτελούν οι ίδιοι σημαντική πηγή εισροών για την υπόλοιπη οικονομία. Επομένως, η παραγωγική τους

δραστηριότητα εξαρτάται αποφασιστικά από τη διαθεσιμότητα και την ομαλή ροή των εισροών, γεγονός που καθιστά την τροφοδοσία τους κρίσιμο παράγοντα για τη σταθερότητά τους.

Αντιθέτως, οι *Κλάδοι που εξαρτώνται από τη χρήση* (IV) έχουν σχετικά χαμηλές προς τα πίσω αλλά υψηλές προς τα εμπρός διασυνδέσεις. Η παραγωγή τους δεν απαιτεί εκτεταμένες εισροές, ωστόσο, τα προϊόντα τους αποτελούν απαραίτητες εισροές για άλλους τομείς. Με άλλα λόγια, η δραστηριότητά τους είναι θεμελιώδης για τη λειτουργία ενός ευρύτερου φάσματος κλάδων, οι οποίοι εξαρτώνται από τη ζήτηση για τα προϊόντα τους. Έτσι, αυτοί οι κλάδοι διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στη συνολική αποδοτικότητα και στη διαρθρωτική συνοχή της οικονομίας.

Από αναπτυξιακή σκοπιά, οι κλάδοι της Κατηγορίας II διαθέτουν τη μεγαλύτερη δυναμική μεγέθυνσης. Η ενίσχυσή τους, μέσω επενδύσεων ή πολιτικών στήριξης, μπορεί να ενεργοποιήσει εκτεταμένες παραγωγικές αλυσίδες, να ενισχύσει την τομεακή συνοχή και να δημιουργήσει σημαντικά πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα στο εισόδημα και στην απασχόληση.

Από διαρθρωτική σκοπιά, η Κατηγορία III αναδεικνύει τους κλάδους με υψηλή εξάρτηση από την προμήθεια εισροών, γεγονός που καθιστά αναγκαία τη διασφάλιση της απρόσκοπτης λειτουργίας των αλυσίδων εφοδιασμού τους. Αντίστοιχα, οι κλάδοι της Κατηγορίας IV, με την υψηλή εξερχόμενη συνδεσιμότητά τους, αποτελούν κρίσιμους κρίκους για τη λειτουργία της υπόλοιπης οικονομίας, καθώς τυχόν διαταραχές στη λειτουργία τους μπορούν να επιφέρουν εκτεταμένες συνέπειες στην παραγωγική διαδικασία.

4.5 Η τετραμερής ταξινόμηση των παραγωγικών κλάδων της ΠΑΜΘ

Η τετραμερής ταξινόμηση των παραγωγικών κλάδων της ΠΑΜΘ, στη βάση των δεικτών διασύνδεσης προς τα εμπρός και προς τα πίσω, επιτρέπει μια τεκμηριωμένη διαρθρωτική αποτύπωση της λειτουργίας και της σημασίας κάθε τομέα.

Ο Πίνακας 4.3 παρουσιάζει μια ταξινόμηση των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας της ΠΑΜΘ για το έτος 2015, βάσει της θέσης τους στο παραγωγικό δίκτυο. Η ταξινόμηση βασίζεται στη σύγκριση των τιμών δύο βασικών δεικτών: της προς τα πίσω διασύνδεσης (δηλαδή της εξάρτησης του κλάδου από εισροές προερχόμενες από άλλους κλάδους) και της προς τα εμπρός διασύνδεσης (δηλαδή του βαθμού στον οποίο η παραγωγή του χρησιμοποιείται ως εισροή από άλλους κλάδους). Οι τιμές των δεικτών διαχωρίζονται σε χαμηλές (< 1) και υψηλές (> 1), οδηγώντας σε τετραπλή κατηγοριοποίηση.

Η Κατηγορία I (χαμηλή προς τα πίσω και χαμηλή προς τα εμπρός διασύνδεση) περιλαμβάνει κλάδους που έχουν περιορισμένη ένταξη στην παραγωγική αλυσίδα. Δεν εξαρτώνται ιδιαίτερα από άλλους τομείς για την παραγωγή τους, ούτε συνεισφέρουν ουσιαστικά στην παραγωγική διαδικασία άλλων κλάδων. Σε αυτή την κατηγορία εντάσ-

σονται δραστηριότητες όπως τα ορυχεία, οι χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, η διαχείριση ακινήτων, η εκπαίδευση, η υγεία και πρόνοια, οι τέχνες και η δημόσια διοίκηση. Οι τομείς αυτοί συνήθως σχετίζονται περισσότερο με την τελική κατανάλωση και λιγότερο με διακλαδικές παραγωγικές σχέσεις.

Η Κατηγορία ΙΙ (υψηλή προς τα πίσω και υψηλή προς τα εμπρός διασύνδεση) αντιπροσωπεύει τους πλέον στρατηγικούς τομείς για την οικονομία. Οι κλάδοι αυτοί συνδέονται έντονα με άλλους τομείς τόσο ως χρήστες εισροών όσο και ως προμηθευτές. Πρόκειται για βασικούς κόμβους του παραγωγικού συστήματος με σημαντικά πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα. Σε αυτούς περιλαμβάνονται η γεωργία, η μεταποίηση, οι μεταφορές και οι υπηρεσίες καταλύματος και εστίασης. Η διατήρηση και η ενίσχυση της λειτουργίας αυτών των κλάδων είναι κρίσιμη για την ευρύτερη οικονομική σταθερότητα και την ανάπτυξη.

Η Κατηγορία ΙΙΙ (υψηλή προς τα πίσω και χαμηλή προς τα εμπρός διασύνδεση) περιλαμβάνει τομείς που καταναλώνουν μεγάλο όγκο ενδιάμεσων εισροών από την υπόλοιπη οικονομία, χωρίς όμως να συνεισφέρουν ιδιαίτερα ως προμηθευτές σε άλλους κλάδους. Εδώ συναντάμε την παραγωγή ενέργειας, τις κατασκευές, τις διοικητικές και άλλες υπηρεσίες υποστήριξης. Οι κλάδοι αυτοί, ενώ δεν ενσωματώνονται άμεσα στο σύνολο της παραγωγικής διάρθρωσης, στηρίζουν σημαντικά την εσωτερική ζήτηση.

Τέλος, η Κατηγορία ΙV (χαμηλή προς τα πίσω και υψηλή προς τα εμπρός διασύνδεση) περιλαμβάνει κλάδους που δεν απαιτούν σημαντικές εισροές από άλλους τομείς, αλλά διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο ως πάροχοι για την παραγωγή άλλων κλάδων. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το χονδρικό και λιανικό εμπόριο, το οποίο λειτουργεί ως μεταφορέας και διανομέας προϊόντων προς την κατανάλωση και τη βιομηχανική χρήση, με έντονη εμπρόσθια διασύνδεση.

Πίνακας 4.3: Ταξινόμηση των κλάδων ανάλογα με τη θέση τους στο παραγωγικό δίκτυο, 2015, ΠΑΜΘ

		Προς τα εμπρός διασύνδεση	
		Χαμηλή (< 1)	**Υψηλή (> 1)**
Προς τα πίσω διασύνδεση	**Χαμηλή (< 1)**	**I. Γενικά ανεξάρτητοι**	**IV. Εξαρτώνται από τη χρήση**
		• Ορυχεία και λατομεία (0,96-0,59) • Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες (0,91-0,70) • Διαχείριση ακίνητης περιουσίας (0,82-0,66) • Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες (0,91-0,71) • Δημοσία διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση (0,83-0,82) • Εκπαίδευση (0,77-0,59) • Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα (0,99-0,72) • Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία (0,98-0,61) • Υπηρεσίες νοικοκυριών ως εργοδοτών (0,73-0,55) • Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης (0,92-0,66)	• Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών (0,97-1,15)
	Υψηλή (> 1)	**III. Εξαρτώνται από την προσφορά**	**II. Γενικά διασυνδεδεμένοι (βασικοί)**
		• Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού (1,09-0,74) • Κατασκευές (1,34-0,86) • Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες (1,12-0,69) • Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (1,02-068) • Ενημέρωση και επικοινωνία (1,10-0,68)	• Γεωργία, δασοκομία και αλιεία (1,03-1,02) • Μεταποίηση (1,24-5,4) • Μεταφορά και αποθήκευση (1,17-1,08) • Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης (1,09-1,11)

Σημείωση: Η πρώτη τιμή στις παρενθέσεις αφορά τους δείκτες για τις προς τα πίσω διασυνδέσεις, ενώ η δεύτερη τους δείκτες για τις προς τα εμπρός.

4.6 Πολλαπλασιαστές προϊόντος και απασχόλησης

Στη συνέχεια, η ανάλυση εστιάζεται στις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις που απορρέουν από τη μεταβολή της αυτόνομης ζήτησης. Η εξέταση του εν λόγω ζητήματος γίνεται όχι μόνο για λόγους πληρότητας, αλλά και για να διασφαλιστεί η εσωτερική συνοχή του θεωρητικού πλαισίου που υιοθετήθηκε. Η προσέγγιση αυτή επιβάλλει μια διεύρυνση της έως τώρα οπτικής· πέρα από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής, όπως αυτές αποτυπώνονται στις εισροές-εκροές και στις τεχνολογικές σχέσεις μεταξύ κλάδων, ενσωματώνονται και οι κοινωνικές παράμετροι που διαμορφώνουν τη ζήτηση. Με αυτόν τον

τρόπο, επιχειρείται μια περισσότερο ολιστική κατανόηση των μηχανισμών που καθορίζουν την κλαδική και τη συνολική οικονομική δυναμική.

Η έννοια του πολλαπλασιαστή, που χρησιμοποιείται στην παρούσα διερεύνηση, συγκροτήθηκε θεωρητικά και αναλυτικά βάσει των Metcalfe and Steedman (1981), Kurz (1985), και Mariolis (2008).[13] Περιέχει ως ειδικές περιπτώσεις τον(τους) κεϊνσιανό(ούς) πολλαπλασιαστή(ές) της συνήθους μακροοικονομικής θεωρίας και τους πολλαπλασιαστές της παραδοσιακής ανάλυσης εισροών-εκροών (βλ., π.χ., Miller and Blair, 2009: ch. 4). Ο εν λόγω πολλαπλασιαστής δεν συνιστά βαθμωτό μέγεθος αλλά τετραγωνική μήτρα των κλάδων της οικονομίας, τα στοιχεία της οποίας εξαρτώνται από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής, την κατανομή του εισοδήματος (τις τιμές των εμπορευμάτων), τις ροπές προς αποταμίευση ανά μορφή εισοδήματος, και τις συνθέσεις της κατανάλωσης ανά μορφή εισοδήματος. Για μια επισκόπηση των μετρήσεων των πολλαπλασιαστών μέσω της ανάλυσης εισροών-εκροών για την ελληνική οικονομία, βλ. Backinezos et al. (2020) και Ντεμίρογλου (2022).

Η βασική εξίσωση που προκύπτει από αυτή την ανάλυση είναι:

$$\mathbf{y = \Pi d}$$

όπου $\mathbf{\Pi}$ είναι η μήτρα των πολλαπλασιαστών που συνδέουν το διάνυσμα της αυτόνομης ζήτησης (κρατικές δαπάνες, επενδύσεις και εξαγωγές), $\mathbf{d}$, με το διάνυσμα του καθαρού προϊόντος, $\mathbf{y}$.

Με βάση τη μήτρα $\mathbf{\Pi}$, εξάγουμε τον πολλαπλασιαστή που συνδέει την αυτόνομη ζήτηση με τα επίπεδα συνολικής απασχόλησης ως:

$$\mathbf{L = \Lambda \Pi d}$$

όπου το $\mathbf{\Lambda\Pi}$ υποδηλώνει τη μήτρα των πολλαπλασιαστών απασχόλησης που συνδέει την αυτόνομη ζήτηση με το διάνυσμα 1 της κλαδικής απασχόλησης, $\mathbf{L}$ και $\mathbf{\Lambda}$ τη μήτρα των άμεσων και έμμεσων απαιτήσεων εργασίας ανά μονάδα καθαρής παραγωγής για κάθε εμπόρευμα.

Η παρούσα μελέτη, όπως αναφέρεται στην Εισαγωγή, εστιάζει και στον καθορισμό των χαρακτηριστικών των βασικών κλάδων που είναι απαραίτητοι για την οικονομική ανάπτυξη, τη δημιουργία θέσεων εργασίας και την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Έτσι, στην έρευνά μας ένας κλάδος μπορεί να θεωρηθεί «κλάδος-κλειδί» εάν παρουσιάζει πολλαπλασιαστές προϊόντος και απασχόλησης άνω του μέσου όρου της περιφέρειας. Αυτοί οι κλάδοι θεωρούνται κατάλληλοι για βραχυπρόθεσμες πολιτικές ζήτησης, με στόχο την τόνωση της ανάπτυξης και της απασχόλησης. Ο προσδιορισμός των εν λόγω κλάδων είναι ζωτικής σημασίας για τη χάραξη πολιτικής, καθώς μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την υλοποίηση στοχευμένων πολιτικών προς ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης και των ευκαιριών απασχόλησης βραχυπρόθεσμα. Οι βραχυπρόθεσμες πολιτικές μπορούν να στοχεύουν στη δημιουργία ζήτησης για τους κλάδους-κλειδιά, αυξάνοντας το επίπεδο παραγωγής και δημιουργώντας έτσι νέες θέσεις απασχόλησης.

13 Για κριτικές παρατηρήσεις επί του θεωρητικού πλαισίου, βλ. Mariolis and Ntemiroglou (2023).

Οι κλάδοι για τη χάραξη μακροπρόθεσμης διαρθρωτικής πολιτικής προσδιορίζονται με βάση τον λόγο του πολλαπλασιαστή προϊόντος προς την απασχόληση πάνω από τον μέσο όρο της οικονομίας της περιφέρειας, ο οποίος είναι ενδεικτικός για την παραγωγικότητα της εργασίας κάθε προϊόντος. Έτσι, οι κλάδοι που προορίζονται για μακροπρόθεσμες διαρθρωτικές πολιτικές θα πρέπει να θεωρούνται μέρος ενός ευρύτερου στρατηγικού σχεδίου, που αποσκοπεί στη βελτίωση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Πολλαπλασιαστές προϊόντος και απασχόλησης της ΠΑΜΘ

Η εφαρμογή της προηγούμενης ανάλυσης στα διαθέσιμα στοιχεία για το έτος 2015 δίνει τους πολλαπλασιαστές καθαρού προϊόντος και απασχόλησης και για τους 20 κλάδους της ΠΑΜΘ. Η πρώτη στήλη του Πίνακα 4.4 δείχνει ότι, π.χ., μια αύξηση (μείωση) κατά 1 νομισματική μονάδα στην αυτόνομη ζήτηση στον κλάδο Γεωργία, δασοκομία και αλιεία προκαλεί αύξηση (μείωση) 0,76 νομισματικών μονάδων στο καθαρό προϊόν του ίδιου κλάδου, η δεύτερη στήλη δείχνει ότι προκαλεί αύξηση (μείωση) κατά 51,98 μονάδες στην απασχόληση, επίσης στον ίδιο κλάδο. Οι υπόλοιπες γραμμές διαβάζονται με τον ίδιο τρόπο.[14]

Οι κλάδοι της ΠΑΜΘ με πολλαπλασιαστές προϊόντος πάνω από τον μέσο όρο της οικονομίας, άρα κατάλληλοι για την χάραξη μακροπρόθεσμης διαρθρωτικής πολιτικής, είναι οι: Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών, Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες, Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες, Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, Εκπαίδευση, Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα, Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία, Υπηρεσίες νοικοκυριών ως εργοδοτών και Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (Πίνακας 4.4).

Στην ίδια βάση, οι κλάδοι της ΠΑΜΘ με πολλαπλασιαστές απασχόλησης πάνω από τον μέσο όρο της οικονομίας είναι οι: Γεωργία, δασοκομία και αλιεία, Κατασκευές, Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών, Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης, Εκπαίδευση, Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα και Υπηρεσίες νοικοκυριών ως εργοδοτών (Πίνακας 4.4).

14 Η ανάλυση βασίζεται στη μελέτη των Rodousakis and Tsekeris (2025). Οι διαφοροποιήσεις στα αποτελέσματα των δύο μελετών οφείλονται στην υιοθέτηση πιο ρεαλιστικών τιμών για τη ροπή προς αποταμίευση από τα εισοδήματα μισθών (0,17) και κερδών (0,75).

Πίνακας 4.4: Πολλαπλασιαστές προϊόντος και απασχόλησης για τους κλάδους της ΠΑΜΘ (2015)

Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας	Πολλαπλασιαστής προϊόντος	Πολλαπλασιαστής απασχόλησης
Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	0,76	51,98*
Ορυχεία και λατομεία	0,13	13,62
Μεταποίηση	0,44	17,32
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	0,80	9,61
Παροχή νερού· επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης	0,94	9,08
Κατασκευές	0,82	24,52*
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	1,04*	24,40*
Μεταφορά και αποθήκευση	0,82	14,09
Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	0,88	23,53*
Ενημέρωση και επικοινωνία	0,91	11,69
Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	0,95*	11,48
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	0,92	1,54
Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	1,01*	21,37
Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	1,05*	21,38
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	1,18*	16,90
Εκπαίδευση	1,30*	32,70*
Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα	1,11*	26,12*
Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	1,02*	17,49
Υπηρεσίες νοικοκυριών ως εργοδοτών	1,43*	59,71*
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	1,18*	16,45

Πηγή: Υπολογισμοί συγγραφέων

Σημείωση: Με αστερίσκο σημειώνονται οι πολλαπλασιαστές που είναι πάνω από τον μέσο όρο της οικονομίας της ΠΑΜΘ. Ο μέσος όρος του πολλαπλασιαστή προϊόντος για το σύνολο της οικονομίας είναι 0,94 του πολλαπλασιαστή απασχόλησης 22,74.

Παρατηρείται ότι οι βασικοί κλάδοι για την αποτελεσματική πολιτική διαχείρισης της ζήτησης είναι οι: Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών, Εκπαίδευση, Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα και Υπηρεσίες νοικοκυριών ως εργοδοτών. Ως εκ τούτου, σχεδόν όλοι οι κλάδοι της ΠΑΜΘ με δυνατότητα για άμεση τόνωση του προϊόντος και

της απασχόλησης ανήκουν στις υπηρεσίες. Αυτό το γεγονός γίνεται πιο ξεκάθαρο αν συνυπολογιστούν οι μέσοι πολλαπλασιαστές για τα προϊόντα του πρωτογενούς τομέα, τα βιομηχανικά προϊόντα και τις υπηρεσίες. Στον Πίνακα 4.5 παρουσιάζονται οι μέσοι πολλαπλασιαστές προϊόντος, απασχόλησης για τα προϊόντα του πρωτογενούς τομέα, τα βιομηχανικά προϊόντα και τις υπηρεσίες.

Πίνακας 4.5: Πολλαπλασιαστές προϊόντος και απασχόλησης για τους βασικούς τομείς της ΠΑΜΘ

Τομείς	Πολλαπλασιαστές προϊόντος	Πολλαπλασιαστές απασχόλησης
Πρωτογενής	0,76	51,98*
Βιομηχανία	0,63	14,83
Υπηρεσίες	1,08*	23,49*

Πηγή: Υπολογισμοί συγγραφέων

Σημείωση: Με αστερίσκο σημειώνονται οι πολλαπλασιαστές που είναι πάνω από τον μέσο όρο της ΠΑΜΘ. Ο μέσος όρος του πολλαπλασιαστή προϊόντος για το σύνολο της οικονομίας είναι 0,94 του πολλαπλασιαστή απασχόλησης 22,74.

Διαβάζοντας τον Πίνακα 4.5 με τον ίδιο τρόπο όπως και τον Πίνακα 4.4, επιβεβαιώνουμε τα παραπάνω αποτελέσματα. Συγκεκριμένα, προκύπτει ότι ο πρωτογενής τομέας εμφανίζει κατά μέσο όρο πολλαπλασιαστές απασχόλησης πάνω από τον μέσο όρο της οικονομίας. Αντιθέτως, ο δευτερογενής τομέας εμφανίζει πολλαπλασιαστές προϊόντος και απασχόλησης κάτω από τον μέσο όρο. Επίσης, όπως αναμενόταν, οι υπηρεσίες εμφανίζουν πολλαπλασιαστές προϊόντος και απασχόλησης πάνω από τον μέσο όρο. Ωστόσο, αυτό το εύρημα αλλάζει εάν λάβουμε υπόψη μια κλαδική ανάλυση κατάλληλη για διαρθρωτικές πολιτικές, δηλαδή τους δείκτες που αφορούν τους λόγους των πολλαπλασιαστών προϊόντος-απασχόλησης (δείκτης παραγωγικότητας), οι οποίοι παρατίθενται στον Πίνακα 4.6.

Πίνακας 4.6: Δείκτες παραγωγικότητας για τους βασικούς τομείς της ΠΑΜΘ (2015)

Τομείς	Δείκτης παραγωγικότητας
Πρωτογενής	0,042
Βιομηχανία	0,0509*
Υπηρεσίες	0,0537*

Πηγή: Υπολογισμοί συγγραφέων

Σημείωση: Με αστερίσκο σημειώνονται οι τιμές του δείκτη παραγωγικότητας που είναι πάνω από τον μέσο όρο της ΠΑΜΘ, δηλαδή πάνω από το 0,0508.

Από τον Πίνακα 4.6 προκύπτει ότι ο δείκτης παραγωγικότητας για τη βιομηχανία και τις υπηρεσίες είναι πάνω από τον μέσο όρο της οικονομίας της ΠΑΜΘ, ενώ για τον πρωτογενή τομέα ισχύει το αντίθετο. Τα αποτελέσματα του υπολογισμού αυτών των λόγων για τους 20 κλάδους της ΠΑΜΘ, παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.7.

Πίνακας 4.7: Δείκτες παραγωγικότητας για τους κλάδους της ΠΑΜΘ (2015)

Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας	Δείκτης παραγωγικότητας
Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	0,01
Ορυχεία και λατομεία	0,01
Μεταποίηση	0,03
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	0,08*
Παροχή νερού· επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης	0,10*
Κατασκευές	0,03
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	0,04
Μεταφορά και αποθήκευση	0,06*
Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	0,04
Ενημέρωση και επικοινωνία	0,08*
Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	0,08*
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	0,59*
Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	0,05
Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	0,05
Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	0,07*
Εκπαίδευση	0,04
Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα	0,04
Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	0,06*
Υπηρεσίες νοικοκυριών ως εργοδοτών	0,02
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	0,07*

Πηγή: Υπολογισμοί συγγραφέων

Σημείωση: Με αστερίσκο σημειώνονται οι τιμές του δείκτη παραγωγικότητας που είναι πάνω από τον μέσο όρο της ΠΑΜΘ, δηλαδή πάνω από το 0,0508.

Παρατηρείται ότι οι κλάδοι με υψηλή παραγωγικότητα είναι οι εξής: Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού, Παροχή νερού· επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης, Μεταφορά και αποθήκευση, Ενημέρωση και επικοινωνία, Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες, Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία και Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών.

5. Απασχόληση και κοινωνική βιωσιμότητα

5.1 Συνολική και νεανική απασχόληση και ανεργία

Όπως δείχνει το Διάγραμμα 5.1, τα συνολικά μεγέθη της απασχόλησης σημειώνουν σημαντική πτώση μεταξύ 2009 και 2013 στην ΠΑΜΘ αλλά και στις υπόλοιπες χωρικές ενότητες. Στην ΠΑΜΘ, οι 232.500 εργαζόμενοι το 2009 μειώθηκαν σε 187.400 το 2013 (συρρίκνωση 19%), ενώ το ποσοστό ανεργίας ανήλθε σε 26,8%. Σε αυτή την περίοδο, όλες οι περιφέρειες της χώρας καταγράφουν σημαντική συρρίκνωση της απασχόλησης και τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας της τελευταίας δεκαπενταετίας. Οι μόνες περιφέρειες οι οποίες διέσωσαν το μέγεθος των αγορών εργασίας τους ήταν οι νησιωτικές, με έμφαση στον τουρισμό, ενώ γενικά οι αστικές περιφέρειες δέχτηκαν ισχυρότερο πλήγμα από την οικονομική κρίση, καθώς τόσο η Αττική όσο και η Κεντρική Μακεδονία κατέγραψαν απώλειες ρεκόρ (Gourzis and Gialis, 2019). Τη δεκαετία 2014-2024 η απασχόληση σε όλες τις περιφέρειες εμφανίζει ελαφρά αύξηση, αν και παντού παρέμεινε σε χαμηλότερα από το 2009 επίπεδα. Την περίοδο του πρώτου κύματος της πανδημίας (2019-2021) παρατηρείται εκ νέου πτώση στην απασχόληση, η οποία από το 2022 επανέρχεται σε ανοδική πορεία. Συγκεκριμένα, από το 2019 έως το 2021, σημειώνεται στην ΠΑΜΘ μια από τις μεγαλύτερες πτώσεις στην απασχόληση (8,2%). Το 2024 η ΠΑΜΘ εμφανίζει σημαντική αύξηση στους απασχολουμένους σε σχέση με το 2014 (αύξηση 14% περίπου), χαμηλότερη ωστόσο από τη μεταβολή στο σύνολο της χώρας (16,5%). Η ανεργία της Περιφέρειας έφτασε στο υψηλότερο σημείο το 2013, με ποσοστό 26,8%, ενώ το 2024 σημειώνει ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά (11,8%), κοντά στα επίπεδα του 2009 (11,1%). Κατά τη διάρκεια της πανδημίας (2020-2021), η πτωτική τάση της ανεργίας διακόπηκε, αν και η βελτίωση επανήλθε μετά το 2022. Συγκεκριμένα, την περίοδο 2018-2022 ο αριθμός των ανέργων αυξήθηκε κατά 12%, ενώ το 2024 έφτασε τους 29.500, αριθμός που προσεγγίζει τα επίπεδα του 2009 (29.100).

Λαμβάνοντας υπόψη ολόκληρη την περίοδο αναφοράς (2009-2024), γίνεται σαφές ότι καμία περιφέρεια της χώρας δεν παρουσίασε αύξηση στον αριθμό των απασχολουμένων. Η ήδη υψηλή ανεργία, σε συνδυασμό με το έντονο πλήγμα που δέχθηκε η ΠΑΜΘ με την έναρξη της οικονομικής κρίσης το 2009, δεν επέτρεψαν ουσιαστική βελτίωση της αγοράς εργασίας μέχρι και το 2024, με αποτέλεσμα τα επίπεδα απασχόλησης να παραμένουν χαμηλότερα από αυτά του 2009. Παρ' ότι από το 2013 σημειώθηκε μείωση του ποσοστού ανεργίας, το 2024 η ΠΑΜΘ εξακολουθούσε να βρίσκεται πάνω από τον εθνικό μέσο όρο (11,8% έναντι 10,4% για το σύνολο της χώρας). Τέλος, παρά τις μεταβολές που προέκυψαν λόγω του διαφορετικού ρυθμού απωλειών εργαζομένων ανά περιφέρεια, οι μητροπολιτικές περιφέρειες, Αττική και Κεντρική Μακεδονία, παρέμειναν τα βασικά κέντρα απασχόλησης της χώρας. Το 2024 η Αττική κατέγραψε 1.508.700 εργαζομένους, η Κεντρική Μακεδονία 706.600, ενώ η ΠΑΜΘ 220.300.

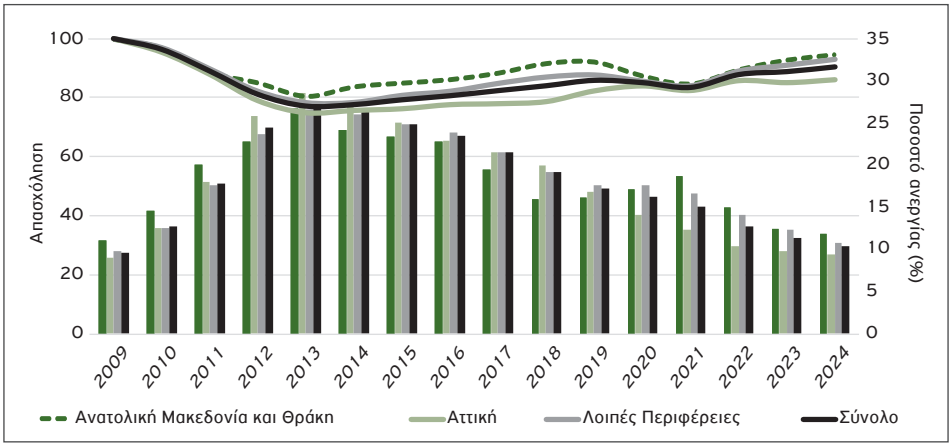
Τα παραπάνω παρατηρούνται παράλληλα με τη σημαντική μείωση του εργατικού δυναμικού αλλά και του συνολικού πληθυσμού της ΠΑΜΘ στην εξεταζόμενη περίοδο (Διά-

γραμμα 5.5). Συγκεκριμένα, το εργατικό δυναμικό στην ΠΑΜΘ το 2024 είναι 249.800, το οποίο αντιστοιχεί στο 95,5% της τιμής του 2009. Η χώρα βιώνει ακόμη μεγαλύτερη μείωση, με το εργατικό δυναμικό το 2024 να είναι στο 91,2% της αντίστοιχης τιμής του 2009. Αντίθετα, η πτώση του πληθυσμού στην περιφέρεια είναι πολύ πιο σημαντική από ό,τι είναι στις υπόλοιπες περιφέρειες και στο σύνολο της χώρας. Συγκεκριμένα, από 608.639 κατοίκους το 2009, η ΠΑΜΘ καταγράφει μόλις 561.834 κατοίκους το 2024, που αντιστοιχούν στο 92,3% του αρχικού πληθυσμού, σημειώνοντας μια από τις πιο μεγάλες απώλειες στο σύνολο της χώρας.

Η μακρόχρονη κρισιακή κατάσταση –η οποία ξεκίνησε το 2008, συνεχίστηκε σε μεγάλο βαθμό τη δεκαετία του 2010 και εντάθηκε το 2020 με την πανδημία Covid-19– έχει πλήξει άνισα όχι μόνο τις περιφέρειες αλλά και τις επιμέρους ηλικιακές ομάδες. Ιδιαίτερα ευάλωτη στις συνθήκες ύφεσης είναι η νεανική αγορά εργασίας, με την ανεργία στους νέους να αποτελεί ένα πολυπαραγοντικό πρόβλημα (Eurofound, 2021). Οι νέοι αποτελούν μια ιδιαίτερα ευάλωτη ομάδα, καθώς αντιμετωπίζουν μεγάλη δυσκολία να ενσωματωθούν στις τοπικές αγορές εργασίας, ενώ ενίοτε εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά ευέλικτης και επισφαλούς απασχόλησης.

Η αυξημένη ευαλωτότητα των νέων (ηλικίας 15-29 ετών), ειδικότερα όσον αφορά στην ένταξή τους στην αγορά εργασίας, καταγράφεται έντονα την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Οι νέοι που είτε είναι άνεργοι είτε δεν αναζητούν εργασία, ενώ ταυτόχρονα δεν παρακολουθούν κάποιο πρόγραμμα εκπαίδευσης ή κατάρτισης, γνωστοί διεθνώς ως NEETs (Not in Employment, Education or Training), έφτασαν στα υψηλότερα επίπεδα το 2013 στην ΠΑΜΘ, στην Αττική, στις λοιπές περιφέρειες και στο σύνολο της χώρας (Διαγράμματα 5.2, 5.3, 5.4). Συγκεκριμένα, το ποσοστό των NEETs αυξήθηκε στην ΠΑΜΘ από 18,9% το 2009 σε 35,5% το 2013. Το ποσοστό τους υποχώρησε το 2019 (20,5%), κατά τη διάρκεια της αναιμικής ανάκαμψης, αμέσως πριν την εκδήλωση της πανδημίας. Κατά το πρώτο πανδημικό έτος (2019-2020), η νεανική αγορά εργασίας στην ΠΑΜΘ επηρεάστηκε σημαντικά σημειώνοντας αύξηση του ποσοστού των NEETs κατά 5 ποσοστιαίες μονάδες (Διαγράμματα 5.2, 5.3, 5.4), ενώ είναι αξιοσημείωτο ότι το 2024 έφτασε στο 17,8%, επίπεδο χαμηλότερο από εκείνο του 2009, αντανακλώντας ταυτόχρονα τη σημαντική αρνητική μεταβολή της νεανικής απασχόλησης για το διάστημα 2009-2024 (Χάρτης 5.1).

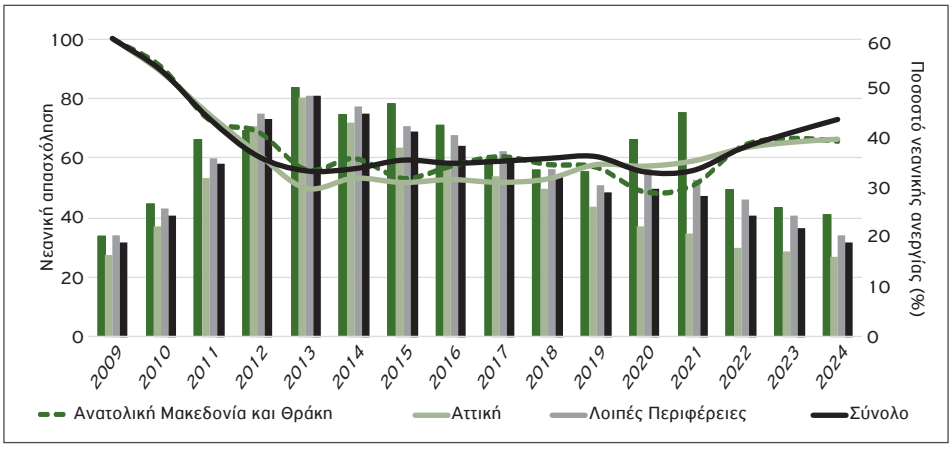
Διάγραμμα 5.1: Εξέλιξη της απασχόλησης και του ποσοστού ανεργίας, 2009-2024 (2009=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Σημείωση: Οι γραμμές απεικονίζουν τις ανηγμένες τιμές της απασχόλησης (2009=100) (αριστερός άξονας Υ), ενώ τα ραβδογράμματα απεικονίζουν το ποσοστό ανεργίας (δεξιός άξονας Υ).

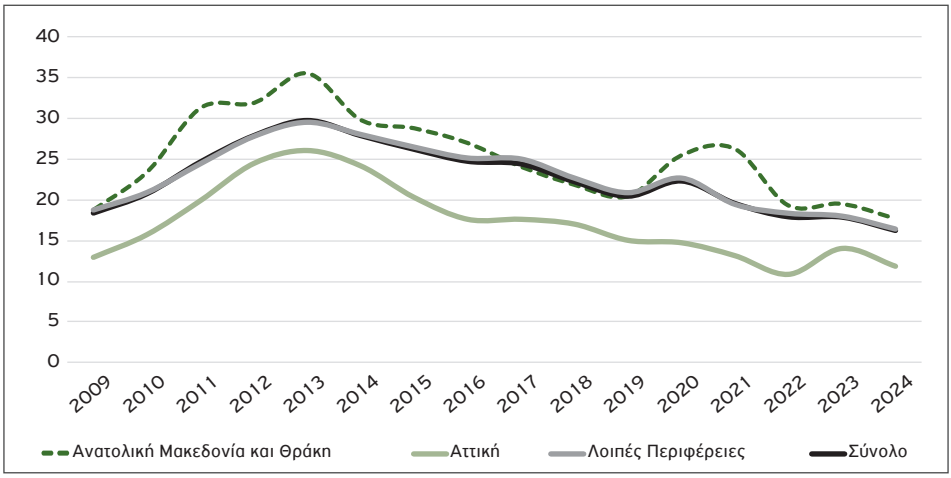
Διάγραμμα 5.2: Εξέλιξη της νεανικής απασχόλησης και του ποσοστού νεανικής ανεργίας, 2009-2024 (2009=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

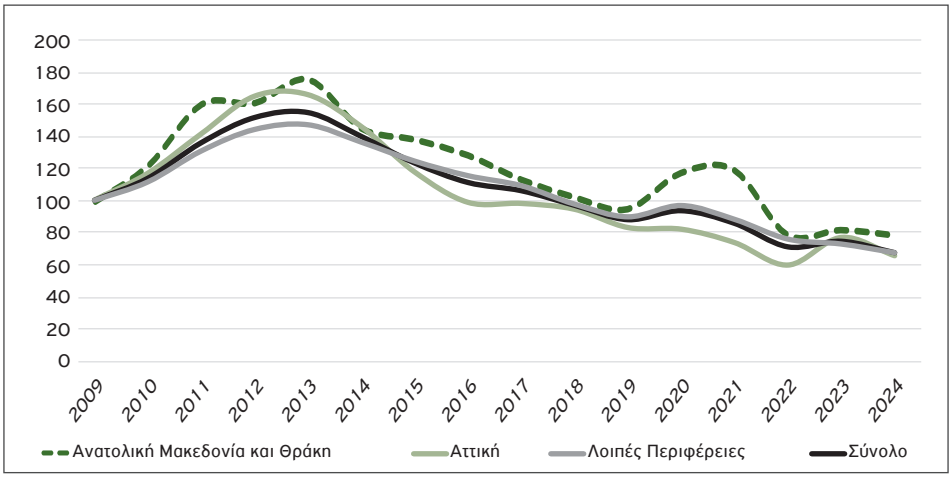
Σημείωση: Οι γραμμές απεικονίζουν τις ανηγμένες τιμές της νεανικής απασχόλησης (2009=100) αριστερός άξονας Υ), ενώ τα ραβδογράμματα απεικονίζουν το ποσοστό ανεργίας (δεξιός άξονας Υ).

Διάγραμμα 5.3: Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού των NEET, 2009-2024 (%)

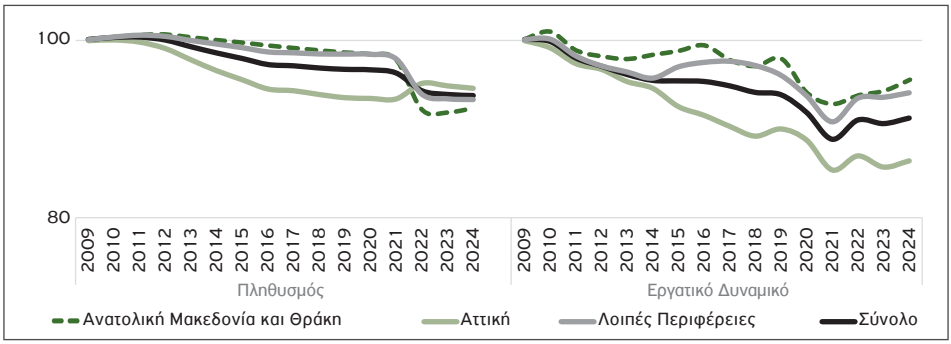
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 5.4: Εξέλιξη του αριθμού των NEET, 2009-2024 (2009=100) (%)

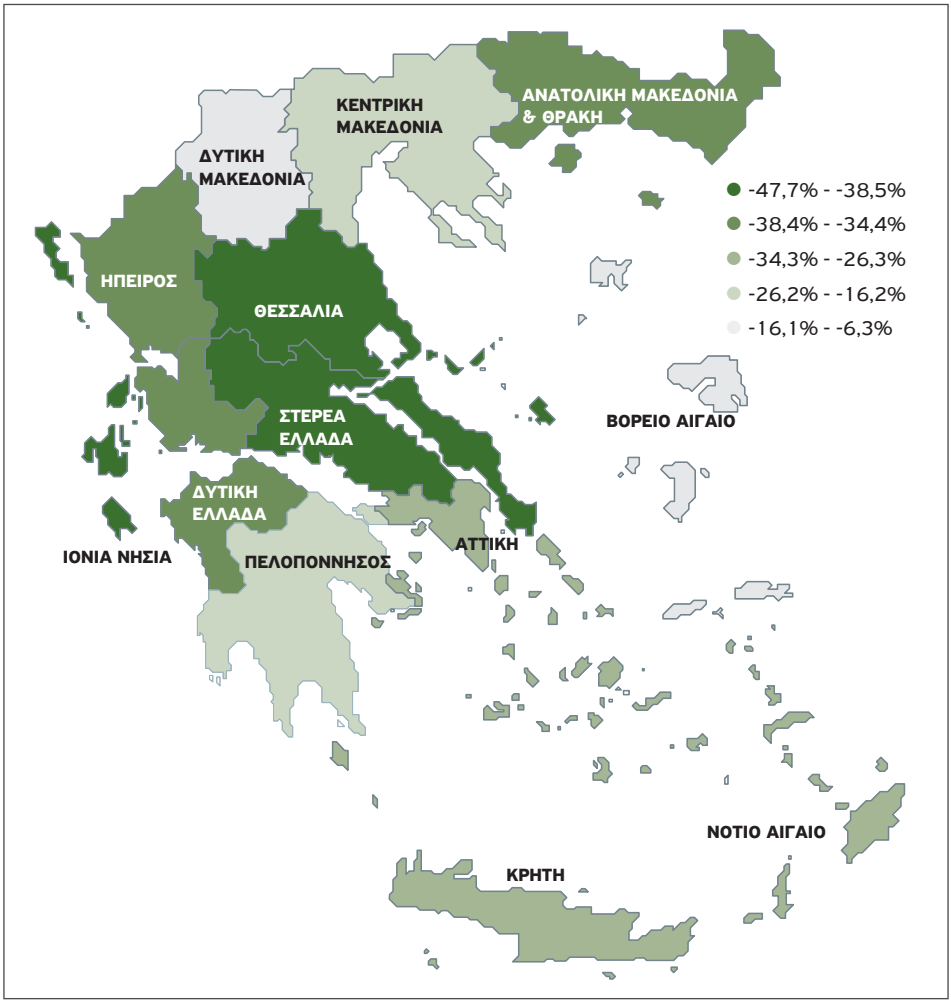
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 5.5: Εξέλιξη του αριθμού του εργατικού δυναμικού και του πληθυσμού, 2009-2024 (2009=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Χάρτης 5.1: Ποσοστιαία μεταβολή της νεανικής απασχόλησης, 2009-2024 (%)

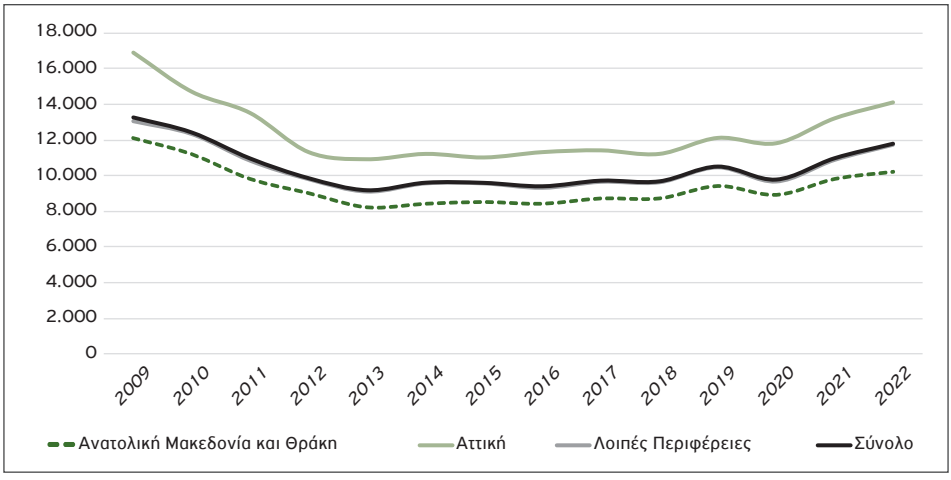
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Ως προς το ποσοστό των NEETs παρόμοια εικόνα παρουσιάζουν και οι περισσότερες περιφέρειες της χώρας. Ο έντονος προσανατολισμός της περιφερειακής οικονομίας προς τον πρωτογενή τομέα, ο οποίος παρουσιάζει σημαντική συρρίκνωση κατά την υπό εξέταση περίοδο, φαίνεται να συνδέεται με την αύξηση του ποσοστού των NEETs στην Περιφέρεια. Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, παρατηρήθηκε μεγαλύτερη αύξηση του φαινομένου σε απομακρυσμένες περιοχές, όπως η ΠΑΜΘ, καθώς και σε νησιωτικές και τουριστικά εξαρτώμενες περιοχές. Αντίθετα, οι μητροπολιτικές περιφέρειες της Αττικής και της Κεντρικής Μακεδονίας αποτέλεσαν τις μόνες εξαιρέσεις σε αυτή την τάση.

5.2 Κρίσιμοι κοινωνικοί δείκτες. Εισόδημα νοικοκυριών και κίνδυνος φτώχειας

Η ΠΑΜΘ διατηρεί χαμηλά εισοδήματα κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Συγκεκριμένα, το 2009 το εισόδημα ανά κάτοικο ανέρχεται σε 12.100 ευρώ, ενώ η χαμηλότερη τιμή (8.200 ευρώ) καταγράφεται το 2013 (δηλαδή 67,8% της τιμής του 2009). Το 2022 η Περιφέρεια σημειώνει εισόδημα ανά κάτοικο 10.200 ευρώ (88,3% της τιμής του 2009). Συνολικά, τόσο το 2009 όσο και το 2022 η ΠΑΜΘ κατατάσσεται τελευταία στην κατάταξη των 13 περιφερειών. Εκτός από την ΠΑΜΘ, σημαντική πτώση στο μέσο εισόδημα ανά κάτοικο σημειώνεται και στο σύνολο της χώρας: από 12.100 ευρώ το 2009 στα 8.700 ευρώ το 2018, ενώ το 2022 η αντίστοιχη τιμή φτάνει στα 10.200 ευρώ. Στην Αττική το 2009 το εισόδημα ανά κάτοικο είναι 16.900 ευρώ, ενώ το χαμηλότερο μέσο ετήσιο εισόδημα σημειώνεται το 2013 (10.900 ευρώ), ακολουθώντας από τότε σχετικά ανοδική πορεία και φτάνοντας το 2022 στα 14.100 ευρώ, με εξαίρεση το 2020 (Διάγραμμα 5.6.)

Διάγραμμα 5.6: Εισόδημα νοικοκυριών (διαθέσιμο εισόδημα ανά κάτοικο), 2009-2022 (χιλιάδες ευρώ)

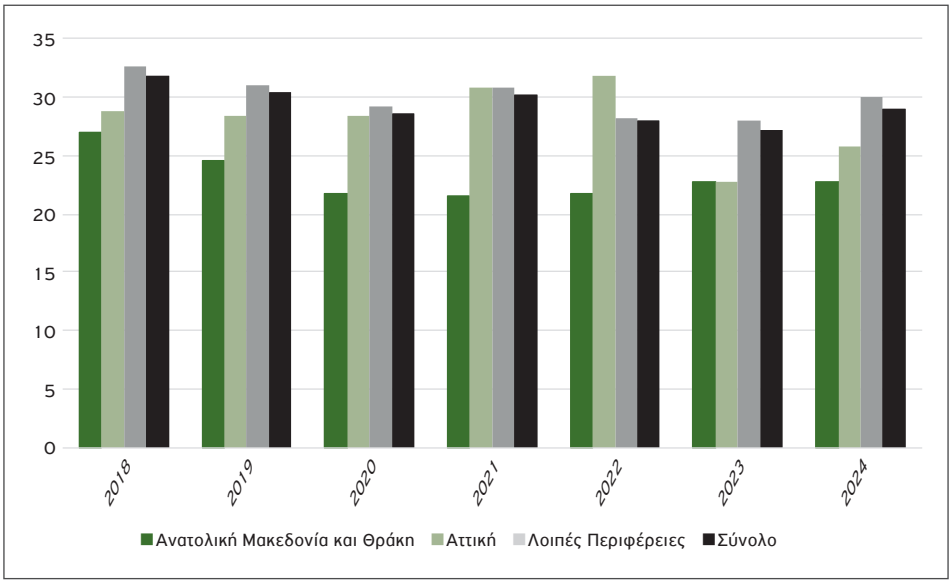

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Αξιόλογα είναι και τα ευρήματα από την ανάλυση δεδομένων για τον κίνδυνο φτώχειας (Διάγραμμα 5.7). Παρ' ότι υπάρχει μείωση του ποσοστού φτώχειας στην ΠΑΜΘ (27% το 2018 έναντι 22,7% το 2024), η Περιφέρεια το 2024 βρίσκεται σε δυσμενέστερη θέση στην εθνική κατάταξη σε σχέση με το 2018. Την ίδια χρονιά (2018) η Αττική σημειώνει ποσοστό 28,7%, ενώ στο σύνολο της επικράτειας το ποσοστό φτώχειας ανέρχεται στο 31,8%. Το 2024 το ποσοστό φτώχειας της Αττικής έχει μειωθεί στο 25,7% και της επικράτειας στο 29,1%.

Η υποχώρηση του ποσοστού φτώχειας στην Περιφέρεια (22,7%) μετά την πανδημική κρίση (το 2023) μπορεί εν μέρει να φανερώνει μια δυναμική της Περιφέρειας να προσφέρει μια καλή ποιότητα ζωής στους κατοίκους της, μπορεί όμως ταυτόχρονα, σε συνδυασμό με τη μείωση της νεανικής απασχόλησης και τη μείωση κεφαλαίων, να υπονομεύει την ανάπτυξή της (Myrdal, 1957). Ειδικά για την ΠΑΜΘ, ρηξικέλευθες παρεμβάσεις είναι απαραίτητες ώστε να βελτιωθούν πραγματικά οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, καθώς η Περιφέρεια μαστίζεται από χρόνια προβλήματα απασχόλησης, ανεργίας και (υπο)ανάπτυξης.

Διάγραμμα 5.7: Ποσοστό πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας, 2018-2024 (%)

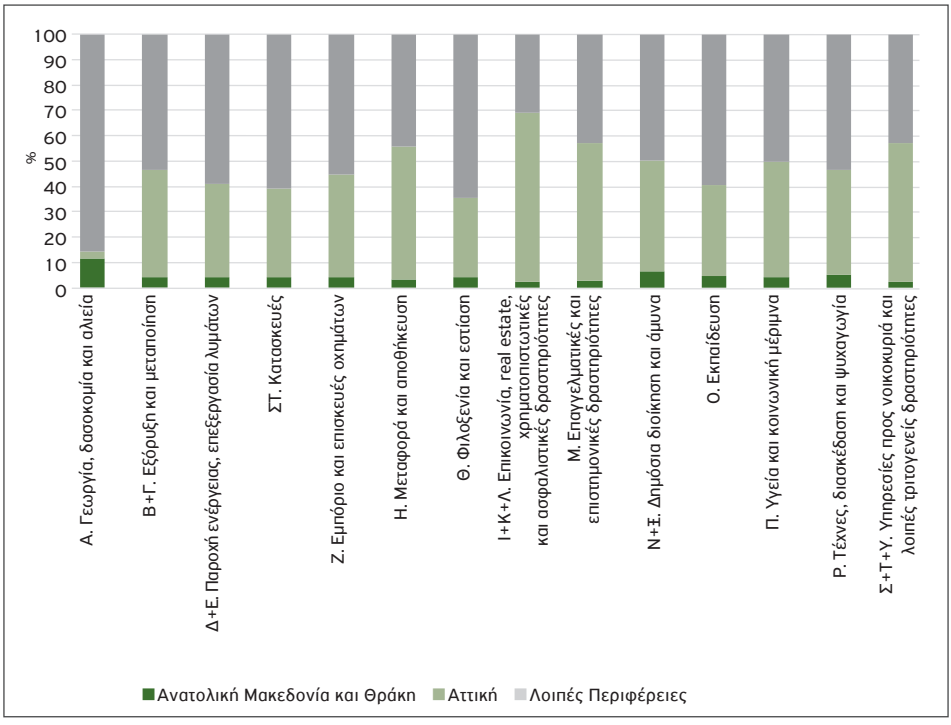
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

6. Απασχόληση ανά κλάδο: Τάσεις και δυναμικές

6.1 Η θέση της ΠΑΜΘ ως προς το εθνικό παραγωγικό σύστημα

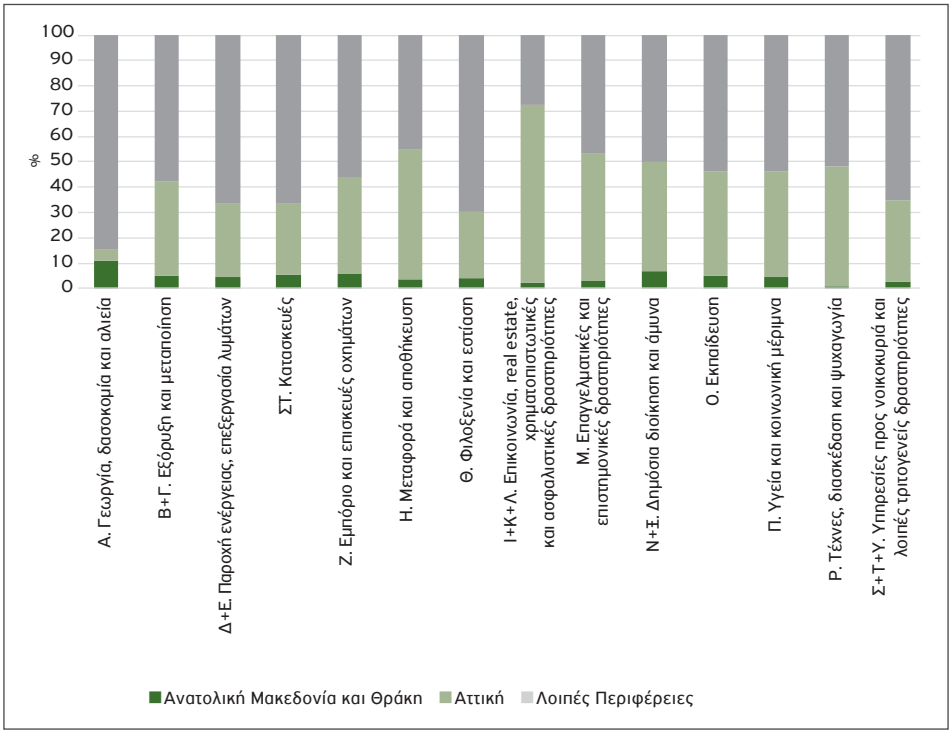
Το 2024 οι εργαζόμενοι στην ΠΑΜΘ αποτελούν μόλις το 5,3% του συνόλου των απασχολουμένων όλης της χώρας. Το ποσοστό αυτό είναι ελαφρώς υψηλότερο σε σχέση με το 2009 (5,1%). Αρκετά υψηλό είναι το ποσοστό των εργαζομένων στον αγροτικό τομέα, καθώς αποτελούν το 10,8% του συνόλου των απασχολουμένων (Διάγραμμα 6.1). Σημαντικά ποσοστά παρατηρούνται επίσης σε κλάδους του δευτερογενούς τομέα, όπως η Εξόρυξη και Μεταποίηση (5,1%), ενώ δεν παρατηρούνται σημαντικά μερίδια εργαζομένων σε άλλους κλάδους του τριτογενούς τομέα, εκτός της Δημόσιας διοίκησης και άμυνας (6,7%). Σε σχέση με το 2009 δεν καταγράφονται σημαντικές αλλαγές (Διαγράμματα 6.1, 6.2) εκτός από τον κλάδο Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία, όπου το μερίδιο των απασχολουμένων μειώθηκε κατά 81% το 2024 σε σχέση με το 2009 (Διάγραμμα Π-23).

Διάγραμμα 6.1: Περιφερειακή κατανομή της απασχόλησης ανά κλάδο, 2009 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 6.2: Περιφερειακή κατανομή της απασχόλησης ανά κλάδο, 2024 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

6.2 Κλάδοι που άντεξαν και κλάδοι που συρρικνώνονται

Στην υπό εξέταση χρονική περίοδο η εξέλιξη της απασχόλησης σε ορισμένους κλάδους στην ΠΑΜΘ ακολουθεί την εθνική τάση, ενώ σε άλλους παρουσιάζει διαφορετική εικόνα (Πίνακας Π-1α έως Π-1δ). Παρόμοιες τάσεις με τη υπόλοιπη χώρα εμφανίζει ο πρωτογενής τομέας, οι κατασκευές, οι διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες, οι κλάδοι της ενημέρωσης, των χρηματοπιστωτικών και διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, της εκπαίδευσης και της υγείας.

Συγκεκριμένα, από το 2009 έως την εποχή της πανδημίας παρατηρείται μείωση του αριθμού των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα, περίπου 30%, ενώ έως το 2024 παρατηρείται ανοδική πορεία, χωρίς ωστόσο να αγγίζει τα επίπεδα του 2009 (με απώλειες έως το τέλος της περιόδου έως 15%). Παρόμοια εικόνα εμφανίζουν και οι λοιπές περιφέρειες της χώρας, εκτός από την Αττική, η οποία εμφανίζει σημαντικότερες αυξομειώσεις και τελικά αύξηση 40% των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα σε σχέση με το 2009 (Διάγραμμα 6.3). Στον κλάδο των κατασκευών καταγράφεται η πιο σημαντική πτώση του αριθμού των απασχολουμένων σε εθνικό επίπεδο αλλά και στην ΠΑΜΘ, σε όλη σχεδόν την υπό εξέταση περίοδο (Διάγραμμα Π-15).

Αντίστοιχα, στους κλάδους Ενημέρωση και επικοινωνία, Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες και Διαχείριση ακίνητης περιουσίας υφίστανται επίσης πτωτικές τάσεις, αλλά με ταχύτερο ρυθμό, αν και δεν υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση απασχολουμένων. Μέχρι το 2015 η πορεία του αριθμού των απασχολουμένων είναι κατά κύριο λόγο φθίνουσα, ενώ από τότε και μέχρι το 2019 παρατηρείται αύξηση του αριθμού τους. Από το 2020 έως το 2023 ο αριθμός των απασχολουμένων μειώθηκε αρκετά φτάνοντας στο 75% της αντίστοιχης τιμής του 2009, ενώ το 2024 παρατηρείται αύξηση, φτάνοντας στο 79% της αντίστοιχης τιμής του 2009. Οι υπόλοιπες περιφέρειες, συμπεριλαμβανομένης και της Αττικής, ακολουθούν πιο ήπια πορεία, με τον αριθμό των απασχολουμένων το 2024 να είναι περίπου στο 84 σε σχέση με το 2009 (Διάγραμμα Π-19). Στους κλάδους των διοικητικών και των υποστηρικτικών δραστηριοτήτων, της δημόσιας διοίκησης, άμυνας και υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης, η ΠΑΜΘ ακολουθεί σε γενικές γραμμές την πορεία των υπόλοιπων περιφερειών. Έως το 2015 η μείωση των απασχολουμένων στην εν λόγω περιφέρεια ήταν περίπου 20% σε σχέση με το 2009, ενώ έως το 2020 –όχι χωρίς διακυμάνσεις στο ενδιάμεσο– σημειώνεται αύξηση. Στο τέλος του εξεταζόμενου διαστήματος, οι απασχολούμενοι είναι περίπου στα ίδια επίπεδα με το 2015, δηλαδή κατά 20% περίπου λιγότεροι σε σχέση με το 2009 (Διάγραμμα 6.5).

Όσον αφορά τον κλάδο της εκπαίδευσης, το 2024 ο αριθμός των απασχολουμένων στην ΠΑΜΘ βρίσκεται περίπου στο ίδιο επίπεδο με το 2009. Αντίθετα, στην Αττική εμφανίζει αύξηση, ενώ στις λοιπές περιφέρειες μείωση (Διάγραμμα Π-21). Ομοίως, στον κλάδο της υγείας η διακύμανση του αριθμού των απασχολουμένων είναι παρόμοια για όλες τις περιφέρειες, και πριν την πανδημία βρίσκεται κοντά στο επίπεδο του 2009. Από το 2021 παρατηρείται ανοδική τάση σε όλες τις περιφέρειες. Στην ΠΑΜΘ το 2024 η αύξηση του αριθμού των απασχολουμένων στον κλάδο αυτό είναι της τάξης του 40% σε σχέση με το 2009 (Διάγραμμα Π-22).

Εντούτοις, η εξέλιξη της απασχόλησης στην ΠΑΜΘ εμφανίζει διαφορετική εικόνα σε σχέση με την υπόλοιπη χώρα στους κλάδους: Ορυχεία και λατομεία, Μεταποίηση, Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, Μεταφορές και αποθήκευση, Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης, Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία, Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών και Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων.

Συγκεκριμένα, στους κλάδους της εξόρυξης και της μεταποίησης, η εξέλιξη της απασχόλησης στην ΠΑΜΘ παρουσιάζει μείωση περίπου 30% από το 2009 έως το 2013, ενώ έως την εποχή της πανδημίας ακολουθεί κατά βάση ανοδική πορεία φτάνοντας ξανά στα επίπεδα του 2009. Έως το 2024 η απασχόληση κυμαίνεται κοντά στα προ παγκόσμιας κρίσης επίπεδα, αν και ελαφρώς χαμηλότερα (περίπου 7% σε σχέση με το 2009). Σε σύγκριση με τις υπόλοιπες περιφέρειες, η πτώση της απασχόλησης στους κλάδους της εξόρυξης και μεταποίησης στην ΠΑΜΘ είναι μικρότερη κατά τη διάρκεια του εξεταζόμενου χρονικού διαστήματος (Διάγραμμα 6.4). Στον κλάδο του χονδρικού και του λιανικού εμπορίου παρατηρήθηκε αύξηση των απασχολουμένων στην ΠΑΜΘ,

ιδιαίτερα μετά το 2014, ενώ το 2024 η απασχόληση ήταν αυξημένη κατά 16% σε σχέση με το 2009, κάτι που δεν συνέβη στις υπόλοιπες περιφέρειες (Διάγραμμα Π-16). Ο συγκεκριμένος κλάδος, ωστόσο, διαχρονικά δεν είναι από τους βασικούς[15] για την ΠΑΜΘ, καθώς δεν εμφανίζει αυξημένη συγκέντρωση απασχολουμένων σε σχέση με το εθνικό μερίδιο (Διάγραμμα Π-5). Στον κλάδο των μεταφορών και της αποθήκευσης, όπου υπάρχει υποσυγκέντρωση απασχολουμένων στην ΠΑΜΘ (Διάγραμμα Π-6), παρατηρήθηκε αρκετά μεγαλύτερη μείωση το 2015 ως προς το 2009, σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες (Διάγραμμα Π-17). Το 2024, ωστόσο, αυξήθηκαν οι απασχολούμενοι κατά περίπου 23% ως προς το 2009, σημειώνοντας ελαφρώς μεγαλύτερη αύξηση σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες. Στον κλάδο των υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης, έως το 2013 καταγράφονται σημαντικές απώλειες (περίπου έως 34%) στην ΠΑΜΘ, ενώ στην υπόλοιπη χώρα η μείωση είναι μικρότερη (28% για την Αττική και περίπου 13% για τις λοιπές περιφέρειες). Από το 2013 έως την έναρξη της πανδημίας σημειώνεται σημαντική αύξηση των απασχολουμένων στον συγκεκριμένο κλάδο. Ενδεικτικά, το 2020 οι απασχολούμενοι αυξήθηκαν, σε σχέση με το 2009, κατά 12% στην Αττική και κατά περίπου 3% στην ΠΑΜΘ. Συνολικά την περίοδο 2009-2024 στην ΠΑΜΘ η αύξηση των απασχολουμένων στον κλάδο είναι περίπου 22%, στην Αττική μόλις 3,5% ενώ στις λοιπές περιφέρειες είναι 35% (Διάγραμμα Π-18). Αντίστοιχα, στις Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες παρατηρείται στην ΠΑΜΘ αρκετά μεγάλη αύξηση των απασχολουμένων από το 2014 έως και την περίοδο της πανδημίας, ενώ το 2024 ο αριθμός των απασχολουμένων με βάση το αρχικό έτος μελέτης (2009) είναι αυξημένος περίπου κατά 30% (Διάγραμμα Π-20). Όσον αφορά τον κλάδο των τεχνών, της διασκέδασης και της ψυχαγωγίας, στην ΠΑΜΘ, παρατηρείται μεγάλη πτώση του αριθμού των απασχολουμένων, περίπου 80% το 2024 σε σχέση με το 2009, ενώ στην Αττική το ίδιο διάστημα ο αριθμός τους είναι αυξημένος κατά περίπου 16% (Διάγραμμα Π-23). Στην ΠΑΜΘ σημειώνεται επίσης μείωση των απασχολουμένων (της τάξης του 35%) στους κλάδους Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών[16] και Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων[17], ενώ μεγαλύτερη πτώση, σε σχέση με το 2009, παρατηρείται στην Αττική (65%). Αντίθετα, στις λοιπές περιφέρειες τα αντίστοιχα μεγέθη το 2024 είναι παρόμοια με εκείνα του 2009 (Διάγραμμα Π-24).

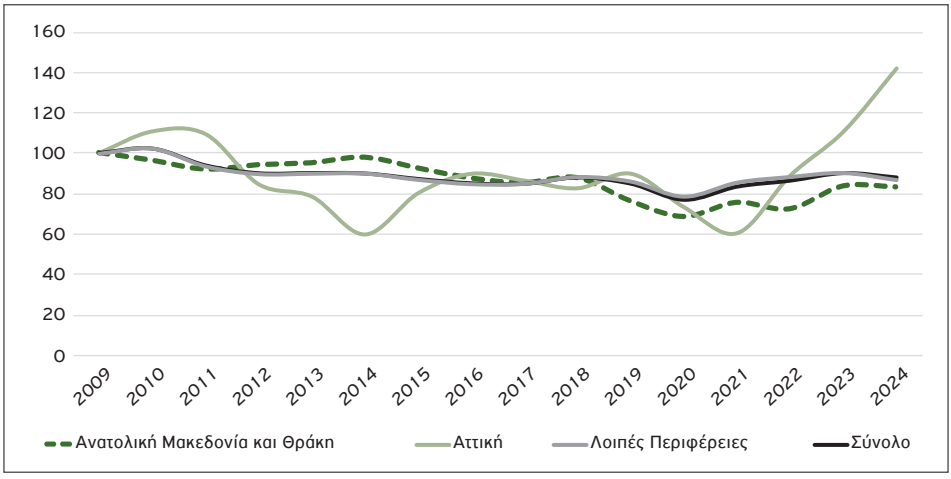
15 Οι κλάδοι που συγκεντρώνουν σημαντικό αριθμό απασχολουμένων, σε σχέση με την εθνική τάση, καθορίζονται με βάση τον δείκτη Location Quotient Index (LQ) για τα έτη 2014, 2020 και 2022, τα οποία επιλέχθηκαν επειδή αποτελούν την αρχή των χρονικών ορόσημων των περιόδων μελέτης. Όταν $0,85<LQ<1,15$ θεωρείται ότι βρίσκονται κοντά στο εθνικό (μέσο) μερίδιο, όταν $LQ>1,15$ υπάρχει υπερσυγκέντρωση, ενώ όταν $0,85<LQ$ υπάρχει υποσυγκέντρωση. Επίσης, γίνεται χρήση και του δείκτη Herfindahl-Hirschman (H-H), χωρικής/κλαδικής εξειδίκευσης, με σκοπό να μελετηθεί κατά πόσο η περιφερειακή κατανομή ενός κλάδου μοιάζει ή διαφέρει από την εθνική χωρική κατανομή της απασχόλησης. Όταν $H\text{-}H<0,1$ δεν υπάρχει υπερσυγκέντρωση σε μικρό αριθμό περιφερειών/κλάδων, και όταν $0,1<H\text{-}H<0,18$ υπάρχει μέτρια συγκέντρωση του κλάδου.

16 Σχετίζονται με τον πρωτογενή τομέα και με την άτυπη απασχόληση.

17 Σχετίζονται με την απασχόληση σε οργανισμούς που λειτουργούν ανεξάρτητα από την κυβέρνηση, δηλαδή διεθνείς οργανισμούς, πρεσβείες κ.λπ.

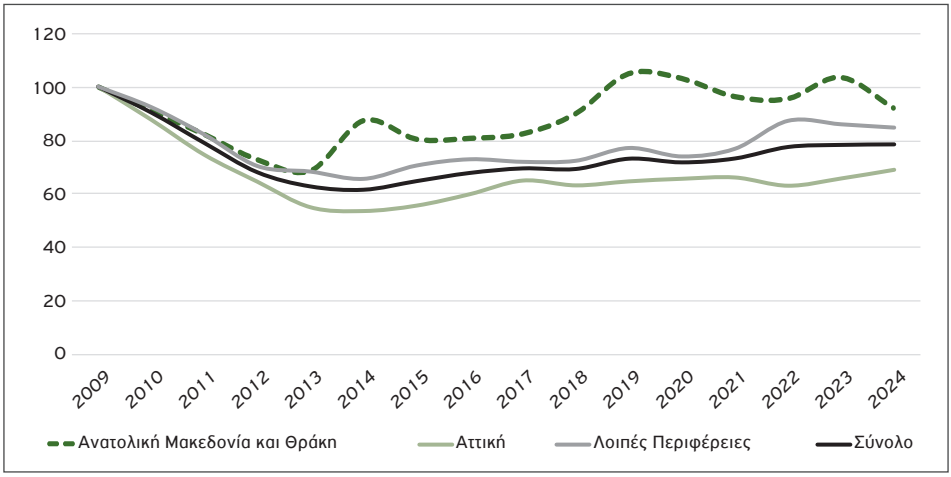
Σε σχέση με την εξειδίκευση της απασχόλησης στην ΠΑΜΘ, οι κλάδοι στους οποίους τείνει να ειδικεύεται περισσότερο παρουσιάζοντας μεγαλύτερη συγκέντρωση απασχολουμένων σε σχέση με την εθνική τάση (Διαγράμματα Π-1 έως Π-13) είναι οι κλάδοι του πρωτογενούς τομέα, δραστηριότητες του δευτερογενούς τομέα (Ορυχεία και λατομεία, Μεταποίηση) και οι κλάδοι που σχετίζονται με Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες, καθώς και με Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση. Συγκεκριμένα, στην ΠΑΜΘ παρατηρείται υπερσυγκέντρωση απασχολουμένων στη γεωργία, στην εξορυκτική δραστηριότητα, αλλά και υπαλλήλων του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας (Διαγράμματα Π-1, Π-2, Π-10). Ωστόσο, σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο, σύμφωνα με τον δείκτη Η-Η γεωγραφικής εξειδίκευσης (Διάγραμμα 6.6), η ΠΑΜΘ δεν τείνει να εξειδικευτεί σε έναν κλάδο ή πολύ μικρό αριθμό κλάδων (ανεξάρτητα από το πώς αλλάζει η διάρθρωση της απασχόλησης στη χώρα). Επιπλέον, για όλη τη χώρα σύμφωνα με τον δείκτη Η-Η κλαδικής εξειδίκευσης (Διάγραμμα 6.7), υπάρχει υπερσυγκέντρωση σε μικρό αριθμό περιφερειών σε κλάδους όπως Ορυχεία και λατομεία, Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, Μεταφορά και αποθήκευση, Ενημέρωση και επικοινωνία, Δημόσια διοίκηση και άμυνα, αλλά όχι στη Γεωργία, στην οποία εξειδικεύεται η ΠΑΜΘ. Το γεγονός αυτό ίσως αναδεικνύει το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα της Περιφέρειας, αν και ο πρωτογενής τομέας χαρακτηρίζεται από ευαισθησία σε εξωτερικούς παράγοντες και αργή προσαρμογή στις νέες τεχνολογίες.

Διάγραμμα 6.3: Εξέλιξη της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα
Α. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία, 2009-2024 (2009=100) (%)

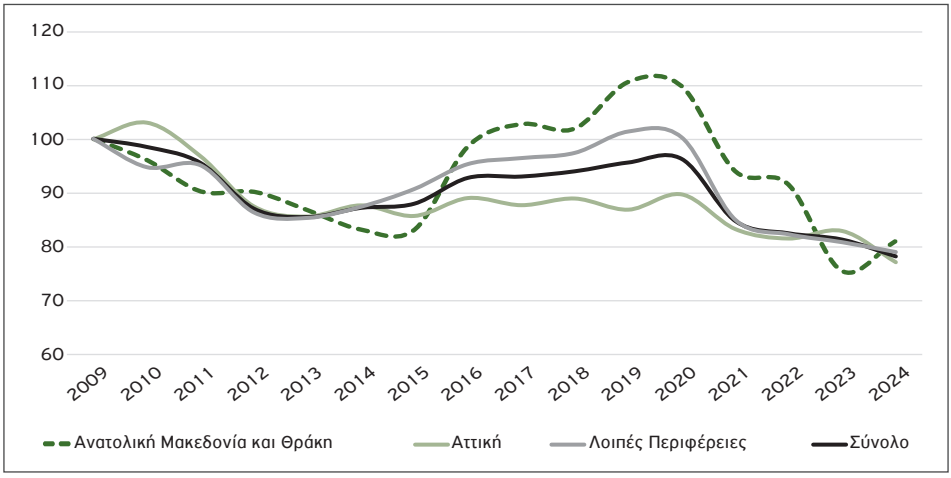
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 6.4: Εξέλιξη της της απασχόλησης στους κλάδους Β. Ορυχεία και λατομεία, Γ. Μεταποίηση, 2009-2024 (2009=100) (%)

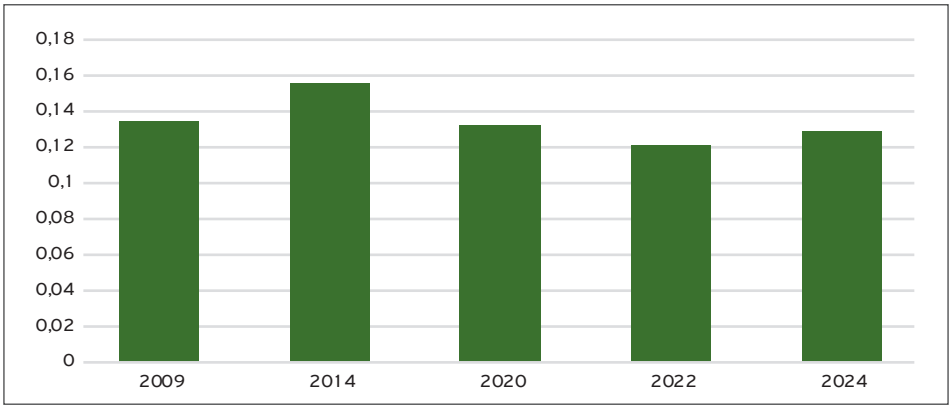
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 6.5: Εξέλιξη της τιμές της απασχόλησης στους κλάδους Ν. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες, Σ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, 2009-2024 (2009=100) (%)

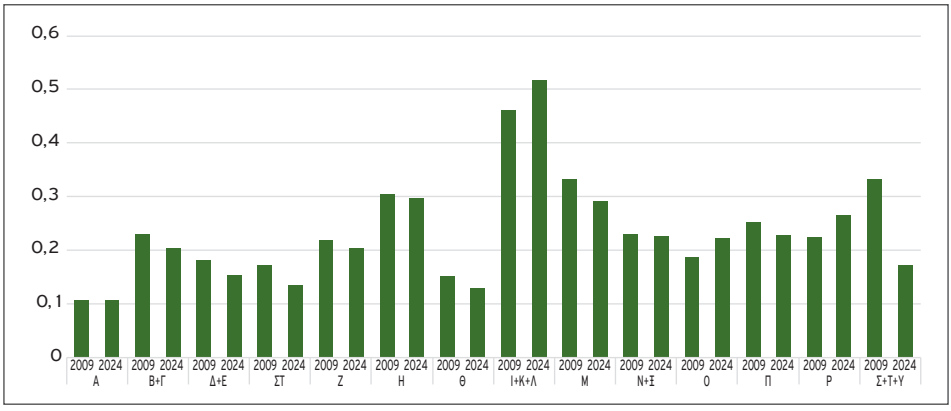
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 6.6: Δείκτης Hirschmann-Herfindahl γεωγραφικής εξειδίκευσης, για την ΠΑΜΘ, 2009, 2014, 2020, 2022, 2024

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 6.7: Δείκτης Hirschmann-Herfindahl κλαδικής εξειδίκευσης, για τη χώρα, 2009, 2024

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Εν κατακλείδι, οι παραπάνω παρατηρήσεις διαμορφώνουν μια εικόνα σημαντικών ανακατατάξεων στην κλαδική δομή της ΠΑΜΘ. Η ύφεση λόγω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και η πανδημία, που διέκοψαν την τάση ανάκαμψης μετά την κρίση, είχαν ως αποτέλεσμα τη συνολική μείωση των απασχολουμένων στο τέλος της περιόδου μελέτης (2024) σε σχέση με την αρχή (2009). Αν και οι βασικοί κλάδοι για την ΠΑΜΘ (βλ. παραπάνω) δεν απώλεσαν σημαντικό αριθμό απασχολουμένων στο σύνολο της υπό εξέταση περιόδου, ωστόσο δεν κατάφεραν να ανακάμψουν, δηλαδή να επιστρέψουν στα επίπεδα του 2009. Αντιθέτως, παρατηρήθηκε αύξηση της απασχόλησης από το 2009 στο Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, στη Μεταφορά και αποθήκευση (ιδιαίτερα το 2024), στις Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης, στις Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες και στις Δραστηριότητες

ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας (κυρίως μετά την πανδημία), γεγονός που δεν αλλοιώνει ιδιαίτερα το εργασιακό προφίλ της Περιφέρειας (Διαγράμματα Π-16, Π-17, Π-18, Π-20, Π-22).

6.3 Εισοδήματα ανά κλάδο

Το σύνολο των αμοιβών των εργαζομένων (αφορά τις αμοιβές των μισθωτών και δεν γίνεται διαχωρισμός σε πλήρη και μερική απασχόληση) έχει μειωθεί από το 2009 έως το 2022[18], σε όλες τις υπό εξέταση χωρικές ενότητες (Διάγραμμα 6.8). Δραματική ήταν η μείωση από το 2009 έως το 2013. Στην ΠΑΜΘ το σύνολο των αμοιβών σε όλους τους κλάδους μειώθηκε περίπου στο 72%, στην Αττική στο 74% και στις λοιπές περιφέρειες σχεδόν στο 76%. Στη συνέχεια, σε όλες τις χωρικές ενότητες ακολουθήθηκε μια αναιμική πορεία ανάκαμψης έως το 2019, η οποία ανακόπηκε το 2020, ενώ από τότε και έως το 2022 παρατηρείται πορεία ανάκαμψης με ταχύτερο ρυθμό σε σχέση με το διάστημα 2014-2019, η οποία ωστόσο δεν μπορεί να φτάσει ακόμα το επίπεδο το 2009. Ενδεικτικά, στην ΠΑΜΘ το σύνολο των αμοιβών το 2022 φτάνει περίπου στο 80% της τιμής του 2009 (Διάγραμμα 6.8).

Ως προς τις αμοιβές των μισθωτών σε βασικούς για την ΠΑΜΘ κλάδους, αυτές παρουσιάζουν επίσης στασιμότητα ή και μείωση σε σχέση με το 2009.[19] Συγκεκριμένα, στην ΠΑΜΘ οι αμοιβές των απασχολουμένων στη Γεωργία, δασοκομία και αλιεία για το διάστημα 2009-2022, αν και παρουσίασαν κάποιες θετικές διακυμάνσεις την περίοδο της οικονομικής κρίσης αλλά και της αναιμικής ανάκαμψης, συνολικά παραμένουν σχεδόν στάσιμες (Διάγραμμα 6.9). Διαφορετική εικόνα παρατηρείται στην Αττική, στις λοιπές περιφέρειες και στο σύνολο της χώρας, καθώς, με εξαίρεση τα έτη όπου υπήρχε βαθιά ύφεση (2013 και 2020), οι αμοιβές των εργαζομένων αυξήθηκαν κατά περίπου 37%, 60% και 56% αντίστοιχα. Οι αμοιβές των μισθωτών σε κλάδους του δευτερογενούς τομέα το 2022 είναι χαμηλότερες σε όλες τις υπό εξέταση χωρικές ενότητες σε σχέση με το 2009. Ειδικότερα, οι αμοιβές σε αυτούς τους κλάδους μειώθηκαν συνολικά κατά περίπου 12% στην ΠΑΜΘ και στο σύνολο της χώρας, ενώ το 2013, στην αιχμή της οικονομικής ύφεσης, η μείωση στην ΠΑΜΘ έφτασε στο 36% (Διάγραμμα Π-25). Παρόμοια εικόνα ως προς τις αμοιβές των μισθωτών, δηλαδή συνολική μείωση από το 2009 έως το 2022, παρουσιάζει και ο κλάδος της μεταποίησης (Διάγραμμα Π-26), με τη μεγαλύτερη πτώση για την ΠΑΜΘ και το σύνολο της χώρας να παρατηρείται το 2015. Οι συνολικές αποδοχές για τους απασχολουμένους στον συγκεκριμένο κλάδο, στην ΠΑΜΘ ήταν περίπου 442 εκατ. ευρώ το 2009 και 354 εκατ. ευρώ το 2022 (Πίνακας Π-2).

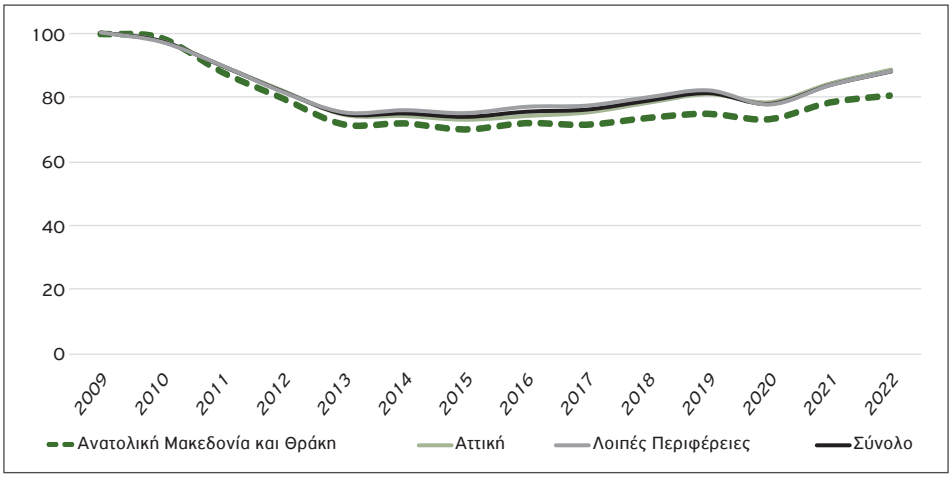
Οι αμοιβές στους κλάδους Δημόσια διοίκηση και άμυνα, Εκπαίδευση και Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας παρουσιάζουν μείωση το διάστημα

18 Το καταληκτικό έτος της περιόδου μελέτης είναι το 2022, καθώς δεν υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα για τα έτη 2023 και 2024.

19 Λόγω μη διαθεσιμότητας δεδομένων, η ομαδοποίηση των κλάδων και η περίοδος μελέτης σε αυτό το υποκεφάλαιο είναι ελαφρώς διαφορετικές από ό,τι στο Υποκεφ. 6.2.

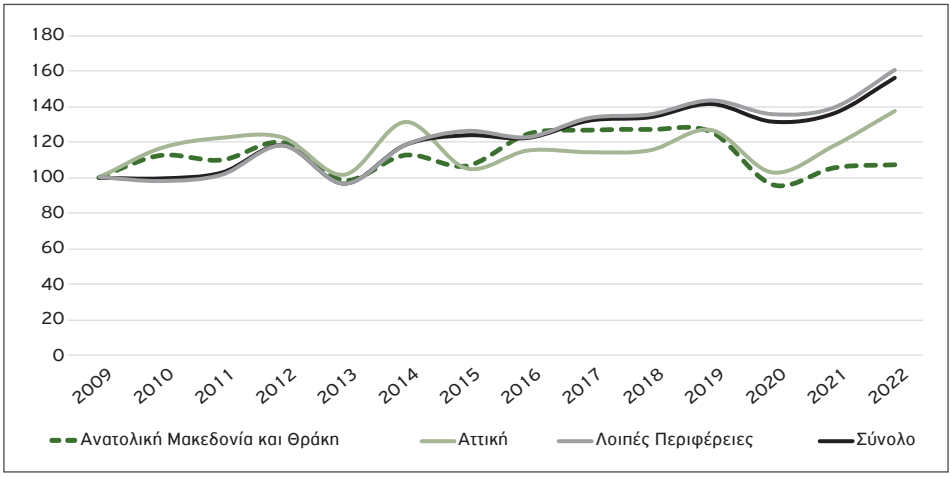
2009-2022 (Διάγραμμα 6.10). Ειδικότερα, από το 2009 έως το 2013 παρατηρείται σημαντική μείωση των αμοιβών τόσο για την ΠΑΜΘ (μειώθηκαν στο 76% περίπου της αντίστοιχης τιμής του 2009) όσο και για τις υπόλοιπες υπό εξέταση χωρικές ενότητες, ενώ στη συνέχεια υπάρχει σταθεροποίηση. Η παραπάνω διακύμανση σχετίζεται με τις περικοπές των μισθών των δημόσιων υπαλλήλων την περίοδο της οικονομικής κρίσης και ύφεσης, καθώς και τη μετέπειτα σταθεροποίηση και μηδενική ή ισχνή αύξησή τους. Η μείωση, η σταθεροποίηση ή η πολύ μικρή αύξηση των αμοιβών των απασχολουμένων σε βασικούς για την Περιφέρεια κλάδους από το 2009 έως το 2024 τεκμηριώνει την ευαλωτότητα της αγοράς εργασίας της ΠΑΜΘ.

Διάγραμμα 6.8: Εξέλιξη των αμοιβών των εργαζομένων στο σύνολο των κλάδων παραγωγής, 2009-2022 (2009=100) (%)

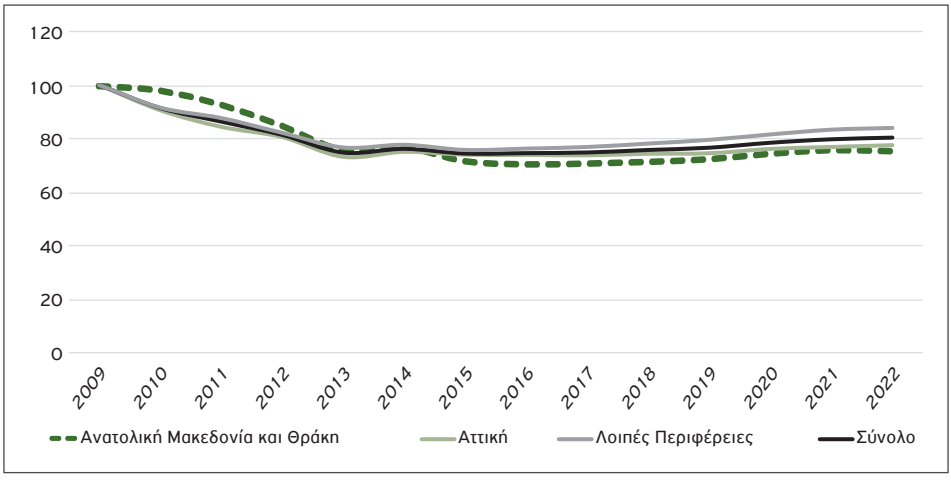
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 6.9: Εξέλιξη των αμοιβών των εργαζομένων στον πρωτογενή τομέα Α. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία, 2009-2022 (2009=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 6.10: Εξέλιξη των αμοιβών των εργαζομένων στους τομείς Ν. Δημόσια διοίκηση και άμυνα, Ο. Εκπαίδευση, Π. Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας, 2009-2022 (2009=100) (%)

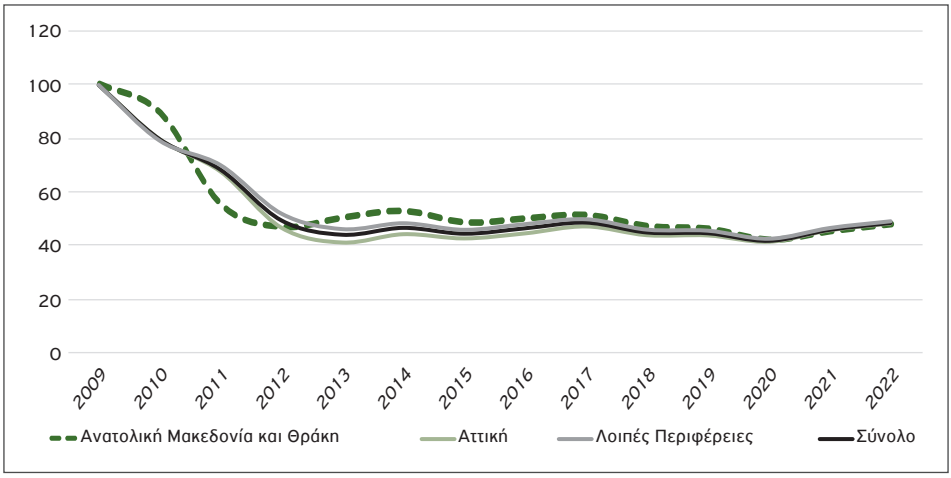

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τις αμοιβές παρουσιάζει ο κλάδος των κατασκευών. Για την ΠΑΜΘ και τις υπόλοιπες περιφέρειες οι αμοιβές των μισθωτών μειώθηκαν σχεδόν στο 50% (Διάγραμμα 6.11), γεγονός που σχετίζεται και με τη σημαντική μείωση του αριθμού των εργαζομένων του κλάδου (βλ. Κεφάλαιο 6.2). Επίσης, οι αμοιβές των εργαζομένων σε σημαντικούς κλάδους (ως προς τη συμβολή τους στο ΑΕΠ της χώρας),

όπως το Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, οι Μεταφορές και αποθήκευση, και οι Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης, μειώθηκαν σημαντικά τα έτη της ύφεσης (2013 και 2020), ενώ το 2022 σε όλες οι περιφέρειες, μεταξύ των οποίων και η ΠΑΜΘ, έφτασαν μόλις στα επίπεδα του 2009 (Διάγραμμα Π-27). Οι αμοιβές των μισθωτών στον κλάδο των τεχνών, όπου σημειώνεται μεγάλη πτώση του αριθμού τους έως το τέλος του 2024, και των λοιπών δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών (Διάγραμμα Π-28) μειώθηκαν από το 2009 έως το 2022 κατά 75% περίπου σε όλες τις περιφέρειες. Στον αντίποδα, σημαντική αύξηση των αμοιβών παρατηρείται στους κλάδους Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες και Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες στην ΠΑΜΘ (αύξηση 27% το 2022 σε σχέση με το 2009) (Διάγραμμα Π-29).

Διάγραμμα 6.11: Εξέλιξη των αμοιβών των εργαζομένων στον τομέα ΣΤ. Κατασκευές, 2009-2022 (2009=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

7. Επίπεδο εκπαίδευσης και δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού

Κατά τη διάρκεια κυρίως των τελευταίων πέντε δεκαετιών, οι μακροχρόνιες διαδικασίες αποβιομηχάνισης/επαναβιομηχάνισης έφεραν στο προσκήνιο τη σημασία της εκπαίδευσης και των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού (Thrift, 2008). Στη σημερινή ασταθή συγκυρία, η οποία σημαδεύεται από διαδοχικές κρίσεις (ξεκινώντας από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008-2009, τη μακρά ύφεση που ακολούθησε, την πανδημία Covid-19 και την επακόλουθη ενεργειακή και κλιματική κρίση), η σημασία της εκπαίδευσης και των δεξιοτήτων είναι ίσως πιο κρίσιμη από ποτέ. Οι νέες τεχνικές δεξιότητες (hard skills), που συχνά πλέον συνδέονται με την ψηφιακή και την πράσινη μετάβαση, καθώς και οι ήπιες δεξιότητες που σχετίζονται με την επίλυση προβλημάτων και την προσαρμοστικότητα στις μεταβαλλόμενες συνθήκες (αλλά και οι ικανότητες που καλλιεργούνται στην επικοινωνία, στην ηγεσία, στις επαγγελματικές σχέσεις κ.α.) (McGuinness et al., 2018), συγκεντρώνουν ολοένα και αυξανόμενο ενδιαφέρον. Ενδεικτικά, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει δημοσιεύσει σχετικές ατζέντες (European Commission, 2016, 2020), ενώ ανακήρυξε το 2023 ως «Ευρωπαϊκό Έτος Δεξιοτήτων». Οι στόχοι της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις πρωτοβουλίες αναβάθμισης/επανειδίκευσης (upskilling/reskilling) των δεξιοτήτων και οι εργαλειοθήκες πολιτικής της συντονίζονται έντονα με τις βασικές αρχές της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου (Mincer, 1958). Στο πλαίσιο αυτό, η επένδυση στην εκπαίδευση και στην κατάρτιση παρουσιάζεται όχι μόνο ως τρόπος για να βελτιώσουν οι εργαζόμενοι τις δεξιότητες και τις ικανότητές τους, αλλά και ως μέσο για την αναβάθμιση του ανθρώπινου κεφαλαίου συνολικά, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε οικονομική ανάπτυξη (European Commission, 2016, 2020).

Ωστόσο, παρά τις παραπάνω στρατηγικές ενίσχυσης των δεξιοτήτων, εξακολουθούν να υπάρχουν σημαντικές αναντιστοιχίες δεξιοτήτων σε πολλές ευρωπαϊκές περιφέρειες. Σε εθνικό πλαίσιο, υφίστανται επίσης αρκετές αναντιστοιχίες ως προς την εκπαίδευση και τις δεξιότητες μεταξύ των ελληνικών περιφερειών. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η περιφερειακή κατανομή των εργαζομένων ως προς το εκπαιδευτικό τους επίπεδο και ως προς το επίπεδο δεξιοτήτων τους. Δηλαδή εξετάζεται σε ποιες περιφέρειες της χώρας οι εργαζόμενοι έχουν υψηλή – μεσαία – χαμηλή εκπαίδευση και αντίστοιχα υψηλό – μεσαίο – χαμηλό επίπεδο δεξιοτήτων, με έμφαση στην ΠΑΜΘ. Σε αυτό το πλαίσιο, στο παρόν κεφάλαιο διερευνάται αν εντέλει οι μηχανισμοί ανάπτυξης του ανθρώπινου κεφαλαίου τείνουν να αναπαράγουν την άνιση ανάπτυξη αντί να περιορίζουν τις χωρικές ανισότητες εντείνοντας τα δομικά προβλήματα σε απομακρυσμένες περιοχές, όπως η ΠΑΜΘ.

7.1 Επίπεδο εκπαίδευσης των απασχολουμένων

Για τη διάκριση των επιπέδων εκπαίδευσης, η μελέτη ακολουθεί την ταξινόμηση της UNESCO (2012). Συγκεκριμένα, το επίπεδο εκπαίδευσης χαρακτηρίζεται: υψηλό, εάν

Πίνακας 7.1: Μερίδια των απασχολουμένων στην ΠΑΜΘ ανά επίπεδο εκπαίδευσης, 2009-2024

Ανατολική Μακεδονία & Θράκη			
Έτος	Επίπεδο εκπαίδευσης		
	Χαμηλό (%)	Μέτριο (%)	Υψηλό (%)
2009	7,12	4,00	4,26
2010	7,10	4,28	4,08
2011	7,21	4,23	3,98
2012	8,52	4,03	4,12
2013	8,72	4,14	3,92
2014	9,11	4,31	3,97
2015	9,09	4,36	4,20
2016	8,56	4,67	4,32
2017	8,91	4,59	4,38
2018	9,00	4,90	4,33
2019	8,70	5,32	4,08
2020	8,38	5,28	3,90
2021	8,28	5,41	3,59
2022	8,65	4,86	4,11
2023	9,86	4,92	3,90
2024	9,58	5,22	3,65

αντιστοιχεί στα επίπεδα ISCED (International Standard Classification of Education) 5 έως 8 (τριτοβάθμια εκπαίδευση: από πτυχίο έως διδακτορικό ή ισοδύναμο)· μεσαίο, εάν αντιστοιχεί στα επίπεδα ISCED 3 έως 4 (ανώτερη δευτεροβάθμια έως μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση), και χαμηλό, εάν αντιστοιχεί στα επίπεδα ISCED 0 έως 2 (προσχολική έως κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση). Η ανάλυση διεξάγεται για όλα τα έτη της περιόδου ανάλυσης, συγκρίνοντας τις περιφέρειες και δίνοντας έμφαση στην ΠΑΜΘ, γεγονός που ουσιαστικά επιτρέπει τη μελέτη της εξέλιξης του επιπέδου της εκπαίδευσης στον απόηχο των σημαντικών προκλήσεων της τελευταίας δεκαπενταετίας. Δηλαδή η μελέτη του επιπέδου της εκπαίδευσης σε αυτό το χρονικό διάστημα καλύπτει μια μακρά περίοδο που χαρακτηρίζεται από διαδοχικές προκλήσεις για τις περιφερειακές και τις εθνικές οικονομίες σε ολόκληρη την ΕΕ, αναδεικνύοντας τον βαθμό προσαρμοστικότητας των ελληνικών περιφερειών εν μέσω υφεσιακών πιέσεων διαφόρων μορφών.

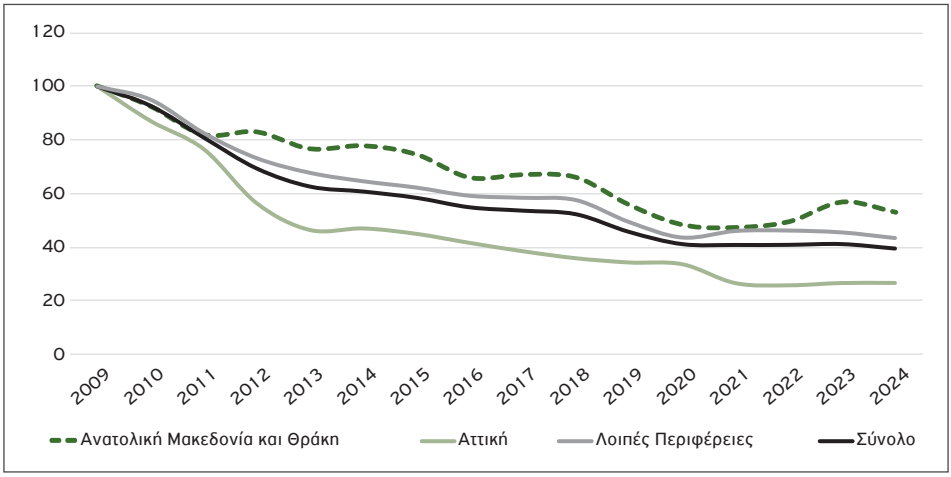
Στην ΠΑΜΘ το μερίδιο των απασχολουμένων με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης είναι μεγαλύτερο σε σχέση με το αντίστοιχο μερίδιο των απασχολουμένων που έχουν μεσαίο και υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης σε όλη την περίοδο μελέτης (μερίδια υπολογισμένα ως προς το σύνολο των απασχολουμένων με αντίστοιχο επίπεδο εκπαίδευσης σε όλη τη χώρα). Το 2023 σημειώνεται το μεγαλύτερο μερίδιο απασχολουμένων με χαμηλό επί-

πεδο εκπαίδευσης στην ΠΑΜΘ (9,86%), ενώ το χαμηλότερο μερίδιο απασχολουμένων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης στην ΠΑΜΘ παρατηρείται την επόμενη χρονιά (3,65%).

Σε όλες τις περιφέρειες, κατά την υπό εξέταση περίοδο, παρατηρείται μείωση του αριθμού των απασχολουμένων με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, ωστόσο στην ΠΑΜΘ η μείωση αυτή είναι πιο ήπια, σε σχέση με την Αττική, τις υπόλοιπες περιφέρειες και το σύνολο της χώρας κυρίως μετά το 2011 (Διάγραμμα 7.1). Αντίθετα, οι τιμές των απασχολουμένων με μεσαίο επίπεδο εκπαίδευσης ακολουθούν αυξητική τάση μετά το 2013 τόσο στην ΠΑΜΘ όσο και στις υπόλοιπες περιφέρειες. Συνεπώς, ο αριθμός των απασχολουμένων με μεσαίο επίπεδο εκπαίδευσης το 2024 είναι μεγαλύτερος απ' ό,τι το 2009. Αυτό δεν ισχύει στην Αττική, όπου παρά την τάση σταθεροποίησης, το 2024 καταγράφει μικρότερο αριθμό απασχολουμένων με μεσαίο επίπεδο εκπαίδευσης σε σχέση με το 2009 (Διάγραμμα 7.2). Αν και οι απασχολούμενοι με τριτοβάθμια εκπαίδευση στην ΠΑΜΘ μειώθηκαν σημαντικά έως το 2014, έκτοτε παρατηρείται ανοδική τάση (με εξαίρεση την περίοδο 2018-2024), η οποία καταλήγει το 2024 σε μεγαλύτερο αριθμό εργαζόμενων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης σε σχέση με το 2009. Στο Διάγραμμα 7.3 φαίνεται ότι αυτή η ανοδική πορεία διαγράφεται πιο δυναμικά στις λοιπές περιφέρειες.

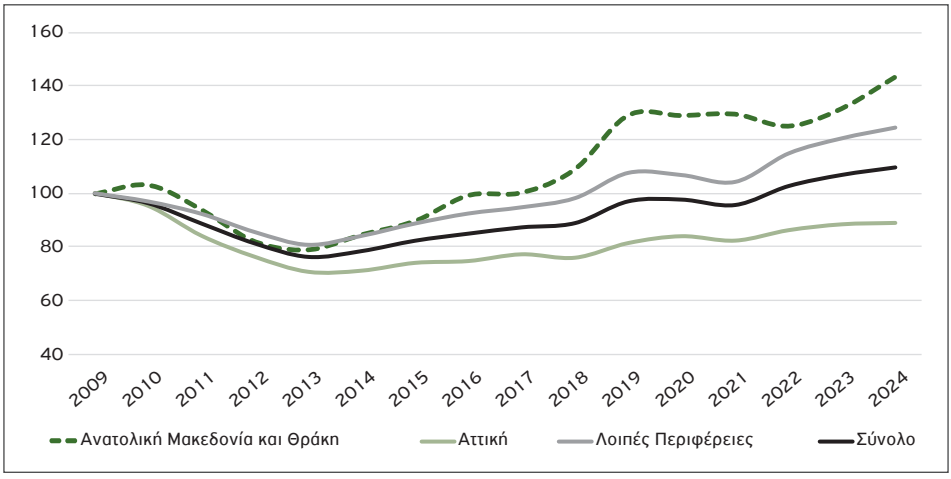
Συνολικά, τα παραπάνω αναδεικνύουν τη σημασία της περιφερειακής βιομηχανικής εξειδίκευσης (Emmanouil et al., 2025) αλλά και της παγκοσμιοποίησης. Για παράδειγμα, η Αττική, η οποία φιλοξενεί ερευνητικά κέντρα καινοτομίας και συγχρόνως αποτελεί ισχυρό μητροπολιτικό κέντρο και κέντρο της εφοδιαστικής αλυσίδας, τοποθετείται με καλύτερους όρους στην εθνική γεωγραφία του επιπέδου εκπαίδευσης των απασχολουμένων, ενώ η ΠΑΜΘ, όπου ο πρωτογενής τομέας αποτελεί έναν από τους βασικούς της κλάδους, τοποθετείται με χειρότερους όρους (CEDEFOP, 2018). Αξιοσημείωτο είναι και το φαινόμενο του «brain drain» στα χρόνια της ύφεσης λόγω της οικονομικής κρίσης (Gialis et al., 2018), καθώς σε όλες τις περιφέρειες ο αριθμός των απασχολουμένων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης από το 2009 έως το 2014 μειώθηκε. Επίσης, η πολύ μικρή αύξηση σε όλο το εξεταζόμενο διάστημα των απασχολουμένων στους κλάδους της εκπαίδευσης και των επαγγελματικών, επιστημονικών δραστηριοτήτων αλλά και η μείωση των απασχολουμένων στον κλάδο της επικοινωνίας, των χρηματοπιστωτικών κ.λπ. στην ΠΑΜΘ ενισχύει τα παραπάνω ευρήματα.

Διάγραμμα 7.1: Εξέλιξη των απασχολουμένων με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης (ISCED 0-2), 2009-2024 (2011=100) (%)

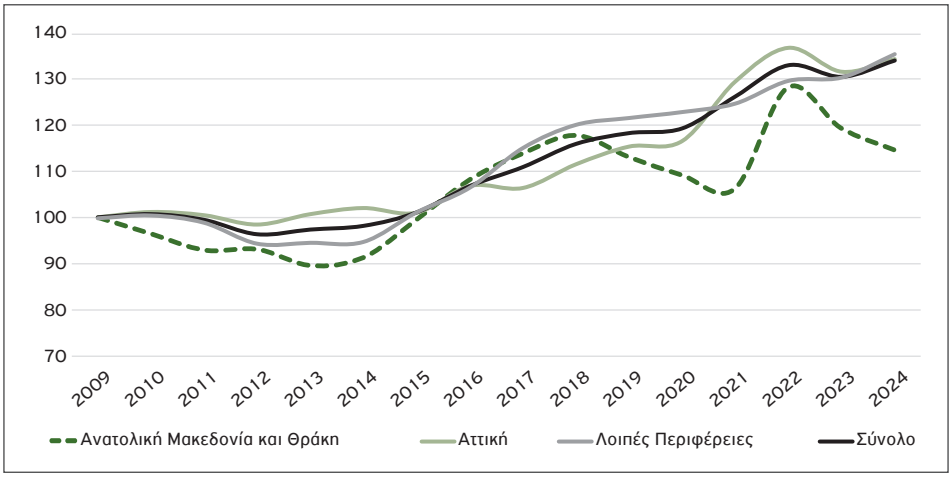
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 7.2: Εξέλιξη των απασχολουμένων με μεσαίο επίπεδο εκπαίδευσης (ISCED 3-4), 2009-2024 (2011=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 7.3: Εξέλιξη των απασχολουμένων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης (ISCED 5-8), 2009-2024 (2011=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

7.2 Απασχολούμενοι σε επαγγέλματα χαμηλού, μεσαίου και υψηλού επιπέδου δεξιοτήτων

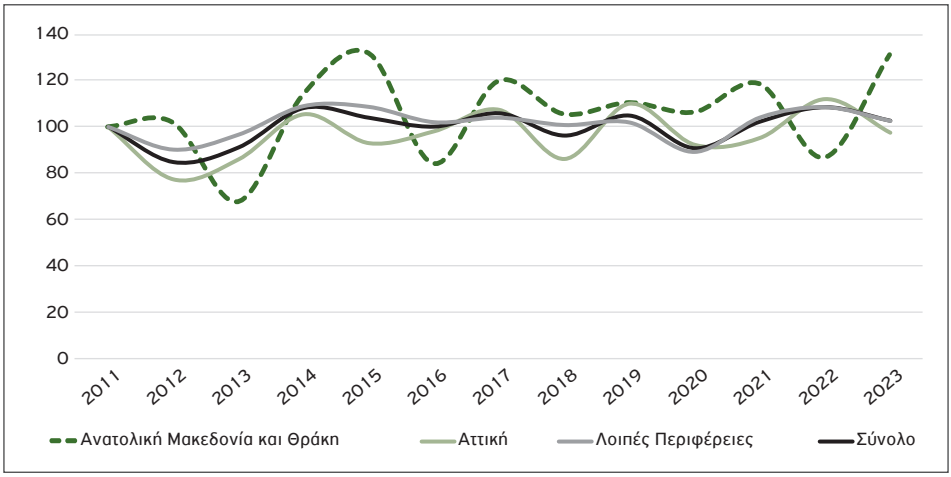
Για τη διάκριση των επαγγελμάτων ανά επίπεδο δεξιοτήτων, η Eurostat ακολουθεί τη Διεθνή Τυποποιημένη Ταξινόμηση Επαγγελμάτων (International Standard Classification of Occupations – ISCO-08) της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO, 2025). Συγκεκριμένα, τα επαγγέλματα ταξινομούνται ως υψηλού επιπέδου δεξιοτήτων, εάν αντιστοιχούν στις επαγγελματικές ομάδες ISCO 1 έως 3 (διευθυντικές και επιστημονικές θέσεις, ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη, επαγγελματίες, τεχνικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα), μεσαίου επιπέδου δεξιοτήτων όταν αντιστοιχούν στα επίπεδα ISCO 4 έως 8 (4-5: υπάλληλοι γραφείου και απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές, 6-8: ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς, ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή επαγγέλματα, χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές δηλ. μονταδόροι), και χαμηλού επιπέδου δεξιοτήτων, εάν αντιστοιχούν στο επίπεδο ISCO 9 (εισαγωγικού επιπέδου χειρωνακτικές και μη χειρωνακτικές θέσεις, ανειδίκευτοι εργάτες και μικροεπαγγελματίες). Η ανάλυση αφορά το διάστημα από το 2011 έως το 2023, καθώς σε αυτήν την περίοδο υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα, και συγκρίνονται οι περιφέρειες με έμφαση στην ΠΑΜΘ.

Στην ΠΑΜΘ, το μερίδιο[20] των απασχολουμένων σε επαγγέλματα μεσαίου επιπέδου δεξιοτήτων (ISCO 6-8) είναι μεγαλύτερο σε σχέση με το μερίδιο των απασχολουμένων

20 Μερίδια υπολογισμένα ως προς τον συνολικό αριθμό απασχολουμένων της χώρας σε επαγγέλματα με αντίστοιχο επίπεδο δεξιοτήτων.

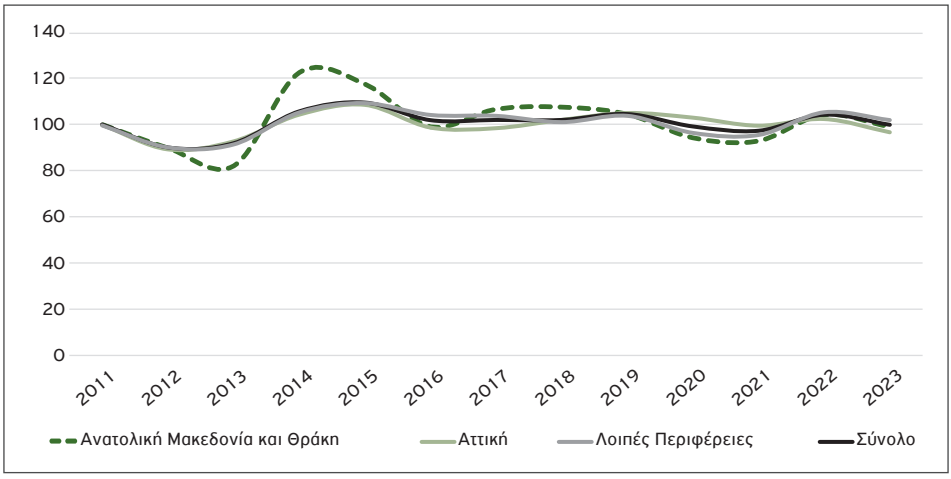
με χαμηλό ή υψηλό επίπεδο. Οι απασχολούμενοι σε επαγγέλματα με χαμηλό επίπεδο δεξιοτήτων παρουσιάζουν έντονες διακυμάνσεις στην ΠΑΜΘ σε σχέση με το σύνολο της χώρας (Διάγραμμα 7.4). Ειδικότερα, από το 2017 έως το 2021 στην ΠΑΜΘ παρουσιάζεται αύξηση των απασχολουμένων με χαμηλό επίπεδο δεξιοτήτων, ενώ στην Αττική και στις λοιπές περιφέρειες οι εν λόγω απασχολούμενοι κινούνται σε σχετικά ίδια επίπεδα με το 2011. Αντίθετα, οι τιμές των απασχολουμένων σε επαγγέλματα με μεσαίο επίπεδο εκπαίδευσης κυμαίνονται στα επίπεδα του 2011 (με εξαίρεση την περίοδο 2013-2015, όπου η τάση είναι αυξητική, ειδικά για το επίπεδο 4-5) στην ΠΑΜΘ αλλά και στην υπόλοιπη χώρα (Διάγραμμα 7.5α και 7.5β). Παρόμοιες με εκείνες του 2011 είναι και οι τιμές των απασχολουμένων σε επαγγέλματα με υψηλό επίπεδο δεξιοτήτων, με εξαίρεση το 2022, κατά το οποίο στην ΠΑΜΘ παρατηρείται αύξηση (10%) σε σχέση με το 2011 (Διάγραμμα 7.6). Συνολικά, στην ΠΑΜΘ ο αριθμός των απασχολουμένων σε επαγγέλματα με υψηλό και μεσαίο επίπεδο δεξιοτήτων, εμφανίζει μικρές διακυμάνσεις για το διάστημα 2011-2023, ενώ ο αριθμός των απασχολουμένων σε επαγγέλματα με χαμηλό επίπεδο δεξιοτήτων, έπειτα από έντονες διακυμάνσεις, καταλήγει το 2023 σε υψηλότερο επίπεδο από εκείνο του 2011.

Διάγραμμα 7.4: Εξέλιξη των απασχολουμένων με χαμηλό επίπεδο δεξιοτήτων (ISCO 9), 2011-2023 (2011=100) (%)

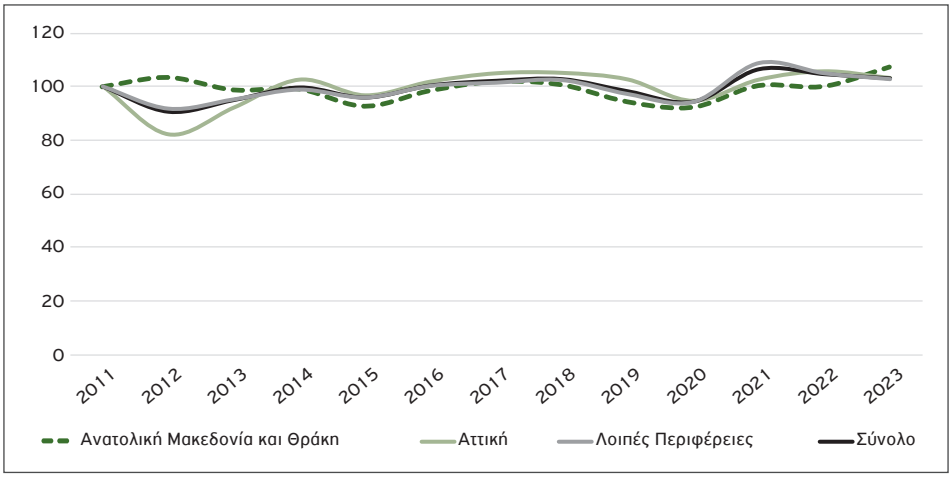
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 7.5α: Εξέλιξη των απασχολουμένων με μεσαίο επίπεδο δεξιοτήτων (ISCO 4-5: υπάλληλοι γραφείου και απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές), 2011-2023 (2011=100) (%)

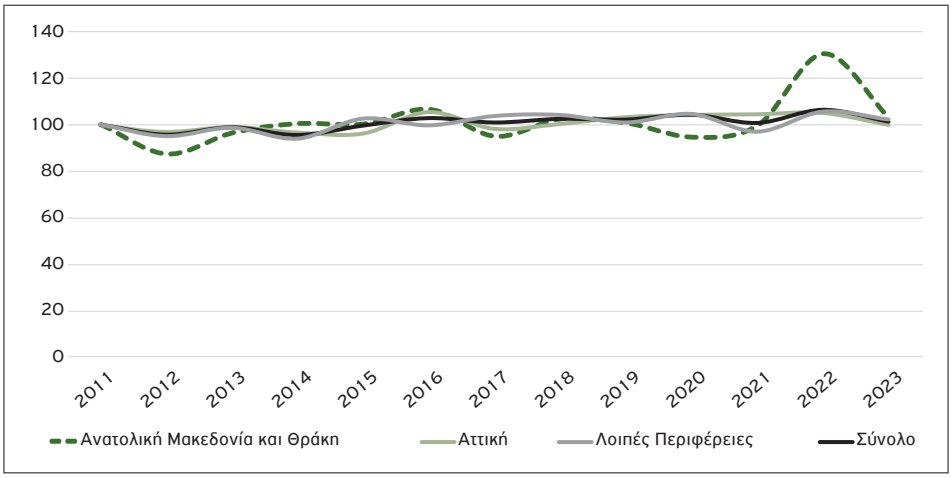
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 7.5β: Εξέλιξη των απασχολουμένων με μεσαίο επίπεδο δεξιοτήτων (ISCO 6-8: ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, κ.ά., ειδικευμένοι τεχνίτες και χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού), 2011-2023 (2011=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 7.6: Εξέλιξη των απασχολουμένων με υψηλό επίπεδο δεξιοτήτων (ISCO 1-3), 2011-2023 (2011=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

7.3 Απασχολούμενοι με υψηλή εκπαίδευση σε επαγγέλματα μεσαίου και υψηλού επιπέδου δεξιοτήτων

Το παρόν υποκεφάλαιο εστιάζει στις δεξιότητες των θέσεων που κατέχουν οι απασχολούμενοι με υψηλό μορφωτικό επίπεδο στην ΠΑΜΘ. Για τον σκοπό αυτό, υπολογίζονται αρχικά οι συγκεντρώσεις των απασχολουμένων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης σε επαγγέλματα χαμηλού, μεσαίου και υψηλού επιπέδου δεξιοτήτων. Σκοπός της εστίασης στους εργαζομένους με υψηλό μορφωτικό επίπεδο είναι η μελέτη του ζητήματος της υπερεκπαίδευσης (Brunello and Wruuck, 2021) σε μια περιφέρεια με σημαντικές διαρθρωτικές προκλήσεις. Η υπερεκπαίδευση, ή αλλιώς το πλεονάζον ανθρώπινο κεφάλαιο (Zhu and Chen, 2016), μπορεί να έχει αρνητικό αντίκτυπο στους μισθούς και στην ικανοποίηση από την εργασία (McGuinness and Wooden, 2009). Συγκεκριμένα, οι εργαζόμενοι με υπερβολική εξειδίκευση τείνουν να κερδίζουν λιγότερα από εκείνους που βρίσκονται σε θέση που αντιστοιχεί στις δεξιότητές τους, να έχουν χαμηλότερα επίπεδα ικανοποίησης, ενώ είναι συνολικά πιο πρόθυμοι να εγκαταλείψουν τη δουλειά τους. Ως εκ τούτου, η υπερεκπαίδευση μειώνει μακροπρόθεσμα τις προοπτικές απασχόλησης, καθώς υπονομεύει τα κίνητρα ώστε οι νέοι να συνεχίσουν να επενδύουν στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Για τις επιχειρήσεις, η υπερεκπαίδευση υποδηλώνει ένα ανεκμετάλλευτο δυναμικό που δεν αξιοποιείται επαρκώς ή δεν χρησιμοποιείται καθόλου.Έτσι, μειώνεται η παραγωγικότητα, καθώς το προσωπικό είναι δυσαρεστημένο, και περιορίζονται οι στρατηγικές προσαρμογής του, καθώς οι υπερεκπαιδευμένοι εργαζόμενοι είναι απρόθυμοι να επανεκπαιδευτούν (Brunello and Wruuck, 2021). Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, για τις εθνικές οικονομίες, η χαμηλότερη παραγωγικότητα των επιχειρήσεων διαβρώνει την ανταγωνιστικότητα και οι επενδύσεις στην εκπαίδευση δεν επιστρέφουν στην οικονομία (McGuinness et al., 2018).

Για να προσδιοριστούν οι περιφερειακές (υπερ/υπο)συγκεντρώσεις της (αν)αντιστοιχίας του βαθμού εκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού με τις απαιτούμενες δεξιότητες στο επάγγελμα, χρησιμοποιείται ο δείκτης Location Quotient (LQ) για τα έτη 2014, 2020 και 2022. Τα έτη αυτά επιλέχθηκαν επειδή αποτελούν την αρχή των χρονικών ορόσημων των περιόδων μελέτης αλλά και για λόγους περιορισμένης διαθεσιμότητας των δεδομένων. Με αυτόν τον τρόπο ερευνάται ο βαθμός αντιστοιχίας των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού με τις προσφερόμενες θέσεις απασχόλησης την περίοδο των διαδοχικών προκλήσεων για τις περιφέρειες εστιάζοντας στην ΠΑΜΘ. Συγκεκριμένα, η υπερσυγκέντρωση απασχολουμένων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης σε θέσεις χαμηλής ειδίκευσης (LQL) καταδεικνύει εκτεταμένη υπερεκπαίδευση ανάμεσα στους απασχολουμένους και προβληματική αναντιστοιχία μεταξύ των δεξιοτήτων τους και των προσφερόμενων θέσεων απασχόλησης. Αντιστοίχως, η υπερσυγκέντρωση εργαζομένων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης σε θέσεις μεσαίας ειδίκευσης (LQM) καταδεικνύει μερική υπερεκπαίδευση των απασχολουμένων, ενώ η υπερσυγκέντρωση εργαζομένων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης σε θέσεις υψηλής ειδίκευσης (LQH) καταδεικνύει ιδανική αντιστοίχιση της εκπαίδευσης των απασχολουμένων με τις θέσεις απασχόλησης. Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, τιμές μεταξύ 0,85 και 1,15 θεωρείται ότι βρίσκονται κοντά στο εθνικό (μέσο) μερίδιο, τιμές πάνω

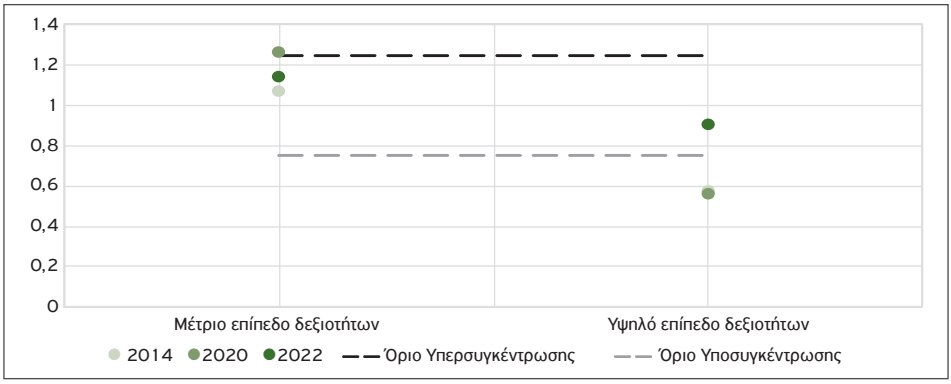
από 1,15 υποδηλώνουν υπερσυγκέντρωση, ενώ τιμές κάτω από 0,85 υποδηλώνουν υποσυγκέντρωση.

Σημειώνεται ότι, για λόγους περιορισμένης διαθεσιμότητας των δεδομένων, σε όλη την περίοδο μελέτης δεν εξετάζεται η υπερσυγκέντρωση απασχολουμένων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης σε θέσεις χαμηλής ειδίκευσης (LQL).

7.4 Ανάλυση των απασχολουμένων με υψηλή εκπαίδευση σε επαγγέλματα υψηλού και μεσαίου επιπέδου δεξιοτήτων

Η συγκέντρωση εργαζομένων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης σε θέσεις μεσαίας ειδίκευσης στην ΠΑΜΘ ακολουθεί το εθνικό (μέσο) μερίδιο υπονοώντας μερική υπερεκπαίδευση των απασχολουμένων. Αντιθέτως, παρατηρείται μείωση της συγκέντρωσης των εργαζομένων με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης σε θέσεις υψηλής ειδίκευσης. Το εύρημα αυτό δείχνει ότι στην Περιφέρεια δεν υπερσυγκεντρώνονται, σε σχέση με το εθνικό μέσο μερίδιο, απασχολούμενοι με ιδανική αντιστοίχιση εκπαίδευσης και δεξιοτήτων: δηλαδή απασχολούμενοι με υψηλού επιπέδου εκπαίδευση που εργάζονται σε θέσεις με υψηλό επίπεδο δεξιοτήτων (Διάγραμμα 7.7). Για παράδειγμα, φαίνεται ότι στην ΠΑΜΘ δεν συγκεντρώνονται απασχολούμενοι σε διευθυντικές και επιστημονικές θέσεις, όπως ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη, επαγγελματίες κ.ά. με τριτοβάθμια εκπαίδευση, με βάση το εθνικό μερίδιο. Παρόμοια εικόνα με το εθνικό μερίδιο παρατηρείται και στη συγκέντρωση των απασχολουμένων στην παροχή υπηρεσιών (όπως υπάλληλοι γραφείου) και των πωλητών ή των ειδικευμένων αγροτών, τεχνιτών ή χειριστών βιομηχανικών εγκαταστάσεων και μηχανημάτων με τριτοβάθμια εκπαίδευση. Αυτοί οι απασχολούμενοι μπορεί να κερδίζουν λιγότερα από εκείνους που βρίσκονται σε θέση που αντιστοιχεί στις δεξιότητές τους, αλλά και να έχουν χαμηλότερα επίπεδα ικανοποίησης, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Επιπλέον, φαίνεται ότι υπάρχει έλλειμμα αξιοποίησης ενός δυναμικού, με αποτέλεσμα να μειώνεται η παραγωγικότητά του, αλλά και να δημιουργείται διαρροή απασχολουμένων με υψηλή εκπαίδευση σε άλλες περιφέρειες.

Διάγραμμα 7.7: Εργαζόμενοι με υψηλό μορφωτικό επίπεδο σε επαγγέλματα μεσαίου και υψηλού επιπέδου δεξιοτήτων στην ΠΑΜΘ, 2014, 2020, 2022

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

8. Η εξάπλωση της επισφαλούς ευέλικτης απασχόλησης

8.1 Επιμέρους μορφές απασχόλησης

Στη μελέτη της απασχόλησης ανά περιφέρεια έχουν ενδιαφέρον τόσο οι διακυμάνσεις που παρατηρούνται στο υπό μελέτη διάστημα όσο και οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των επιμέρους μορφών απασχόλησης. Στο δίπολο μεταξύ πλήρους και μερικής απασχόλησης, αρχικά, σημειώνονται κάποιες ενδιαφέρουσες διακυμάνσεις. Συγκεκριμένα, η πλήρης απασχόληση το 2024, τόσο στην ΠΑΜΘ όσο και στο σύνολο της χώρας, παραμένει σε χαμηλότερα επίπεδα σε σύγκριση με το 2009. Παρ΄ ότι καταγράφηκε ανάκαμψη μετά το 2014, αυτή ανακόπηκε κατά την περίοδο της πανδημίας (2020), με αποτέλεσμα ο αριθμός των απασχολουμένων έως και το 2024 να εξακολουθεί να υπολείπεται εκείνου του 2009 (Διαγράμματα 8.7α-8.7β). Συγκεκριμένα, στο σύνολο της χώρας από 4.277.100 το 2009 , φτάνει στους 3.995.500 το 2024, ενώ το 2013 είχε φτάσει στο χαμηλότερο επίπεδο με 3.213.900 εργαζομένους. Στην ΠΑΜΘ η πλήρης απασχόληση το 2024 (203.762 άτομα) βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο από το 2009 (217.901 άτομα). Αντίθετα, η μερική απασχόληση σημειώνει ελαφρά αύξηση στο τέλος της περιόδου μελέτης σε σχέση με την έναρξη. Ο αριθμός των μερικώς απασχολουμένων στη χώρα παραμένει σταθερός την περίοδο 2009-2024, γύρω στις 280.000, φτάνοντας στο υψηλότερο επίπεδο το 2017 (369.200). Η αύξηση της μερικής απασχόλησης είναι περισσότερο έντονη σε ορισμένες περιφέρειες, μεταξύ των οποίων και η ΠΑΜΘ, στην οποία αυξήθηκε κατά 50 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το 2009.

Οι μισθωτοί στο σύνολο της χώρας είναι πολύ περισσότεροι σε σχέση με τους αυτοαπασχολούμενους (Διάγραμμα 8.1). Οι μισθωτοί ανέρχονται το 2024 σε 2.962.600, ενώ οι αυτοαπασχολούμενοι σε 1.160.600. Οι μισθωτοί σημειώνουν σημαντική μείωση στα χρόνια της ύφεσης, φτάνοντας στους 2.213.700 το 2013 από 2.949.00 το 2009 και, παρά τη διακοπή της ανάκαμψης λόγω της πανδημίας, το 2024 υπερβαίνουν το επίπεδο του 2009 (2.962.600). Η ΠΑΜΘ ακολουθεί αντίστοιχη πορεία με 136.142 μισθωτούς το 2024, διατηρώντας ένα μικρό ποσοστό (4,6%) επί του συνόλου των μισθωτών στη χώρα. Από το σύνολο των μισθωτών, το μεγαλύτερο ποσοστό είναι μισθωτοί με μόνιμη απασχόληση (87,7% το 2009), με το υπόλοιπο να αποτελείται από μισθωτούς με προσωρινή ή ορισμένου χρόνου σύμβαση. Το ποσοστό των μισθωτών με μόνιμη απασχόληση παρουσιάζει σταθερά ανοδική πορεία, παρά τις πολλαπλές κρίσεις της τελευταίας δεκαπενταετίας, φτάνοντας στο 90,4% το 2024. Στην ΠΑΜΘ, ενώ το 2022 έφτασε στο υψηλότερο επίπεδο (93,5%, με 125.181 μισθωτούς με μόνιμη απασχόληση και 8.679 μισθωτούς με προσωρινή ή ορισμένου χρόνου σύμβαση), το 2024 σημειώνει πτώση των μισθωτών με μόνιμη απασχόληση (120.228) και ταυτόχρονη αύξηση των μισθωτών με προσωρινή ή ορισμένου χρόνου σύμβαση (15.914 το 2024, σε σχέση με τους 8.679 το 2022) (Διάγραμμα 8.3). Αυτή

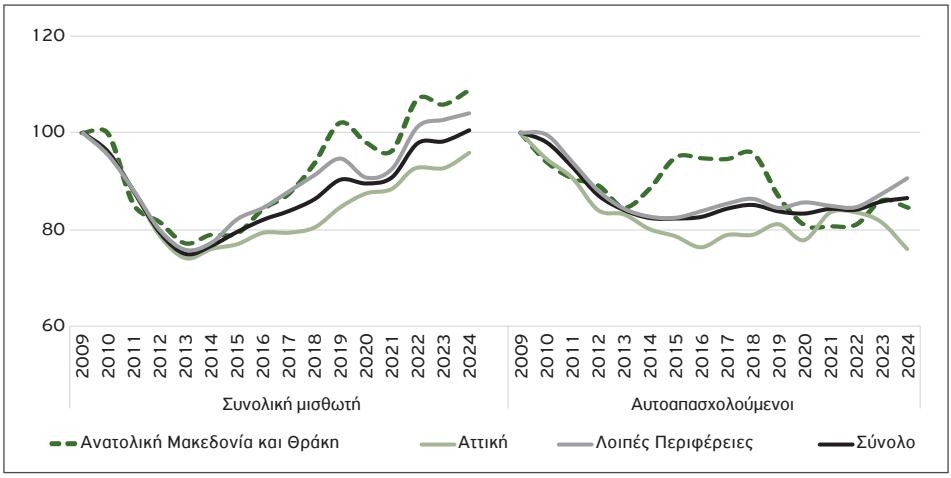
η μετατόπιση προς την προσωρινή ή ορισμένου χρόνου μισθωτή εργασία δεν αναιρεί το γεγονός ότι η μόνιμη μισθωτή εργασία παραμένει πλειοψηφούσα.

Οι αυτοαπασχολούμενοι, μετά το 2015, οπότε φτάνουν στο χαμηλότερο επίπεδο (1.104.300 στο σύνολο της χώρας), σημειώνουν ανοδική πορεία ακόμη και κατά τα χρόνια της πανδημίας, φτάνοντας στους 1.160.600 το 2024, χωρίς βέβαια να αγγίξουν τα επίπεδα του 2009 (1.340.900). Η ΠΑΜΘ, ωστόσο, παρουσιάζει συνεχή μείωση στον αριθμό των αυτοαπασχολούμενων, παρά τις μεμονωμένες διακυμάνσεις, φτάνοντας στους 75.047 το 2024, 12% χαμηλότερα από το 2009 (88.696). Από το σύνολο των αυτοαπασχολούμενων, η συντριπτική πλειονότητα σε όλες τις περιφέρειες της χώρας είναι εκείνοι που δεν έχουν προσωπικό (72,9% το 2024). Το ποσοστό αυτό έφτασε το 79,8% το 2014 και επανήλθε κοντά στο επίπεδο του 2009 το 2024 (72,9%). Παρά τις διακυμάνσεις αυτές, οι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό το 2024 παραμένουν σε επίπεδο χαμηλότερο του 2009 στις περισσότερες περιφέρειες της χώρας, με εξαίρεση τη Στερεά Ελλάδα και το Βόρειο Αιγαίο. Στην ΠΑΜΘ οι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό το 2024 είναι σχεδόν κατά 20 ποσοστιαίες μονάδες λιγότεροι από το 2009. Παρ' ότι μειοψηφία, οι αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό το 2024 ξεπερνούν το επίπεδο του 2009 σε πέντε περιφέρειες της χώρας (ΠΑΜΘ, Ήπειρος, Ιόνια Νησιά, Στερεά Ελλάδα και Νότιο Αιγαίο). Στην ΠΑΜΘ, ενώ το 2013 οι αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό είναι λιγότεροι από τους μισούς από ό,τι ήταν το 2009, το 2024 ανέρχονται σε 15.754, λίγο πάνω από τα επίπεδα του 2009 (Διάγραμμα 8.2).

Οι βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση αποτελούν μια κατηγορία η οποία επίσης μεταβλήθηκε στο υπό εξέταση διάστημα. Παρά τις πολλαπλές διακυμάνσεις, ο αριθμός των βοηθών στην οικογενειακή επιχείρηση το 2024 (152.800) είναι κατά 43 ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερος από το 2009 στο σύνολο της χώρας. Στην ΠΑΜΘ η μείωση είναι μικρότερη, με 14.539 βοηθούς στην οικογενειακή επιχείρηση το 2024 (κοντά στον αριθμό των αυτοαπασχολουμένων με προσωπικό).

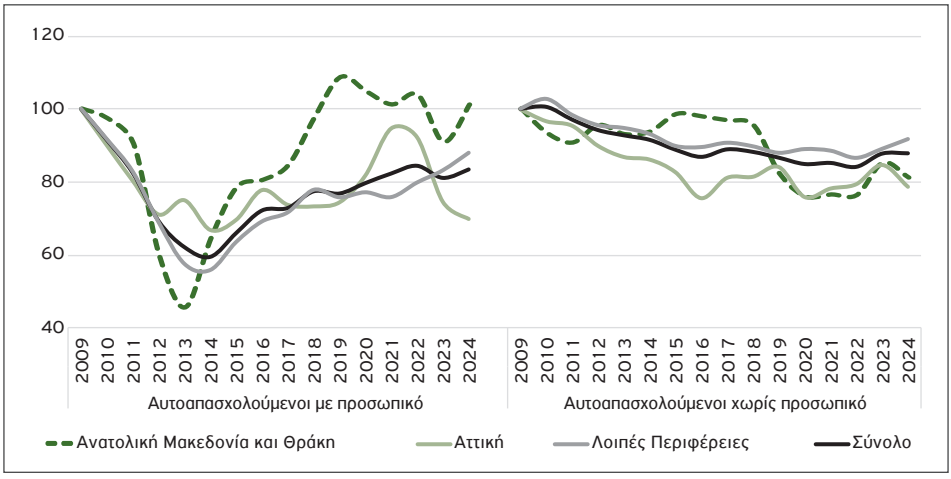
Στο επόμενο υποκεφάλαιο, αναλύονται λεπτομερώς οι μορφές απασχόλησης που παρουσιάζουν μεγαλύτερη επισφάλεια.

Διάγραμμα 8.1: Εξέλιξη του αριθμού των μισθωτών και των αυτοαπασχολούμενων, 2009-2024 (2009=100) (%)

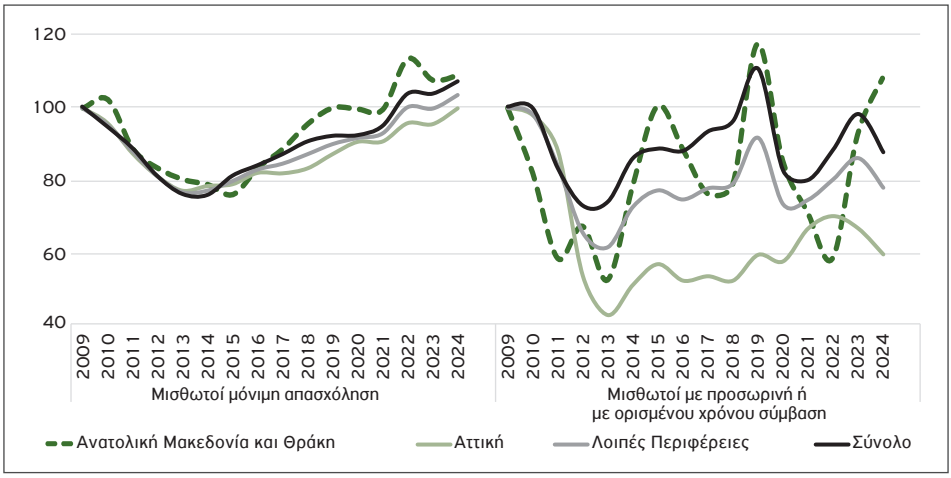
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 8.2: Εξέλιξη του αριθμού των αυτοαπασχολούμενων με και χωρίς προσωπικό, 2009-2024 (2009=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 8.3: Εξέλιξη του αριθμού των μισθωτών με μόνιμη απασχόληση και με προσωρινή ή με ορισμένου χρόνου σύμβαση, 2009-2024 (2009=100) (%)

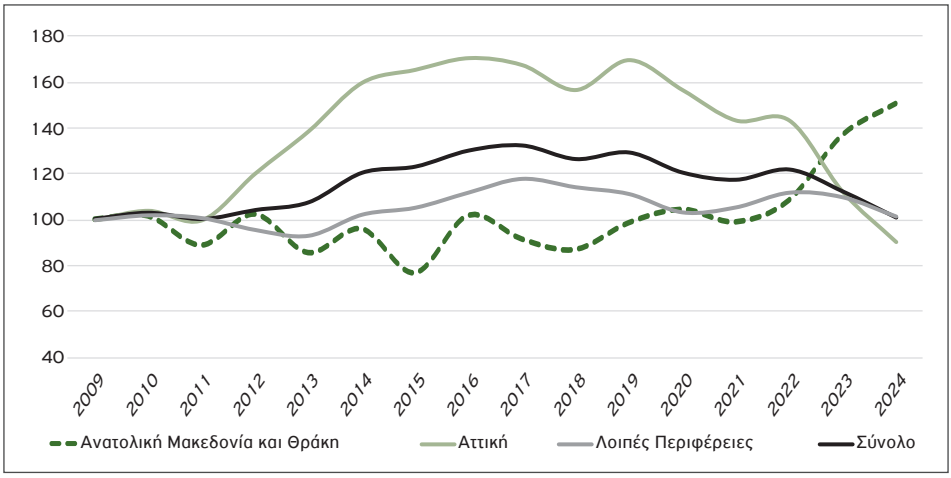

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

8.2 Χαμηλής ποιότητας μερική και προσωρινή απασχόληση

Η μερική απασχόληση στην ΠΑΜΘ παρέμεινε σχετικά σταθερή κατά τα έτη της έντονης οικονομικής ύφεσης, παρουσιάζοντας ήπια μείωση έως και 15%. Το 2015 ο αριθμός των μερικώς απασχολουμένων υποχώρησε αισθητά, φτάνοντας στους 11.200, δηλαδή στο 76,7% του επιπέδου του 2009 (Διάγραμμα 8.4). Στη συνέχεια, η τάση αντιστράφηκε, με τη μερική απασχόληση να αυξάνεται σταδιακά και να καταγράφει το 2024 την τρίτη μεγαλύτερη άνοδο στη χώρα, αγγίζοντας το 150,4% της τιμής του 2009. Αντίθετα, στην Αττική, ύστερα από μια απότομη άνοδο, η μερική απασχόληση κορυφώθηκε το 2016 με 152.200 εργαζομένους, αντιστοιχώντας στο 170,1% του επιπέδου του 2009. Έκτοτε παρουσίασε σταδιακή υποχώρηση, ώστε το 2024 να βρίσκεται περίπου 10% χαμηλότερα από την αρχική τιμή. Σε επίπεδο επικράτειας, η μερική απασχόληση κορυφώθηκε το 2017 (132,4% της τιμής του 2009), ενώ έως το 2024 είχε επανέλθει σχεδόν στα επίπεδα του 2009.

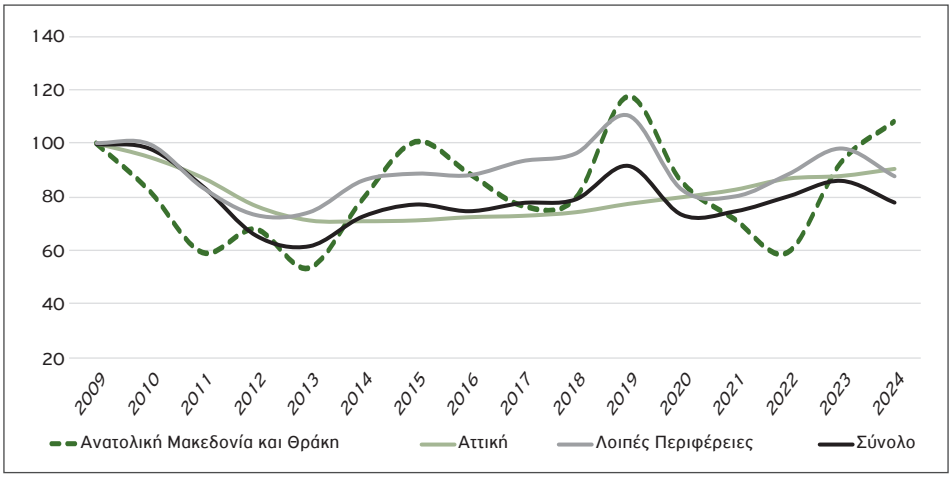
Διάγραμμα 8.4: Εξέλιξη του αριθμού των μερικώς απασχολουμένων, 2009-2024 (2009=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Κατά την περίοδο της οξείας οικονομικής κρίσης, ο αριθμός των μισθωτών με προσωρινή ή ορισμένου χρόνου σύμβαση στην ΠΑΜΘ παρουσίασε σημαντική μείωση, υποχωρώντας το 2013 στο 53,1% του επιπέδου του 2009 (Διάγραμμα 8.5). Στη συνέχεια, ύστερα από έντονες διακυμάνσεις, ο δείκτης αυξήθηκε, φτάνοντας το 2019 στο 117,6% και το 2024 στο 108,1% της αρχικής τιμής. Αντίστοιχα, στην Αττική παρατηρείται σημαντική πτώση κατά την ίδια περίοδο, με το ποσοστό να προσεγγίζει το 50% το 2013. Έκτοτε, η απασχόληση αυτού του τύπου ακολουθεί σταθερή και σταδιακά ανοδική πορεία, φτάνοντας το 2024 στο 59,9% της τιμής του 2009. Σε εθνικό επίπεδο, η προσωρινή ή ορισμένου χρόνου απασχόληση σημείωσε επίσης αισθητή μείωση έως το 2013 (61,8% της τιμής του 2009), ενώ στη συνέχεια παρουσίασε ήπιες διακυμάνσεις, διαμορφούμενη το 2024 στο 78,1% της αρχικής τιμής.

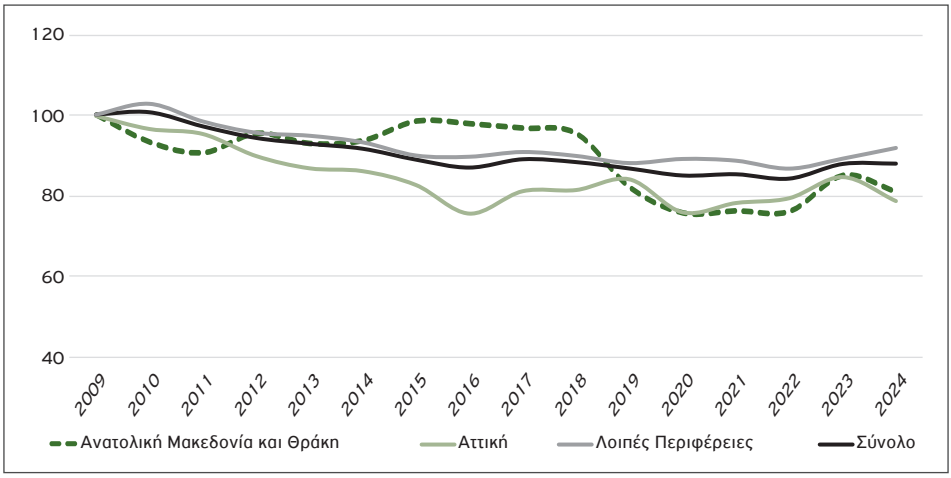
Διάγραμμα 8.5: Εξέλιξη του αριθμού των μισθωτών με προσωρινή ή με ορισμένου χρόνου σύμβαση, 2009-2024 (2009=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Οι διακυμάνσεις στον αριθμό των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό εμφανίζονται σχετικά ήπιες σε όλες τις χωρικές ενότητες καθ' όλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου. Παρ' όλα αυτά, το 2024 οι τιμές διαμορφώνονται σε χαμηλότερα επίπεδα σε σύγκριση με το 2009 (Διάγραμμα 8.6). Στην ΠΑΜΘ, ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό το 2015 προσεγγίζει τα επίπεδα του 2009, ενώ το 2020 καταγράφει το χαμηλότερο ποσοστό της περιόδου. Το 2024 ανέρχεται σε 59.293 άτομα, αντιστοιχώντας στο 81,1% της τιμής του 2009. Στην Αττική η συγκεκριμένη κατηγορία απασχολουμένων φτάνει στο κατώτατο επίπεδο το 2016 (75,5% της αρχικής τιμής), χωρίς ωστόσο να ανακτήσει τα προ κρίσης επίπεδα μέχρι το 2024, οπότε και καταγράφει 180,9 χιλιάδες άτομα. Σε εθνικό επίπεδο, παρατηρείται μια σταδιακή υποχώρηση της συγκεκριμένης μορφής απασχόλησης, με τον αριθμό των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό να ανέρχεται το 2024 σε 846,3 χιλιάδες άτομα, δηλαδή στο 87,8% της τιμής του 2009.

Διάγραμμα 8.6: Εξέλιξη του αριθμού των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό, 2009-2024 (2009=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

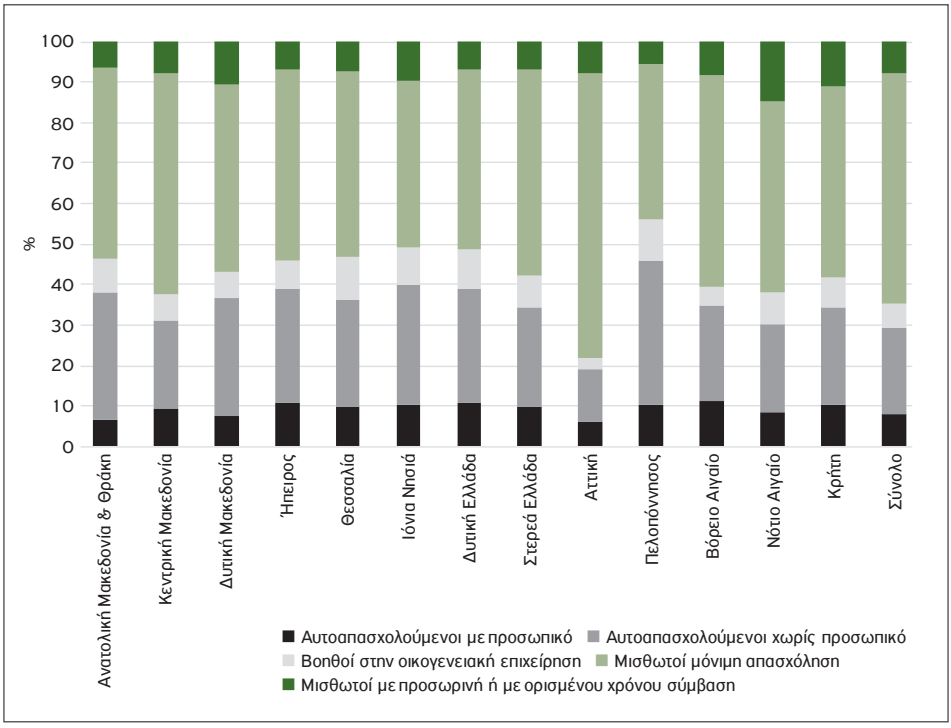
Τα Διαγράμματα 8.7α-8.7ε παρουσιάζουν την ποσοστιαία κατανομή του συνόλου των απασχολουμένων ανά θέση και μονιμότητα στην απασχόληση σε όλες τις περιφέρειες της χώρας για τα έτη 2009, 2014, 2020, 2022 και 2024. Το ποσοστό των μισθωτών με μόνιμη εργασία στην ΠΑΜΘ αυξήθηκε από 48% το 2009 σε 53% το 2024, ενώ το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό μειώθηκε από 32% σε 27% (Διάγραμμα 8.6). Αντίστοιχη πορεία ακολουθούν και οι άλλες χωρικές ενότητες. Το ποσοστό των μισθωτών με μόνιμη εργασία αυξήθηκε από 57% το 2009 σε 63% το 2024 στο σύνολο της χώρας, και το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό μειώθηκε ελαφρά από 21% σε 20%. Στην Αττική οι μισθωτοί με μόνιμη εργασία αποτελούσαν το 71% το 2009 και το 78% το 2024, ενώ οι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό από 13% το 2009 έφτασαν στο 11% το 2024. Για την ερμηνεία αυτών των ποσοστών είναι σημαντικό να λαμβάνουμε υπόψη τη γενικευμένη πτώση του αριθμού των απασχολουμένων κατά την περίοδο μελέτης.

Οι αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό παραμένουν σχετικά σταθεροί, αποτελώντας το 6%-7% του συνόλου των απασχολουμένων στην ΠΑΜΘ, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό μειώνεται το 2024 στην Αττική από 6,1% το 2009 σε 4,7% και στην επικράτεια από 8,3% σε 7,4%. Οι βοηθοί σε οικογενειακή επιχείρηση μείωσαν το ποσοστό τους από 8,1% το 2009 σε 7,1% το 2024 στην ΠΑΜΘ, από 2,6% σε 1,2% το 2024 στην Αττική και από 5,9% σε 3,6% στην επικράτεια.

Επιπλέον, στο Διάγραμμα 8.3 παρατηρείται πτώση του αριθμού των απασχολουμένων με προσωρινή ή με ορισμένου χρόνου σύμβαση στην ΠΑΜΘ από το 2009 έως και 40% της αρχικής τιμής έως το 2022, ενώ το 2024 φτάνει σε αύξηση 8% της τιμής του 2009. Αντίστροφη φαίνεται να είναι η πορεία του αριθμού των συγκεκριμένων απασχολουμένων στις νησιωτικές περιφέρειες. Ενδεικτικά, στα Ιόνια Νησιά η τιμή το 2024

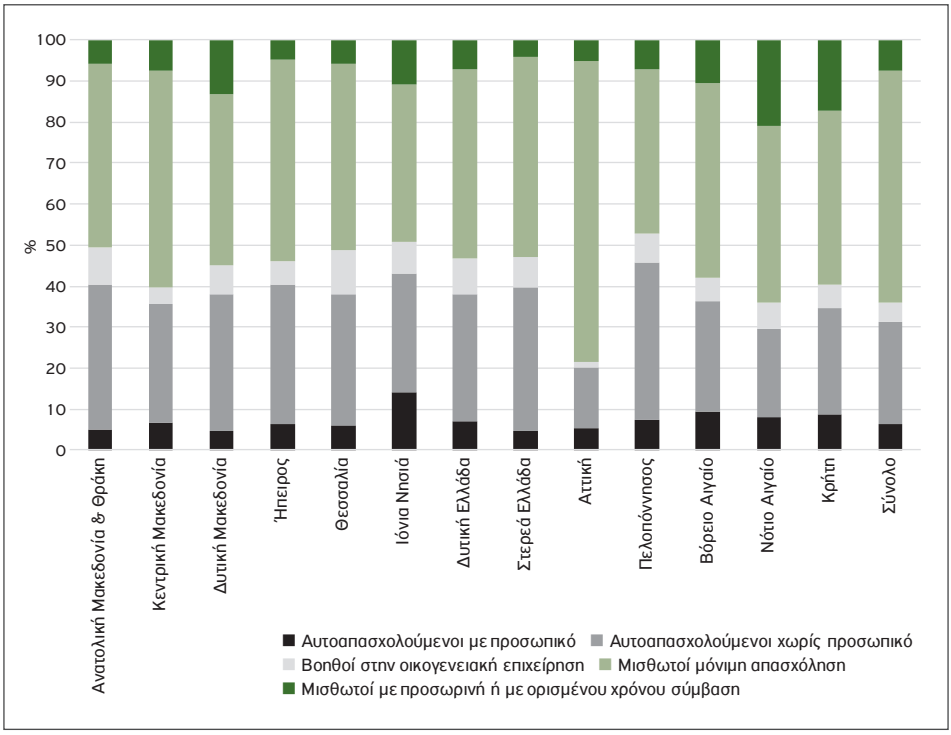
φτάνει σε αύξηση περίπου στο 60% της αρχικής τιμής το 2009. Το παραπάνω σχετίζεται με την κλαδική διάρθρωση και την εξειδίκευση των νησιωτικών περιφερειών στον τουρισμό, όπου σημειώνεται σημαντική παρουσία μισθωτών με προσωρινή σύμβαση. Το αντίστοιχο ποσοστό στην Αττική κυμαίνεται σταθερά σε μείωση περίπου 40-50% για τα περισσότερα έτη με τελική τιμή το 60% της τιμής του 2009, έπειτα από μια πτωτική πορεία κατά τη διάρκεια της περιόδου μελέτης. Συνολικά, η στροφή των εργοδοτών στη μερική απασχόληση αναδεικνύει την ευρύτερη τάση ευελικτοποίησης των αγορών εργασίας στον απόηχο της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008.

Διάγραμμα 8.7α: Ποσοστιαία κατανομή του συνόλου των απασχολουμένων ανά θέση και μονιμότητα στην απασχόληση, 2009 (%)

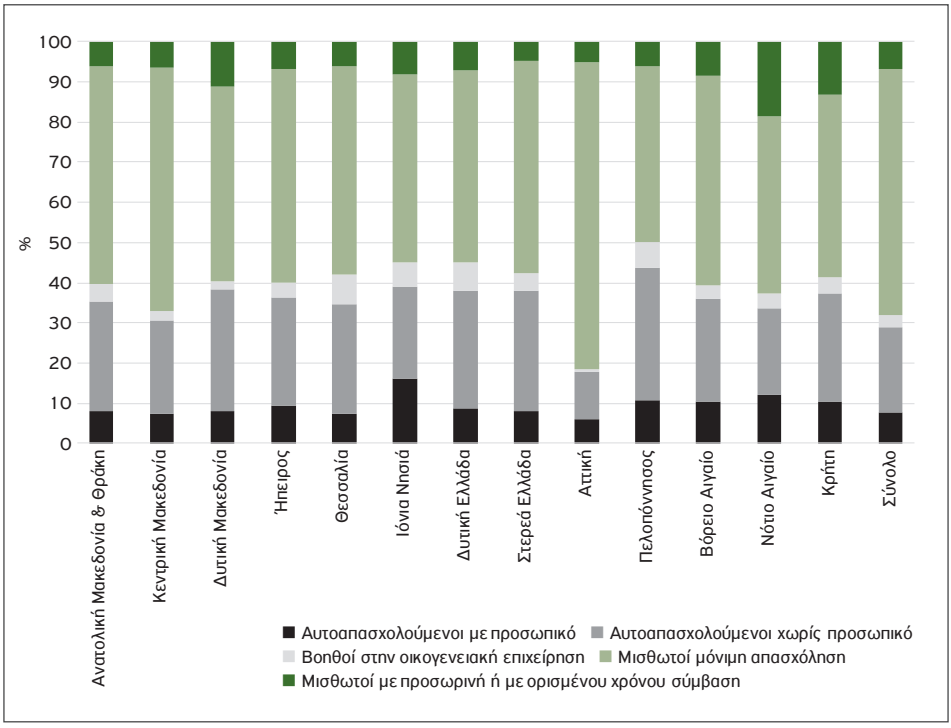
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 8.7β: Ποσοστιαία κατανομή του συνόλου των απασχολουμένων ανά θέση και μονιμότητα στην απασχόληση, 2014 (%)

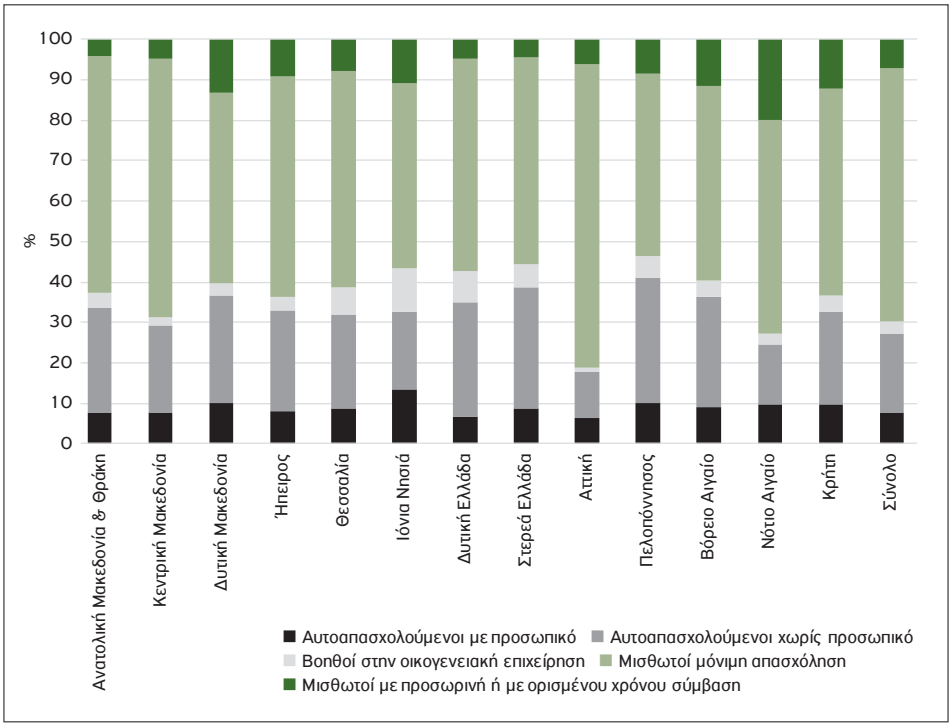
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 8.7γ: Ποσοστιαία κατανομή του συνόλου των απασχολουμένων ανά θέση και μονιμότητα στην απασχόληση, 2020 (%)

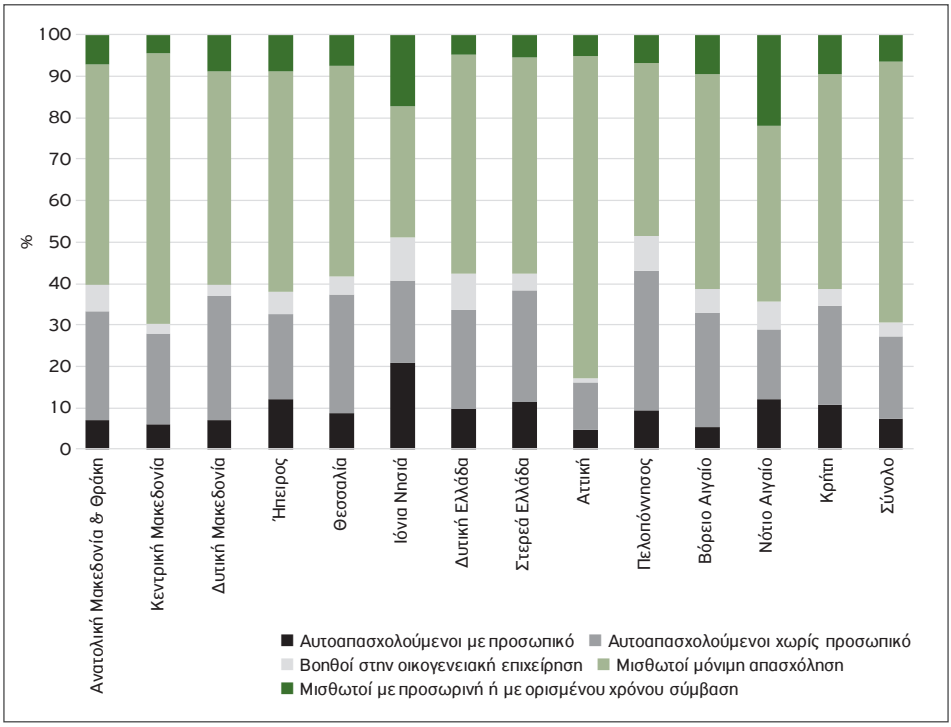
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 8.7δ: Ποσοστιαία κατανομή του συνόλου των απασχολουμένων ανά θέση και μονιμότητα στην απασχόληση, 2022 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

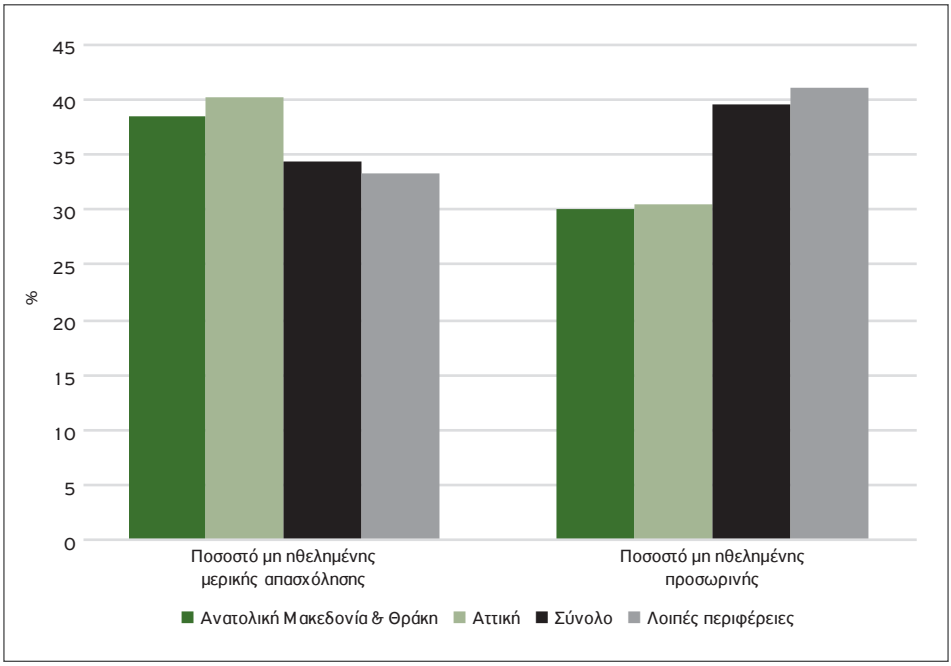
Διάγραμμα 8.7ε: Ποσοστιαία κατανομή του συνόλου των απασχολουμένων ανά θέση και μονιμότητα στην απασχόληση, 2024 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Εκτός από τα ποσοστά των διαφορετικών μορφών απασχόλησης, ένα επιπλέον ζήτημα που καταδεικνύει την ύπαρξη επισφάλειας είναι ο βαθμός ηθελημένης (ή μη) συμμετοχής σε ευέλικτη απασχόληση. Το Διάγραμμα 8.8 καθιστά σαφές πως τόσο η ΠΑΜΘ όσο και οι υπόλοιπες χωρικές ενότητες παρουσιάζουν αυξημένα μερίδια μη ηθελημένης μερικής και προσωρινής απασχόλησης, που δηλώνουν πως τα άτομα θα επιθυμούσαν πλήρη/μόνιμη απασχόληση. Συγκεκριμένα, το 38,5% των μερικώς απασχολουμένων στην ΠΑΜΘ εργάζεται υπό αυτή τη συνθήκη μη ηθελημένα, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά στη χώρα είναι 34,3% και την Αττική 40,2%, με το μέσο μερίδιο των υπόλοιπων ελληνικών περιφερειών να κινείται σε παρόμοια επίπεδα (33,4%). Όσον αφορά την προσωρινή απασχόληση, το 30% των απασχολουμένων στην ΠΑΜΘ δήλωσαν ότι επιθυμούσαν, αλλά αδυνατούσαν να βρουν μόνιμη απασχόληση (δηλαδή ήταν μη εκούσια ευέλικτα απασχολούμενοι). Το αντίστοιχο ποσοστό σε εθνικό επίπεδο είναι 39,4% και στην Αττική 30,5%. Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές αφενός ότι η επιλογή των ευέλικτων συμβάσεων δεν ικανοποιεί την πλειονότητα των απασχολουμένων στη χώρα, ειδικότερα των προσωρινά απασχολουμένων, αφετέρου πως η μερική απασχόληση αποτελεί στην ΠΑΜΘ επιλογή/διέξοδο για περισσότερους απασχολουμένους σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες, κάτι που δεν ισχύει για την προσωρινή απασχόληση.

Διάγραμμα 8.8: Μερίδια μη ηθελημένης εργασίας στο σύνολο της μερικής και της προσωρινής απασχόλησης, 2024 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

9. Αναδιάρθρωση των επαγγελμάτων

Το παρόν κεφάλαιο εμβαθύνει στην ανάλυση της αγοράς εργασίας στην ΠΑΜΘ, μελετώντας την απασχόληση σε διάφορα επαγγέλματα κατά την περίοδο 2011-2024, όπου υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία. Συγκεκριμένα, ο αριθμός των ανώτερων διευθυντικών και διοικητικών στελεχών στην ΠΑΜΘ το 2024 παραμένει κοντά στα επίπεδα του 2011 έπειτα από έντονες διακυμάνσεις. Μόλις την πρώτη χρονιά της υπό εξέτασης περιόδου, σημειώνεται μείωση κατά 33,1%, ενώ το 2018 αγγίζει τη χαμηλότερη τιμή (2.091). Ωστόσο, την περίοδο της πανδημίας η εξέλιξη είναι ανοδική και καταλήγει στη μέγιστη τιμή το 2024 (5.673 ή 102,7% της αρχικής τιμής). Στην Αττική η εικόνα είναι διαφορετική, καθώς ο αριθμός τους μειώθηκε σημαντικά έως το 2017 και έπειτα από μια περίοδο ανάκαμψης το 2024 φτάνει στο 78,1% της αρχικής τιμής (50.534). Αντίστοιχη είναι η εξέλιξη του αριθμού τους και για το σύνολο της επικράτειας, με χαμηλότερη τιμή το 2017 (Διάγραμμα 9.1).

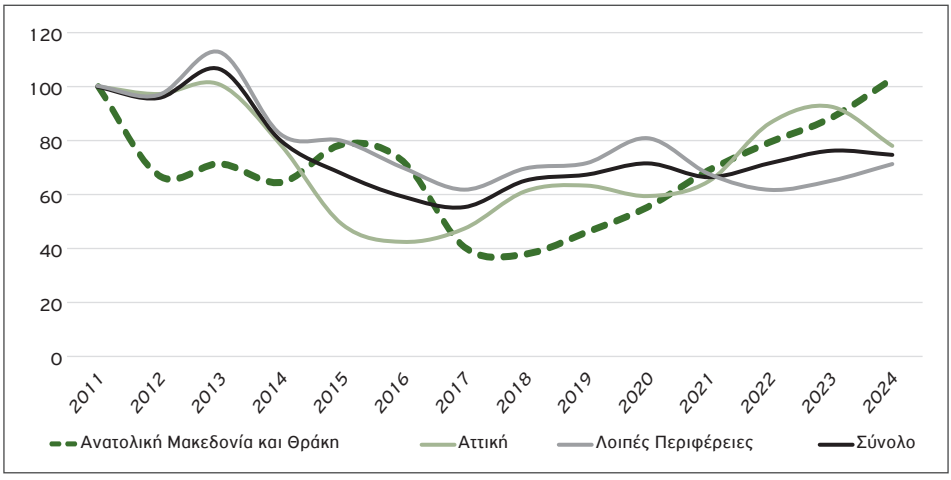
Όσον αφορά την εξέλιξη του αριθμού των επαγγελματιών στην ΠΑΜΘ, σημειώνεται ανοδική πορεία στη διάρκεια των ετών. Η χαμηλότερη τιμή συναντάται το 2012 (μόλις 5% χαμηλότερα της τιμής του 2011), ενώ το 2023 σημειώνεται η μεγαλύτερη αύξηση (150,8% της τιμής του 2011). Αντίστοιχα, στην Αττική και στο σύνολο της επικράτειας ο αριθμός τους έπειτα από μια ραγδαία μείωση έως το 2015, το 2016 αγγίζει τα επίπεδα του 2011, ενώ η ανοδική πορεία συνεχίζεται μέχρι και το 2024 όπου καταγράφονται οι υψηλότερες τιμές (Διάγραμμα Π-30).

Σε αντίθεση με τα παραπάνω, η εξέλιξη του αριθμού των τεχνικών και ασκούντων συναφή επαγγέλματα επηρεάζεται σημαντικά από την οικονομική κρίση, ιδιαίτερα στην ΠΑΜΘ, όπου ο αριθμός τους συρρικνώνεται το υπό εξέταση διάστημα, ενώ στην Αττική και στο σύνολο της επικράτειας ακολουθείται πιο σταθερή πορεία. Αναλυτικότερα, στην ΠΑΜΘ το 2013 παρατηρείται η μικρότερη τιμή (53,8% της τιμής του 2011), ενώ και στην Αττική και στην υπόλοιπη επικράτεια σημειώνεται η χαμηλότερη τιμή την ίδια χρονιά, αν και με σαφέστατα μικρότερη μείωση. Στη συνέχεια, σε όλες τις χωρικές ενότητες παρατηρείται μια περίοδος σταθεροποίησης και αναιμικής ανάκαμψης, η οποία συνεχίζεται και στην πανδημία. Το 2024 ο αριθμός των τεχνικών στην ΠΑΜΘ φτάνει στο 66,4% της αρχικής τιμής του 2011, ενώ στην Αττική το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται στο 88,8% και στο σύνολο της χώρας στο 92,9% (Διάγραμμα Π-31).

Ο αριθμός των υπαλλήλων γραφείου στην ΠΑΜΘ, έπειτα από διακυμάνσεις, το 2024 βρίσκεται σε χαμηλότερα του 2011 επίπεδα. Αναλυτικότερα, ο αριθμός τους φτάνει στο χαμηλότερο επίπεδο το 2013, με 9.888 απασχολουμένους (73,7% της αρχικής τιμής). Έπειτα από τη σταθερά ανοδική πορεία που ακολουθείται, ο μεγαλύτερος αριθμός υπαλλήλων γραφείου στην ΠΑΜΘ σημειώνεται το 2020. Ανάλογη πορεία ακολουθείται στην Αττική και στο σύνολο της χώρας, φτάνοντας το 2020 στο 100,7% και στο 107,4% αντίστοιχα των τιμών του 2011. Ωστόσο, μετά το 2021 η πορεία του αριθμού των υπαλλήλων γραφείου στην ΠΑΜΘ διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες χωρικές ενότητες, καθώς σημειώνει μείωση έως το 2024 σε αντίθεση με την Αττική και την υπόλοιπη επικράτεια, όπου η άνοδος συνεχίζεται (Διάγραμμα Π-32).

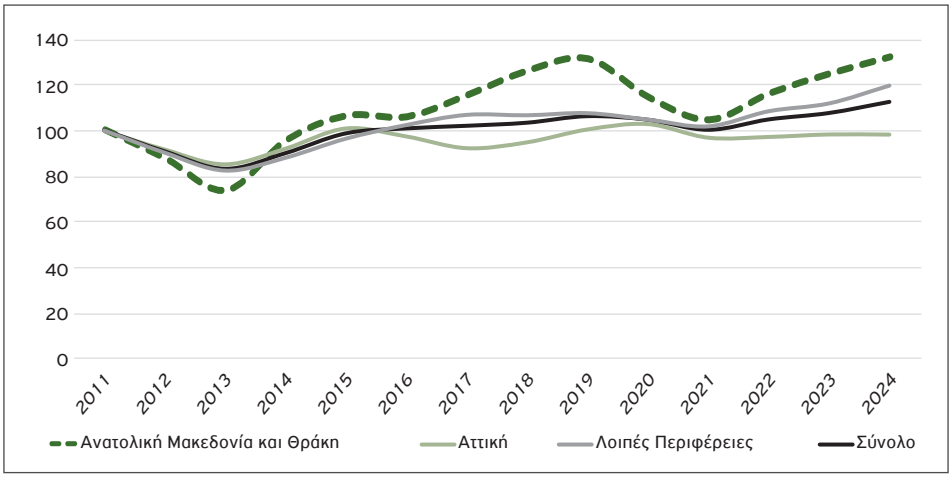
Ο αριθμός των απασχολουμένων στην παροχή υπηρεσιών και των πωλητών άγγιξε τη χαμηλότερη τιμή το 2013 σε όλες τις χωρικές ενότητες. Συγκεκριμένα, στην ΠΑΜΘ έφτασε στο 73,4% της τιμής του 2011, στην Αττική στο 85,6% και στην επικράτεια στο 83,2%. Τα επόμενα χρόνια, ωστόσο, σημειώνεται ανοδική πορεία. Στην ΠΑΜΘ συγκεκριμένα, το 2019 ο αριθμός τους φτάνει στο 132% της αρχικής τιμής, σημείο στο οποίο επανέρχεται η Περιφέρεια το 2024 έπειτα από την πανδημία. Στην Αττική δεν καταγράφεται αντίστοιχη πορεία: η υψηλότερη τιμή σημειώνεται το 2020, φτάνοντας στο 102,9% της τιμής του 2011, ενώ το 2024 πέφτει στο 98,4%. Στην επικράτεια το 2024, ο αριθμός τους βρίσκεται στο υψηλότερο επίπεδο (112,2% της αρχικής τιμής του 2011), με 973.461 απασχολουμένους (Διάγραμμα 9.2).

Διάγραμμα 9.1: Εξέλιξη των ανώτερων διευθυντικών και διοικητικών στελεχών, 2011-2024 (2011=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα 9.2: Εξέλιξη των απασχολουμένων στην παροχή υπηρεσιών και πωλητών, 2011-2024 (2011=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

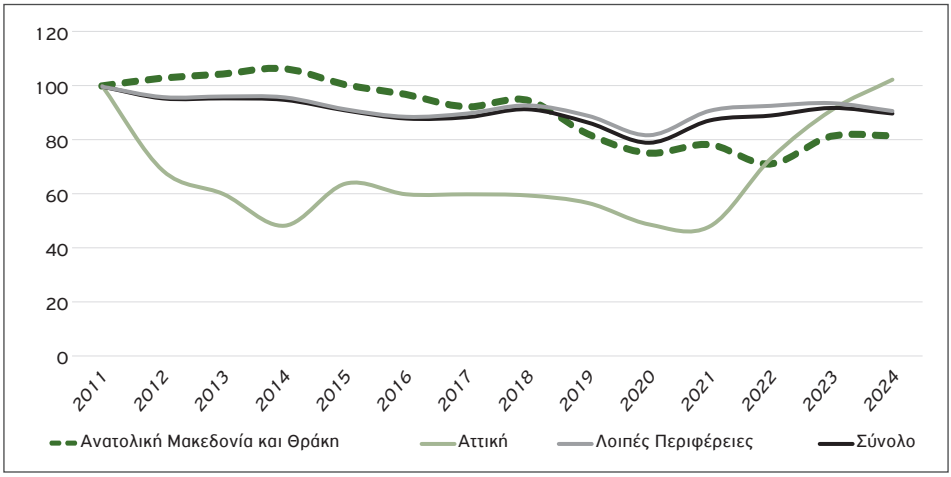
Ο αριθμός των απασχολουμένων στη Γεωργία, κτηνοτροφία, δασοκομία και αλιεία στην ΠΑΜΘ φτάνει στο υψηλότερο επίπεδο του εξεταζόμενου διαστήματος το 2014, με 57.663 απασχολουμένους. Έπειτα από μια πτωτική πορεία την περίοδο της πανδημίας, ο αριθμός τους φτάνει το 2024 στο 81,2% της τιμής του 2011. Την περίοδο της πανδημίας, αντίστοιχη πορεία με την ΠΑΜΘ ακολουθεί και το σύνολο της χώρας, καταγράφοντας τη χαμηλότερη τιμή το 2020 (40.427 απασχολούμενοι, ήτοι 79,3% της τιμής του 2011), ενώ στην Αττική σημειώνεται μεγάλη συρρίκνωση που ξεπερνά το 50%, φτάνοντας στο 47,7% της τιμής του 2011. Τόσο στην Αττική όσο και στο σύνολο της χώρας, ο αριθμός των εργαζομένων αυτών επανέρχεται το 2024 στο 102,4% και στο 90,1% των αρχικών τιμών αντίστοιχα (Διάγραμμα 9.3).

Ο αριθμός των ειδικευμένων τεχνιτών και ασκούντων συναφών επαγγελμάτων στην ΠΑΜΘ ακολουθεί διαφορετική πορεία από τις λοιπές χωρικές ενότητες. Αν και στην ΠΑΜΘ τα πρώτα χρόνια της κρίσης ο αριθμός τους αυξάνεται κατά 5%, στην Αττική μειώνεται περίπου κατά 30%, παραμένοντας στο 70%-78% της αρχικής τιμής του 2011, έως το 2021. Το 2024 ο αριθμός τους στην ΠΑΜΘ φτάνει στο 101,3% και στην Αττική στο 84,3% της αρχικής τιμής του 2011. Στο σύνολο της χώρας ο αριθμός τους μειώνεται σταδιακά έως και 28% την περίοδο της κρίσης, μετά αυξάνεται σταδιακά έως το 2020 στο 71,7% της τιμής του 2011, ενώ στη συνέχεια μειώνεται ξανά (το 2024 ανέρχεται στο 87% της τιμής του 2011) (Διάγραμμα Π-33). Ο αριθμός των χειριστών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού στην ΠΑΜΘ, αν και μειώθηκε κατά 10% έως το 2016, στη συνέχεια αυξήθηκε, ενώ την περίοδο της πανδημίας μειώθηκε εκ νέου κατά 30%, το 2024 έφτασε στο υψηλότερο επίπεδο (στο 130% της αρχικής τιμής). Παρόμοια πορεία ακολουθείται στην Αττική και στο σύνολο της χώρας, με σχετική μείωση του αριθμού κατά 18% έως το 2016 και υψηλότερες

τιμές το 2024 (115,2% της αρχικής τιμής του 2011 για την Αττική και 117,6% για το σύνολο της χώρας) (Διάγραμμα Π-34).

Τέλος, ο αριθμός των ανειδίκευτων εργατών, χειρωνακτών και μικροεπαγγελματιών στην ΠΑΜΘ –έπειτα από μια μικρή αύξηση το 2012– μειώνεται έως το 2013. Ωστόσο, στη συνέχεια σημειώνεται μεγάλη αύξηση έως το 2024, όπου ο αριθμός τους φτάνει στο 186,9% της αρχικής τιμής του 2011. Αντίθετα, στην Αττική ο αριθμός των αντίστοιχων απασχολουμένων μειώνεται σημαντικά έως το 2021, όπου καταγράφεται η μικρότερη τιμή (59,6% της αρχικής τιμής του 2011). Για το σύνολο της επικράτειας η εξέλιξη του αριθμού τους είναι παρόμοια με τον αντίστοιχο αριθμό στην Αττική, ωστόσο με μικρότερη μείωση (της τάξης του 10%-20% για τα περισσότερα έτη), ενώ η χαμηλότερη τιμή καταγράφεται το 2013 και η υψηλότερη το 2024 (Διάγραμμα Π-35).

Διάγραμμα 9.3: Εξέλιξη των ειδικευμένων γεωργών και κτηνοτρόφων, δασοκόμων και αλιέων, 2011-2024 (2011=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

10. Συμπεράσματα – Προτάσεις

Η ανάλυση που προηγήθηκε συνιστά τη βάση για τη διατύπωση προτάσεων σε μεγάλο εύρος θεμάτων για τον αναπτυξιακό προσανατολισμό της ΠΑΜΘ, τόσο όσον αφορά τη στρατηγική όσο και σε επιμέρους πτυχές. Στο παρόν κεφάλαιο, συνοψίζονται τα πλέον βασικά συμπεράσματα και στη βάση αυτών διατυπώνεται ένα αντίστοιχο πλαίσιο θεμάτων. Οι προτάσεις επικεντρώνονται σε θέματα διαρθρωτικού χαρακτήρα που συνιστούν το πλαίσιο στο οποίο εδράζεται η σταθεροποίηση και η δημιουργία θέσεων εργασίας.

Η αποτίμηση της οικονομίας της ΠΑΜΘ αποκαλύπτει μια περιφέρεια που έχει εγκλωβιστεί σε μια τροχιά διαχρονικής και αυτοτροφοδοτούμενης υστέρησης, η οποία δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο από εξωγενείς συγκυρίες ή μεμονωμένες οικονομικές κρίσεις. Αντίθετα, έχει γίνει αποδέκτης ιστορικών επιλογών περιφερειακής και αναπτυξιακής πολιτικής, οι οποίες αποδυνάμωσαν την παραγωγική βάση και περιόρισαν την ικανότητά της να παράγει ενδογενή δυναμική μεγέθυνσης. Η Περιφέρεια εμφανίζει χαρακτηριστικά ενός οικονομικού συστήματος χαμηλής ανθεκτικότητας και ισχνών πολλαπλασιαστικών μηχανισμών. Πρόκειται για χαρακτηριστικά που όχι μόνο εμποδίζουν την ανάπτυξη, αλλά και αναπαράγουν την απόκλιση μέσα από κυκλικές αλληλεπιδράσεις που εδραιώνουν ένα καθεστώς διαρθρωτικής υστέρησης.

Παρά τη στρατηγική γεωγραφική θέση που διαθέτει η ΠΑΜΘ, η οποία θα μπορούσε να λειτουργήσει ως σημαντικό αναπτυξιακό πλεονέκτημα, η θέση αυτή δεν έχει μεταφραστεί σε ουσιαστικό χωρικό και οικονομικό όφελος. Το διαθέσιμο χωρικό κεφάλαιο παραμένει υποαξιοποιημένο, καθώς λείπουν οι βασικές προϋποθέσεις που θα μπορούσαν να μετατρέψουν τον περιφερειακό χώρο σε δυναμικό κόμβο μεταφορών, διαμετακόμισης και βιομηχανικής εγκατάστασης. Η έλλειψη σύγχρονου και διαλειτουργικού δικτύου μεταφορών, το έλλειμμα στο σιδηροδρομικό δίκτυο, η καθυστέρηση στον εκσυγχρονισμό των λιμένων και των μεθοριακών σταθμών, καθώς και η απουσία ολοκληρωμένων δικτύων logistics έχουν ως αποτέλεσμα η Περιφέρεια να λειτουργεί συχνά ως διάδρομος διέλευσης και όχι ως χώρος παραγωγικών δραστηριοτήτων. Αντί, λοιπόν, να αξιοποιεί τη δυναμική των όμορων χωρών και των διεθνών δικτύων, επηρεάζεται συχνά αρνητικά από αυτήν, με μετατόπιση δραστηριοτήτων, εκροή αγοραστικής δύναμης και διαρροή ανθρώπινου δυναμικού.

Στο εσωτερικό της ΠΑΜΘ, η ανάπτυξη δεν είναι χωρικά ισόρροπη. Ορισμένες περιοχές εμφανίζουν σχετική ανθεκτικότητα ή και τάσεις ανασυγκρότησης, ενώ άλλες παραμένουν σε χρόνια στασιμότητα ή φθίνουσα πορεία. Η ενδοπεριφερειακή ανισορροπία υποδεικνύει ότι η ΠΑΜΘ δεν λειτουργεί ως ενιαίος παραγωγικός και κοινωνικός χώρος, αλλά ως άθροισμα διακριτών οικονομικών ενοτήτων με άνισα επίπεδα ανάπτυξης, εξειδίκευσης και πρόσβασης σε υποδομές και υπηρεσίες. Η έλλειψη συνεκτικής περιφερειακής ταυτότητας και η απουσία εσωτερικών δικτυώσεων αποδυναμώνουν την ικανότητα της ΠΑΜΘ να αξιοποιήσει συνεργατικά τα διαθέσιμα συγκριτικά της πλεονεκτήματα, να οικοδομήσει μηχανισμούς εσωτερικής σύγκλισης και να ενισχύσει την ανθεκτικότητα απέναντι σε εξωγενείς διαταραχές.

Η δημογραφική διάσταση επιβαρύνει περαιτέρω το παραγωγικό σύστημα και λειτουργεί ως κρίσιμος μηχανισμός αναπαραγωγής της υστέρησης. Η σταθερή μείωση του πληθυσμού, η συνεχής γήρανση και η φυγή νέων και ειδικευμένων εργαζομένων περιορίζουν τον ενεργό πληθυσμό, μειώνουν την εγχώρια ζήτηση, αποδυναμώνουν την αγορά εργασίας και αποθαρρύνουν τις επιχειρήσεις από το να επενδύσουν σε νέες ή υψηλής προστιθέμενης αξίας δραστηριότητες. Η υποχώρηση της δημογραφικής βάσης λειτουργεί ως πολλαπλασιαστής της οικονομικής υποχώρησης: η συρρίκνωση της αγοράς οδηγεί σε συρρίκνωση της παραγωγής, η συρρίκνωση της παραγωγής μειώνει τις ευκαιρίες απασχόλησης και η έλλειψη ελκυστικών επαγγελματικών προοπτικών επιταχύνει την έξοδο ανθρώπινου δυναμικού από την Περιφέρεια, εγκλωβίζοντάς τη σε έναν φαύλο κύκλο αποδυνάμωσης.

Στο επίπεδο της παραγωγικής διάρθρωσης, οι αδυναμίες είναι βαθιές και πολυεπίπεδες. Ο πρωτογενής τομέας, παρά τη σημασία του για την περιφερειακή οικονομία, αντιμετωπίζει σοβαρές πιέσεις, που σχετίζονται με το υψηλό κόστος παραγωγής, τη χαμηλή αποδοτικότητα, τις κλιματικές–και κυρίως την αβεβαιότητα όσον αφορά το αρδευτικό νερό– την αδυναμία μαζικής ενσωμάτωσης τεχνολογικών καινοτομιών. Η αύξηση της εξάρτησης από εισαγόμενες εισροές και η αποδυνάμωση της κερδοφορίας υπονομεύουν τη βιωσιμότητα των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και περιορίζουν τη δυνατότητά τους να λειτουργήσουν ως δυναμικός πυλώνας του περιφερειακού παραγωγικού συστήματος. Η αποδυνάμωση του πρωτογενούς τομέα επηρεάζει άμεσα τη μεταποίηση, η οποία χάνει κρίσιμες τοπικές εισροές, περιορίζοντας την ενδογενή διάχυση των ωφελειών.

Η μεταποίηση στην ΠΑΜΘ δεν μπορεί σήμερα να λειτουργήσει ως συνδετικός κρίκος μεταξύ αγροτικής παραγωγής, υπηρεσιών και διεθνούς εμπορίου. Η διάλυση βασικών αγροτοβιομηχανικών αλυσίδων, η αποχώρηση κρίσιμων δραστηριοτήτων και η έλλειψη συστηματικής βιομηχανικής πολιτικής, έχουν αφήσει την Περιφέρεια χωρίς ισχυρούς κλάδους που να ενεργοποιούν πολλαπλασιαστικές επιδράσεις. Η μεταποίηση που απομένει συχνά λειτουργεί σε καθεστώς χαμηλής προστιθέμενης αξίας, χαμηλής-μέσης τεχνολογικής έντασης και περιορισμένης εξαγωγικής ικανότητας, με συνέπεια να αδυνατεί να αναλάβει ρόλο «ατμομηχανής» για την περιφερειακή ανάπτυξη.

Η δομή του τριτογενούς τομέα ενισχύει αυτή τη διαρθρωτική αδυναμία. Η επέκτασή του δεν συνοδεύτηκε από ανάπτυξη συμπληρωματικών παραγωγικών δραστηριοτήτων, αλλά αποτέλεσε σε μεγάλο βαθμό απόρροια της υποχώρησης του δευτερογενούς τομέα και της προσπάθειας απορρόφησης εργατικού δυναμικού σε χαμηλής παραγωγικότητας υπηρεσίες. Το αποτέλεσμα είναι μια μορφή τριτογενοποίησης που δεν παράγει δυναμική μεγέθυνσης, δεν στηρίζεται σε ισχυρά παραγωγικά οικοσυστήματα και προσφέρει περιορισμένες δυνατότητες δημιουργίας σταθερών και καλά αμειβόμενων θέσεων εργασίας.

Παρά ταύτα, η ανάλυση των διατομεακών σχέσεων δείχνει ότι η ΠΑΜΘ διαθέτει ακόμη ορισμένους κλάδους με δυνατότητα να λειτουργήσουν ως μοχλοί παραγωγικής ανασυγκρότησης, υπό την προϋπόθεση ότι θα οργανωθούν σε συνεκτικές αλυσίδες

αξίας. Η γεωργία, η μεταποίηση τροφίμων, η εφοδιαστική αλυσίδα, οι μεταφορές και ο τουρισμός μπορούν να αποτελέσουν τους πυρήνες και την αφετηρία ενός νέου παραγωγικού προτύπου που θα στηρίζεται στη δικτύωση δραστηριοτήτων, στην αύξηση του τοπικού περιεχομένου, στη μείωση των διαρροών και στη δημιουργία πολλαπλασιαστικών επιδράσεων σε όλη την Περιφέρεια. Η αξιοποίηση αυτών των κλάδων προϋποθέτει στρατηγικό σχεδιασμό, αναβάθμιση υποδομών, εξειδίκευση ανθρώπινου δυναμικού και ενίσχυση της διαπεριφερειακής και διατομεακής συνεργασίας.

Η συνολική εικόνα είναι μια περιφέρεια που παραμένει οικονομικά ευάλωτη, παραγωγικά αποδυναμωμένη και δημογραφικά πιεσμένη. Η υστέρηση δεν είναι απλώς το αποτέλεσμα παρελθοντικών επιλογών, αλλά ένα σύστημα που αναπαράγει τον εαυτό του μέσω των δομικών του χαρακτηριστικών. Η αναστροφή αυτής της πορείας απαιτεί βαθύ παραγωγικό μετασχηματισμό, ενίσχυση της απασχόλησης και του ανθρώπινου κεφαλαίου, αναβάθμιση της κλαδικής διάρθρωσης και ουσιαστική αντιμετώπιση των ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων. Μόνο μέσα από μια συνεκτική και μακρόπνοη στρατηγική μπορεί η ΠΑΜΘ να εξέλθει από τον φαύλο κύκλο της υστέρησης, να ενισχύσει τις παραγωγικές της δυνατότητες και να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για βιώσιμη και ανθεκτική ανάπτυξη.

Η υπέρβαση της διαρθρωτικής υστέρησης της ΠΑΜΘ απαιτεί μια στρατηγική που υπερβαίνει τις αποσπασματικές παρεμβάσεις του παρελθόντος και οργανώνεται γύρω από ένα νέο παραγωγικό υπόδειγμα. Το ζητούμενο δεν είναι η προσωρινή ενίσχυση επιμέρους δραστηριοτήτων, αλλά η συγκρότηση ενός συνεκτικού περιφερειακού συστήματος με ισχυρές διατομεακές συνδέσεις, ενδογενή δυναμική μεγέθυνσης και εξωστρεφή προσανατολισμό.

Η ανασυγκρότηση της παραγωγικής βάσης με έμφαση στη δημιουργία ολοκληρωμένων αλυσίδων αξίας αποτελεί το πρώτο θεμέλιο αυτής της στρατηγικής. Η ΠΑΜΘ πρέπει να μεταβεί από μια διάρθρωση χαμηλής προστιθέμενης αξίας σε ένα μοντέλο που αξιοποιεί την ενδογενή δυναμική του πρωτογενούς τομέα, της μεταποίησης, των μεταφορών, του τουρισμού και να αντλήσει όφελος από τις επενδύσεις στην ενέργεια. Η αγροτική παραγωγή μπορεί να ενισχυθεί μέσα από την αναδιάρθρωση καλλιεργειών, την προώθηση της συμβολαιακής γεωργίας, την κλιματικά προσαρμοσμένη παραγωγή και την ενίσχυση συλλογικών σχημάτων. Η μεταποίηση τροφίμων και ποτών πρέπει να αποκτήσει ισχυρότερη τοπική βάση εισροών, με σύγχρονο εξοπλισμό, πιστοποίηση ποιότητας και στοχευμένη εξωστρέφεια. Αυτή η παραγωγική αναδιάταξη οφείλει να στηριχτεί σε επενδυτικά εργαλεία που δίνουν προτεραιότητα στον σχηματισμό τοπικών clusters, ενθαρρύνουν τις συμπράξεις Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων (ΜΜΕ) και δημιουργούν ενεργούς δεσμούς ανάμεσα σε παραγωγούς, μεταποιητές, παρόχους υποστηρικτικών υπηρεσιών και δίκτυα διανομής.

Δεύτερος κρίσιμος πυλώνας αφορά τη δραστική αναβάθμιση των υποδομών και των δικτύων μεταφορών. Η μετατροπή της ΠΑΜΘ σε κόμβο της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας προϋποθέτει την ολοκλήρωση ενός σύγχρονου και διαλειτουργικού συστήματος που ενώνει σιδηρόδρομο, οδικούς άξονες και λιμένες σε ενιαίο πλέγμα. Απαιτείται ο εκσυγχρονισμός των σιδηροδρομικών διασυνδέσεων με Θεσσαλονίκη,

Βουλγαρία και Τουρκία, η λειτουργική ενοποίηση των λιμένων Καβάλας και Αλεξανδρούπολης με τα χερσαία δίκτυα μεταφορών και η αναβάθμιση των μεθοριακών σταθμών ως κρίσιμων σημείων εμπορικής κινητικότητας. Οι υποδομές δεν πρέπει να σχεδιαστούν ως έργα βιτρίνας, αλλά ως μέσα στήριξης παραγωγικών δραστηριοτήτων, εφοδιαστικών υπηρεσιών και νέων μορφών επιχειρηματικότητας, με σαφή σύνδεση με τις υπό διαμόρφωση αλυσίδες αξίας.

Κρίσιμη συνιστώσα του νέου υποδείγματος αποτελεί και η αντιμετώπιση της δημογραφικής κρίσης. Η σταθεροποίηση και η αναστροφή της πληθυσμιακής υποχώρησης προϋποθέτουν πολιτικές που ενισχύουν τη διαθεσιμότητα και την ποιότητα των θέσεων εργασίας, βελτιώνουν την πρόσβαση σε προσιτή κατοικία και ενισχύουν τις υπηρεσίες υγείας, παιδείας και κοινωνικής φροντίδας. Η προσέλκυση νέων και ειδικευμένων εργαζομένων μπορεί να στηριχτεί σε κίνητρα εγκατάστασης, προγράμματα στοχευμένης κατάρτισης, συνεργασίες με πανεπιστήμια και κέντρα έρευνας, καθώς και στην προώθηση μορφών τηλεργασίας, που επιτρέπουν σε επαγγελματίες να δραστηριοποιούνται στην Περιφέρεια. Οι επιχειρήσεις χρειάζονται πρόσβαση σε εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό και οι νέοι άνθρωποι χρειάζονται λόγους για να παραμείνουν· αυτή η αμοιβαία ανάγκη πρέπει για να αποτελέσει τον άξονα των πολιτικών ανθρώπινου κεφαλαίου.

Σημαντικό βάρος πρέπει να δοθεί και στη μείωση των ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων. Η άνιση κατανομή της οικονομικής δραστηριότητας εντός της ΠΑΜΘ, απαιτεί στοχευμένες παρεμβάσεις που λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαιτερότητες και τις δυνατότητες κάθε χωρικής ενότητας. Οι περιοχές με ιστορική βιομηχανική βάση μπορούν να στηριχθούν μέσα από προγράμματα αναβίωσης παραγωγικών χώρων, υποστήριξης νεοφυών επιχειρήσεων και προώθησης προηγμένων υπηρεσιών. Οι αγροτικές και οι ημιαστικές περιοχές χρειάζονται υποδομές μικρής κλίμακας, αγροδιατροφικά κέντρα, ενίσχυση συνεργατικών σχημάτων και αναβάθμιση των βασικών δικτύων. Ένα διαφοροποιημένο και χωρικά ευαίσθητο μοντέλο πολιτικής μπορεί να περιορίσει τα χάσματα και να δημιουργήσει καλύτερη ισορροπία στην περιφερειακή ανάπτυξη.

Η βελτίωση της θεσμικής λειτουργίας και της διακυβέρνησης αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της νέας στρατηγικής. Η ΠΑΜΘ χρειάζεται σαφή προγραμματικό ορίζοντα, ισχυρότερα εργαλεία σχεδιασμού και αποτελεσματικούς μηχανισμούς συντονισμού ανάμεσα στην περιφέρεια, τους δήμους, τα πανεπιστήμια και τον ιδιωτικό τομέα. Η εφαρμογή περιφερειακών συμβολαίων ανάπτυξης, με δεσμευτικές στοχοθεσίες και συμμετοχή όλων των μερών, μπορεί να ενισχύσει τη διαφάνεια, τη λογοδοσία και τη συνέχεια των πολιτικών. Παράλληλα, πρέπει να ενθαρρυνθεί η δημιουργία περιφερειακών θεσμών υποστήριξης της επιχειρηματικότητας, τεχνολογικής ανανέωσης και μεταφοράς γνώσης, οι οποίοι θα λειτουργούν ως κρίσιμοι ενδιάμεσοι μεταξύ παραγωγής, έρευνας και πολιτικής.

Κεντρικό ρόλο στη νέα αναπτυξιακή πορεία μπορεί να διαδραματίσει η εξωστρέφεια. Η ΠΑΜΘ πρέπει να μεταβεί από τις αποσπασματικές εξαγωγικές προσπάθειες σε ένα συνεκτικό πλέγμα διεθνών συνεργασιών, το οποίο θα στηρίζεται στην ποιότητα των προϊόντων, στις δικτυώσεις με αγορές του εξωτερικού και στην ανάπτυξη

περιφερειακών εμπορικών ταυτοτήτων. Η σύνδεση των παραγωγικών δραστηριοτήτων με τον τουρισμό, την πολιτιστική οικονομία και τις υπηρεσίες logistics μπορεί να ενισχύσει την εξαγωγική βάση και να δημιουργήσει νέες ευκαιρίες διαφοροποίησης.

Όσον αφορά την αγορά εργασίας, αυτή κατέρρευσε μεταξύ 2009 και 2013, με σημαντική αύξηση της ανεργίας, ιδιαίτερα στους νέους. Αν και από το 2013 παρατηρείται τάση ανάκαμψης, αυτή αποδεικνύεται ασθενέστερη σε σχέση με άλλες δυναμικότερες περιφέρειες της χώρας, όπως η Αττική και η Κεντρική Μακεδονία, ενώ η πανδημία διέκοψε προσωρινά αυτήν την εύθραυστη ανοδική πορεία. Η ανεργία έχει υποχωρήσει σημαντικά την τελευταία δεκαετία, χωρίς ωστόσο να έχει εξαλειφθεί το χάσμα με τον εθνικό μέσο όρο. Στη νεανική απασχόληση, οι αδυναμίες είναι ακόμη πιο έντονες: το ποσοστό ανεργίας των νέων εξακολουθεί να βρίσκεται σε υψηλά επίπεδα, ενώ η απορρόφησή τους στην αγορά εργασίας παραμένει ανεπαρκής. Ταυτόχρονα, η αύξηση της μερικής και προσωρινής απασχόλησης υποδηλώνει την εξάπλωση πιο ευέλικτων και επισφαλών μορφών εργασίας, σε βάρος της πλήρους και σταθερής απασχόλησης.

Παρά την ελαφρά βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, η Περιφέρεια εξακολουθεί να εμφανίζει υψηλό ποσοστό πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας, ενώ οι αμοιβές παραμένουν στάσιμες ή μειωμένες στους περισσότερους κλάδους. Οι διαφοροποιήσεις στο εκπαιδευτικό επίπεδο των εργαζομένων καταδεικνύουν μια σταδιακή ενίσχυση της μεσαίας και υψηλής εκπαίδευσης, χωρίς ωστόσο αυτό να μεταφράζεται σε καλύτερες θέσεις απασχόλησης ή σε βελτίωση των μισθολογικών απολαβών. Συνολικά, η ΠΑΜΘ παραμένει μια περιφέρεια με περιορισμένη ανθεκτικότητα στις κρίσεις και με δομικά προβλήματα που δυσχεραίνουν την ανάπτυξή της. Η αναιμική ανάκαμψη της απασχόλησης, οι χαμηλές αμοιβές και η επίμονη φτωχοποίηση μεγάλου μέρους του πληθυσμού συνθέτουν μια εικόνα διαρθρωτικής υστέρησης. Παρά τις όποιες βελτιώσεις των τελευταίων ετών, η ΠΑΜΘ εξακολουθεί να υπολείπεται σημαντικά σε σχέση με τις δυναμικότερες περιφέρειες της χώρας, αναδεικνύοντας την ανάγκη για μια πιο στοχευμένη αναπτυξιακή στρατηγική που θα ενισχύει την απασχόληση, θα διαφοροποιεί την παραγωγική της βάση και θα μειώνει τις κοινωνικές ανισότητες.

Η πλήρης ανάκαμψη της απασχόλησης στα επίπεδα του 2009 δεν μπορεί να θεωρηθεί δεδομένη, καθώς προϋποθέτει συνδυασμό παραγόντων, όπως σταθερά υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, ευνοϊκές μακροοικονομικές συνθήκες, διαθεσιμότητα εργατικού δυναμικού, αλλά και την άρση των ανισοτήτων εντός της ΕΕ. Σημαντικότερο όλων, απαιτούνται ριζοσπαστικές πολιτικές που θα υπερβούν τις παραδοσιακές στρατηγικές λιτότητας, οι οποίες έχουν αποδειχθεί αναποτελεσματικές στο παρελθόν.

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον καθίσταται επιτακτική η υιοθέτηση ρηξικέλευθων παρεμβάσεων που θα βελτιώσουν ουσιαστικά τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στην ΠΑΜΘ. Οι παρεμβάσεις αυτές πρέπει να εστιάσουν στην ενίσχυση της σταθερής και πλήρους απασχόλησης και στον περιορισμό της ευέλικτης εργασίας, η οποία οδηγεί σε αναπαραγωγή της επισφάλειας. Ειδικότερα, απαιτούνται στοχευμένα μέτρα για την προστασία των ευέλικτων εργαζομένων, όσων απασχολούνται σε λιγότερο ανθεκτικούς κλάδους, εκείνων που επηρεάζονται από την ψηφιακή και την ενεργειακή

μετάβαση, καθώς και για την εξάπλωση της τηλεργασίας, η οποία χρειάζεται σαφές ρυθμιστικό πλαίσιο. Εξίσου σημαντική είναι η στήριξη των πιο ευάλωτων ομάδων –νέων, γυναικών και μεταναστών–, οι οποίοι βρίσκονται σε δυσμενέστερη θέση στην αγορά εργασίας.

Καθώς οι υψηλές δεξιότητες αυξάνονται αντιστρόφως με τη γήρανση του πληθυσμού και συνδέονται θετικά με τον βαθμό αστικοποίησης, οι επενδύσεις στην εκπαίδευση, την κατάρτιση και τη συνεχή μάθηση ή πολιτικές που προωθούν την οικονομική ανθεκτικότητα και προσαρμοστικότητα ενδέχεται να μην είναι επαρκείς σε αγροτικές και λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές. Οι ασκούμενες πολιτικές θα πρέπει να είναι ευαίσθητες στον χώρο, ώστε να δημιουργούνται οι κατάλληλες συνθήκες για να παραμένουν και να προσελκύονται νέοι με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης σε μη αστικές ή/και απομακρυσμένες από την πρωτεύουσα περιοχές, όπως η ΠΑΜΘ, όπου θα εργάζονται σε επαγγέλματα που απαιτούν υψηλές δεξιότητες και θα αξιοποιούν το ανθρώπινο κεφάλαιό τους. Λαμβάνοντας υπόψη τις ειδικές ανάγκες της Περιφέρειας, η προώθηση της καινοτομίας, η ενθάρρυνση βιώσιμων επενδύσεων και η ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών μπορούν, συνεπώς, να προωθήσουν την ισορροπημένη οικονομική ανάπτυξη και να μειώσουν τις ανισότητες.

Ολοκληρώνοντας, η ΠΑΜΘ έχει ανάγκη από μια στρατηγική στροφή που δεν θα περιορίζεται στη διαχείριση της υστέρησης, αλλά θα επιδιώκει την υπέρβασή της μέσα από μια συνολική ανασυγκρότηση του παραγωγικού της μοντέλου. Η στρατηγική αυτή πρέπει να συνδέει την ανάπτυξη της παραγωγικής βάσης με την αναβάθμιση των υποδομών, την ενίσχυση του ανθρώπινου δυναμικού, τη μείωση των χωρικών και των κοινωνικών ανισοτήτων και την εδραίωση μιας νέας κουλτούρας συνεργασίας και σχεδιασμού. Μόνο έτσι η Περιφέρεια μπορεί να αξιοποιήσει τις πραγματικές της δυνατότητες και να μεταβεί από την παθητική προσαρμογή στις αλλαγές σε ενεργό διαμόρφωση του αναπτυξιακού της μέλλοντος.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Backinezos, C., Panagiotou, S., and Vourvachaki, E. (2020). Multiplier effects by sector: An input-output analysis of the Greek economy, *Economic Bulletin,* Bank of Greece, 52, pp. 7–28.

Brunello, G. and Wruuck, P. (2021). Skill shortages and skill mismatch: A review of the literature, *Journal of Economic Surveys*, *35*(4), pp. 1145-1167.

Chenery, H. B. and Watanabe, T. (1958). International comparisons of the structure of production, *Econometrica, 26*(4), pp. 487–521.

CEDEFOP (European Centre for the Development of Vocational Training) (2018). Insights on skill shortages and skill mismatch: Learning from Cedefop's European skills and jobs survey, Luxembourg: Publications References 131 Office, Cedefop reference series, No 106, διαθέσιμο στο: www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/3075

Eurofound (2021). *Impact of COVID-19 on young people in the EU*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

European Commission (2016). A new skills agenda for Europe, διαθέσιμο στο: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016DC0381

European Commission (2020). European skills agenda, διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/migrant-integration/sites/default/files/2020-07/SkillsAgenda.pdf

European Commission (2025). *A reform agenda for cohesion policy – The mid-term review of 2025*, (COM[2025]) 163 final.

Emmanouil, E., Gourzis, K., Boukouvalas, K. and Gialis, S. (2025). Investing in human capital in the era of European Universities: The uneven geography of skill mismatches across the regions of the European Reform University Alliance, *Open Research Europe,* 3, p.166.

Gialis, S., Gourzis, K. and Underthun, A. (2018). "Going under-employed": Industrial and regional effects, specialization and part-time work across recession-hit Southern European Union regions, *European Urban and Regional Studies*, *25*(3), pp. 300-319.

Gourzis, K. and Gialis, S. (2019). Dismantled spatial fixes in the aftermath of recession: Capital switching and labour underutilization in the Greek capital metropolitan region, *International Journal of Urban and Regional Research*, *43*(4), pp.741–759.

ILO (2025). International Standard Classification of Occupations (ISCO), διαθέσιμο στο: https://ilostat.ilo.org/methods/concepts-and-definitions/classification-occupation/. April.

Kurz, H. D. (1985). Effective demand in a "classical" model of value and distribution:

The multiplier in a Sraffian framework, *The Manchester School*, 53(2), pp. 121–137.

Mariolis, T. (2008). Pure joint production, income distribution, employment and the exchange rate, *Metroeconomica*, *59*(4), pp. 656–665.

Mariolis, T., and Ntemiroglou, N. (2023). Matrix multipliers, demand composition and income distribution: Post-Keynesian–Sraffian theory and evidence from the world's ten largest economies, *Metroeconomica*, *74*(4), pp. 658–697.

McGuinness, S., Pouliakas, K. and Redmond, P. (2018). Skills mismatch: Concepts, measurement and policy approaches, *Journal of Economic Surveys*, *32*(4), pp. 985-1015.

McGuinness, S. and Wooden, M. (2009). Overskilling, job insecurity, and career mobility: Industrial Relations, *A Journal of Economy and Society*, *48*(2), pp. 265-286.

Metcalfe, J. S. and Steedman, I. (1981). Some long-run theory of employment, income distribution and the exchange rate, *The Manchester School*, 49(1), pp. 1–20.

Miller, R. E. and Blair, P. D. (2009). I*nput-output analysis: Foundations and extensions* (2nd ed.), Cambridge: Cambridge University Press.

Mincer, J. (1958). Investment in human capital and personal income distribution, J*ournal of Political Economy,* 4, pp. 281-302.

Myrdal, G. (1957). *Economic theory and under-developed regions,* Gerald Duckworth.

Oosterhaven, J. and Stelder, D. (2002). Net multipliers avoid exaggerating impacts: With a bi-regional illustration for the Dutch transportation sector, *Journal of Regional Science*, *42*(3), pp. 533–543.

Rasmussen, P. N. (1956). *Studies in inter-sectoral relations,* Amsterdam: North-Holland.

Rodousakis, N. and Tsekeris, T. (2025). *Sectoral and regional multiplier values of the Greek economy,* Centre of Planning and Economic Research (KEPE).

Strassert, G. (1968). Zur Bestimmung strategischer Sektoren mit Hilfe von Input-Output-Modellen, *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, *182*(3), pp. 211–215.

Thrift, N. (2008). A perfect innovation engine: The rise of the talent world, *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, *9*(1), pp.115-140.

UNESCO (2012). International standard classification of education: ISCED 2011, *Comparative Social Research*, 30.

Zhu, R. and Chen, L. (2016). Overeducation, overskilling and mental well-being, *The BE Journal of Economic Analysis & Policy, 16*(4), p. 20150187.

Ελληνόγλωσση

Εμμανουήλ Ε., Σαρούκου Α., Γουρζής Κ. και Γκιάλης Σ. (2025). Κριτική προσέγγιση της σχέσης ανθρώπινου κεφαλαίου και άνισης ανάπτυξης: Μια συγκριτική ανάλυση των αναντιστοιχιών των δεξιοτήτων (skills mismatches) σε περιφερειακό επίπεδο, στο Μ. Σπυριδάκης, Χ. Καρακιουλάφη, Μ. Χριστοδούλου και Μ. Δρακάκη, *Ήπιες δεξιότητες και μετασχηματισμοί της εργασίας* (σ. 47-63), Πεδίο.

ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2020). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση: Ετήσια Έκθεση 2019,* Ινστιτούτο Εργασίας, ΓΣΕΕ, https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2019/08/Ethsia_Ekthesi_2019.pdf

Ντεμίρογλου, Ν. (2022). *Ο σραφφαϊανός πολλαπλασιαστής: Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση,* Διδακτορική Διατριβή, Τομέας Οικονομίας, Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Νικολαΐδης, Ευ. (2024). *Η συμβολή του αγροτροφικού συστήματος στον μετασχηματισμό του αναπτυξιακού υποδείγματος*, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Νικολαΐδης, Ευ. και Στασινόπουλος, Γ. (2015). *Οι αναπτυξιακές δυνατότητες του αγροτροφικού συστήματος στην Ελλάδα,* Μελέτη 34, Παρατηρητήριο Οικονομικών και κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

ΟΟΣΑ (2025). *Περιφερειακή ελκυστικότητα στην ελληνική Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης.*

Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (2021). *Πρόγραμμα «Ανατολική Μακεδονία και Θράκη» 2021-2027*, 2η έκδ.

Τζούρος, Θ. (2025). Μεγάλη πρόοδος στην ενεργειακή μετάβαση της χώρας, *mewmoney,* 10 Νοεμβρίου.

ΥΠΕΝ (2023). *Μεταλλευτική και λατομική δραστηριότητα,* Ετήσια Έκθεση 2023, Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, https://ypen.gov.gr/wp-content/uploads/2025/02/%CE%95%CE%9A%CE%98%CE%95%CE%A3%CE%97-2023-final.pdf

Παράρτημα

Πίνακας Π-1α: Συνολική απασχόληση ανά κλάδο στο σύνολο της χώρας, 2009-2024

Κλάδος	Σύνολο χώρας								
	2009	2014	2020	2022	2024	2009-2014 (%)	2009-2020 (%)	2009-2022 (%)	2009-2024 (%)
Α. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	532,9	479,9	412,0	461,4	469,6	**-9,9**	**-22,7**	**-13,4**	**-11,9**
Β. Ορυχεία και λατομεία + Γ. Μεταποίηση	533,1	327,7	382,2	412,9	418,1	**-38,5**	**-28,3**	**-22,5**	**-21,6**
Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος + Ε. Παροχή νερού	59,0	50,3	58,4	37,3	41,3	**-14,7**	**-0,9**	**-36,7**	**-29,9**
ΣΤ. Κατασκευές	370,7	151,6	140,7	148,6	185,8	**-59,1**	**-62,0**	**-59,9**	**-49,9**
Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων	827,7	625,6	713,7	716,7	714,1	**-24,4**	**-13,8**	**-13,4**	**-13,7**
Η. Μεταφορά και αποθήκευση	217,0	171,5	208,5	204,3	240,7	**-20,9**	**-3,9**	**-5,8**	**10,9**
Θ. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης	320,9	297,1	343,6	376,7	401,0	**-7,4**	**7,1**	**17,4**	**24,9**
Ι. Ενημέρωση και επικοινωνία + Κ. Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες + Λ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	210,7	173,2	189,7	192,6	200,7	**-17,8**	**-9,9**	**-8,6**	**-4,7**
Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	234,8	196,0	229,5	259,1	283,4	**-16,5**	**-2,3**	**10,3**	**20,7**
Ν. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες + Σ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα. υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	452,1	394,8	435,3	373,6	354,4	**-12,7**	**-3,7**	**-17,4**	**-21,6**
Ο. Εκπαίδευση	328,7	290,2	323,9	344,4	331,2	**-11,7**	**-1,5**	**4,8**	**0,7**
Π. Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας	234,4	209,2	269,0	288,5	308,4	**-10,8**	**14,7**	**23,1**	**31,6**
Ρ. Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	54,0	47,0	56,7	59,9	55,6	**-13,1**	**4,9**	**10,8**	**2,9**
Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών + Τ. Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών + Υ. Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων	180,0	122,1	112,1	123,9	114,9	**-32,2**	**-37,7**	**-31,1**	**-36,2**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Πίνακας Π-1β: Συνολική απασχόληση ανά κλάδο στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, 2009-2024

Κλάδος	Ανατολική Μακεδονία και Θράκη								
	2009	2014	2020	2022	2024	2009-2014 (%)	2009-2020 (%)	2009-2022 (%)	2009-2024 (%)
Α. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	61,0	59,6	41,8	44,1	50,7	**-2,2**	**-31,4**	**-27,7**	**-16,9**
Β. Ορυχεία και λατομεία + Γ. Μεταποίηση	23,0	20,2	23,8	22,0	21,3	**-12,4**	**3,3**	**-4,3**	**-7,8**
Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος + Ε. Παροχή νερού	2,4	1,4	1,8	2,7	1,8	**-40,5**	**-25,3**	**10,8**	**-23,6**
ΣΤ. Κατασκευές	15,7	7,0	4,5	4,9	10,1	**-55,8**	**-71,7**	**-68,6**	**-36,0**
Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων	34,6	27,2	37,6	32,1	40,3	**-21,3**	**8,7**	**-7,2**	**16,7**
Η. Μεταφορά και αποθήκευση	7,4	4,2	6,6	5,0	9,2	**-43,1**	**-10,9**	**-32,5**	**23,4**
Θ. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης	13,7	12,3	14,1	17,9	16,8	**-10,4**	**3,1**	**30,3**	**22,4**
Ι. Ενημέρωση και επικοινωνία + Κ. Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες + Λ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	5,2	3,4	2,5	3,5	4,0	**-35,3**	**-52,7**	**-32,6**	**-24,2**
Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	6,5	6,0	6,5	11,2	8,6	**-8,3**	**0,2**	**71,1**	**31,3**
Ν. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες + Σ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα. υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	29,5	24,5	32,3	27,0	23,9	**-16,8**	**9,8**	**-8,4**	**-19,0**
Ο. Εκπαίδευση	15,6	16,0	14,9	19,0	15,9	**2,7**	**-4,6**	**21,5**	**1,7**
Π. Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας	10,3	8,6	11,2	13,2	14,2	**-17,2**	**8,1**	**27,8**	**37,5**
Ρ. Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	2,7	0,8	1,9	1,3	0,5	**-68,7**	**-30,2**	**-51,5**	**-79,9**
Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών + Τ. Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών + Υ. Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων	4,7	3,7	4,0	4,5	3,1	**-21,0**	**-14,5**	**-5,8**	**-33,7**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Πίνακας Π-1γ: Συνολική απασχόληση ανά κλάδο στην Αττική, 2009-2024

Κλάδος	Αττική								
	2009	2014	2020	2022	2024	2009-2014 (%)	2009-2020 (%)	2009-2022 (%)	2009-2024 (%)
Α. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	16,2	9,7	11,8	14,4	23,0	**-40,4**	**-26,9**	**-11,2**	**41,8**
Β. Ορυχεία και λατομεία + Γ. Μεταποίηση	223,7	120,0	146,9	141,1	154,4	**-46,4**	**-34,3**	**-36,9**	**-31,0**
Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος + Ε. Παροχή νερού	21,8	22,5	24,6	12,8	11,9	**2,8**	**12,5**	**-41,4**	**-45,6**
ΣΤ. Κατασκευές	129,5	48,6	41,5	52,9	52,2	**-62,5**	**-68,0**	**-59,1**	**-59,7**
Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων	336,5	258,4	268,2	277,1	274,6	**-23,2**	**-20,3**	**-17,7**	**-18,4**
Η. Μεταφορά και αποθήκευση	113,6	89,0	111,8	110,3	123,1	**-21,6**	**-1,5**	**-2,9**	**8,4**
Θ. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης	100,6	85,8	113,0	103,3	104,2	**-14,8**	**12,2**	**2,7**	**3,5**
Ι. Ενημέρωση και επικοινωνία + Κ. Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες + Λ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	140,1	117,5	131,5	140,5	141,5	**-16,1**	**-6,1**	**0,3**	**1,0**
Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	127,4	108,1	123,6	137,1	141,7	**-15,1**	**-3,0**	**7,7**	**11,3**
Ν. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες + Ξ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα. υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	198,3	174,0	178,0	161,9	153,1	**-12,2**	**-10,2**	**-18,4**	**-22,8**
Ο. Εκπαίδευση	118,2	113,3	121,7	143,1	137,6	**-4,1**	**3,0**	**21,0**	**16,5**
Π. Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας	106,7	98,2	120,7	121,7	128,4	**-7,9**	**13,2**	**14,1**	**20,3**
Ρ. Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	22,5	20,0	28,6	28,7	26,1	**-11,0**	**27,0**	**27,5**	**16,0**
Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών + Τ. Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών + Υ. Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων	98,4	60,7	49,8	58,3	37,0	**-38,3**	**-49,4**	**-40,7**	**-62,4**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Πίνακας Π-1δ: Συνολική απασχόληση ανά κλάδο στις Λοιπές περιφέρειες, 2009-2024

Κλάδος	Λοιπές περιφέρειες								
	2009	2014	2020	2022	2024	2009-2014 (%)	2009-2020 (%)	2009-2022 (%)	2009-2024 (%)
Α. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	455,7	410,6	358,4	402,9	395,9	**-9,9**	**-21,4**	**-11,6**	**-13,1**
Β. Ορυχεία και λατομεία και + Γ. Μεταποίηση	286,3	187,6	211,6	249,8	242,5	**-34,5**	**-26,1**	**-12,8**	**-15,3**
Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος + Ε. Παροχή νερού	34,7	26,4	32,1	21,9	27,6	**-23,9**	**-7,7**	**-37,1**	**-20,5**
ΣΤ. Κατασκευές	225,5	96,1	94,8	90,8	123,5	**-57,4**	**-58,0**	**-59,7**	**-45,2**
Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων	456,6	339,9	407,9	407,5	399,2	**-25,5**	**-10,7**	**-10,7**	**-12,6**
Η. Μεταφορά και αποθήκευση	96,0	78,3	90,0	89,0	108,5	**-18,4**	**-6,2**	**-7,2**	**13,0**
Θ. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης	206,6	199,1	216,5	255,5	280,0	**-3,6**	**4,8**	**23,7**	**35,6**
Ι. Ενημέρωση και επικοινωνία + Κ. Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες + Λ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	65,4	52,3	55,8	48,6	55,3	**-20,0**	**-14,6**	**-25,7**	**-15,4**
Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	100,9	81,9	99,4	110,8	133,1	**-18,8**	**-1,5**	**9,8**	**31,8**
Ν. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες + Ξ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα. υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	224,4	196,2	224,9	184,8	177,4	**-12,6**	**0,2**	**-17,7**	**-20,9**
Ο. Εκπαίδευση	194,9	160,9	187,2	182,3	177,7	**-17,5**	**-3,9**	**-6,5**	**-8,9**
Π. Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας	117,4	102,4	137,1	153,6	165,8	**-12,8**	**16,8**	**30,8**	**41,3**
Ρ. Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	28,8	26,1	26,2	29,8	28,9	**-9,4**	**-9,1**	**3,6**	**0,5**
Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών + Τ. Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών + Υ. Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων	76,9	57,7	58,3	61,2	74,8	**-25,0**	**-24,2**	**-20,5**	**-2,7**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

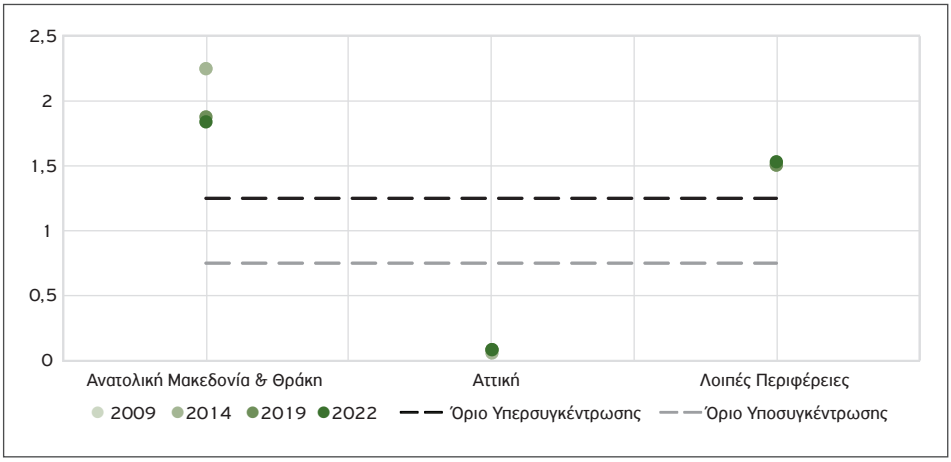
Πίνακας Π-2: Αμοιβές των απασχολουμένων στην ΠΑΜΘ ανά ομάδα κλάδων σε εκατ. ευρώ, 2009-2022

Κλάδοι	Αμοιβές ανά ομάδα κλάδων			
	2009	2014	2020	2022
Α. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	40,11	45,28	38,47	43,06
Β. Ορυχεία και λατομεία + Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος + Ε. Παροχή νερού	582,95	367,16	450,4	508,3
Γ. Μεταποίηση	441,99	284,42	304,88	353,92
ΣΤ. Κατασκευές	133,44	70,41	55,96	63,79
Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων + Η. Μεταφορά και αποθήκευση + Θ. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης	743,48	554,94	551,25	678,28
Ι. Ενημέρωση και επικοινωνία	47,87	39,91	46,66	52,09
Κ. Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	137,56	77,76	66,26	63,56
Λ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	3,55	4,55	6,15	7,16
Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	89,89	66,21	84,69	114,86
Ν. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες + Ξ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα. υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση + Ο. Εκπαίδευση + Π. Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας	1739,04	1343,29	1299,69	1316,43
Ρ. Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία + Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών + Τ. Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών + Υ. Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων	109,60	80,75	81,55	85,57

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

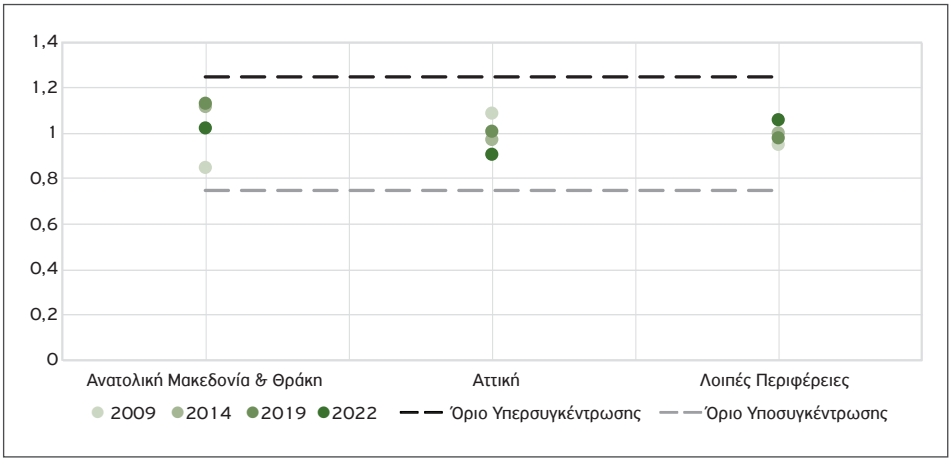
Δείκτης χωρικής συγκέντρωσης – εξειδίκευσης (Location Quotient, LQ)

Διάγραμμα Π-1: Δείκτης LQ μισθωτής απασχόλησης στον κλάδο Γεωργία, δασοκομία και αλιεία (2009, 2014, 2019, 2022)

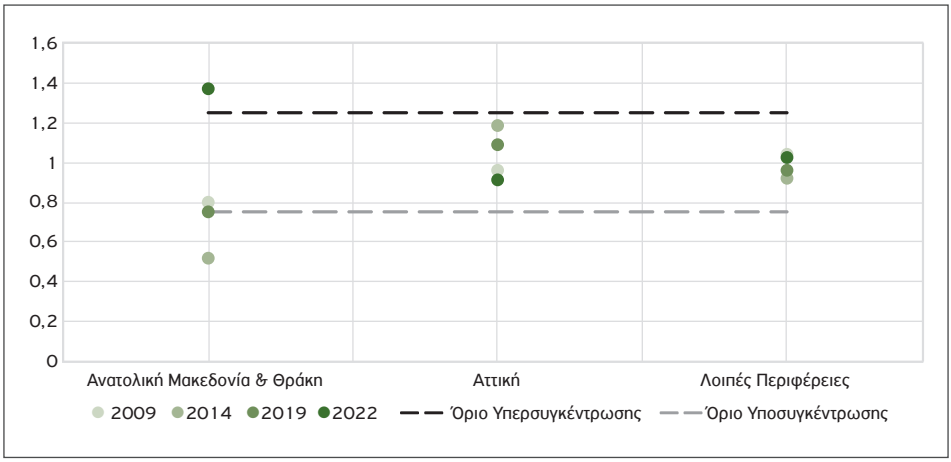
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-2: Δείκτης LQ μισθωτής απασχόλησης στους κλάδους Ορυχεία και λατομεία, και Μεταποίηση (2009, 2014, 2019, 2022)

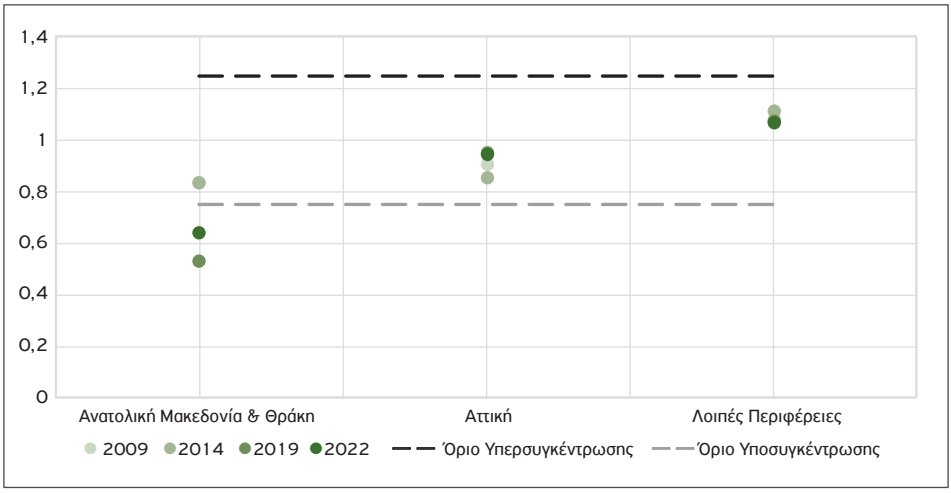
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-3: Δείκτης LQ μισθωτής απασχόλησης στους κλάδους Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος και Παροχή νερού (2009, 2014, 2019, 2022)

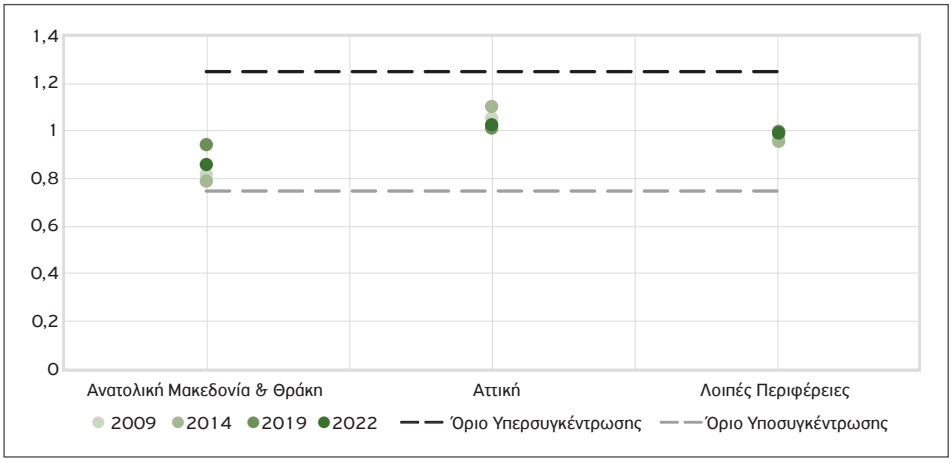
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-4: Δείκτης LQ μισθωτής απασχόλησης στον κλάδο Κατασκευές (2009, 2014, 2019, 2022)

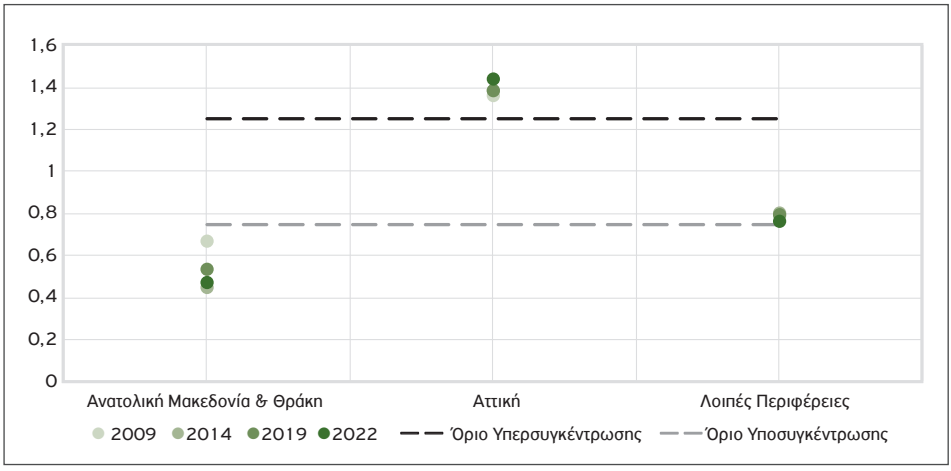
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-5: Δείκτης LQ μισθωτής απασχόλησης στον κλάδο Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων (2009, 2014, 2019, 2022)

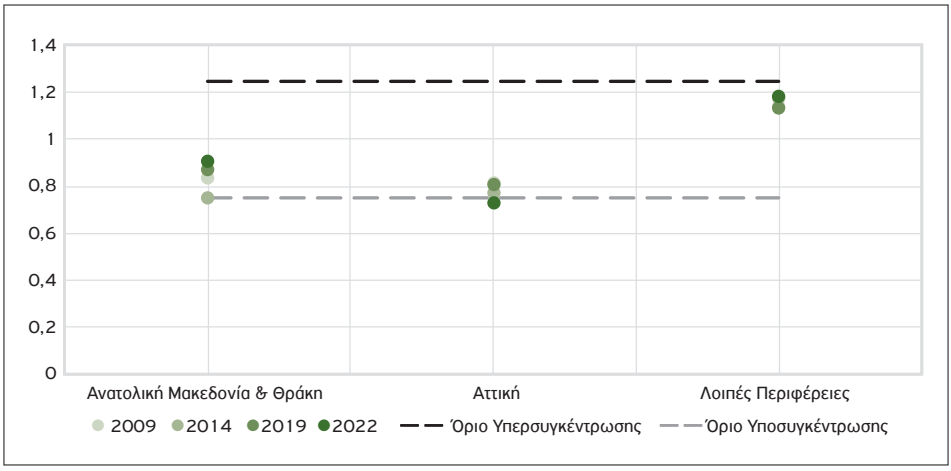
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-6: Δείκτης LQ μισθωτής απασχόλησης στον κλάδο Μεταφορές και αποθήκευση (2009, 2014, 2019, 2022)

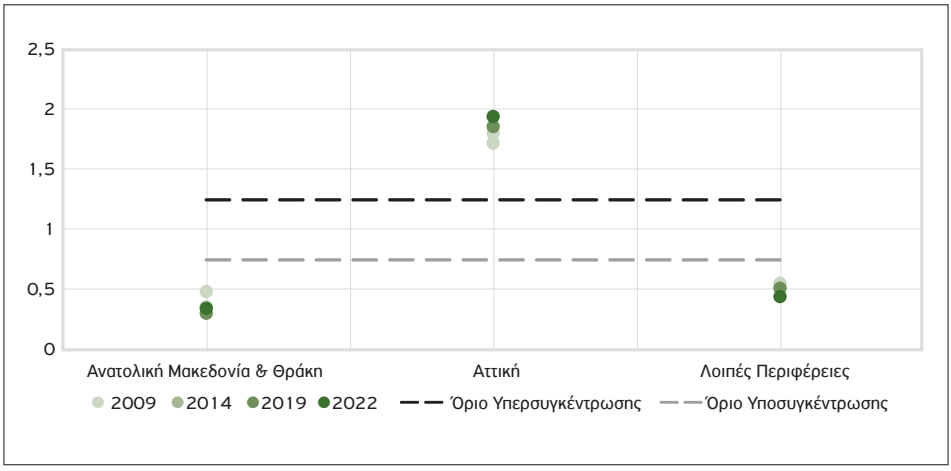
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-7: Δείκτης LQ μισθωτής απασχόλησης στον κλάδο Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης (2009, 2014, 2019, 2022)

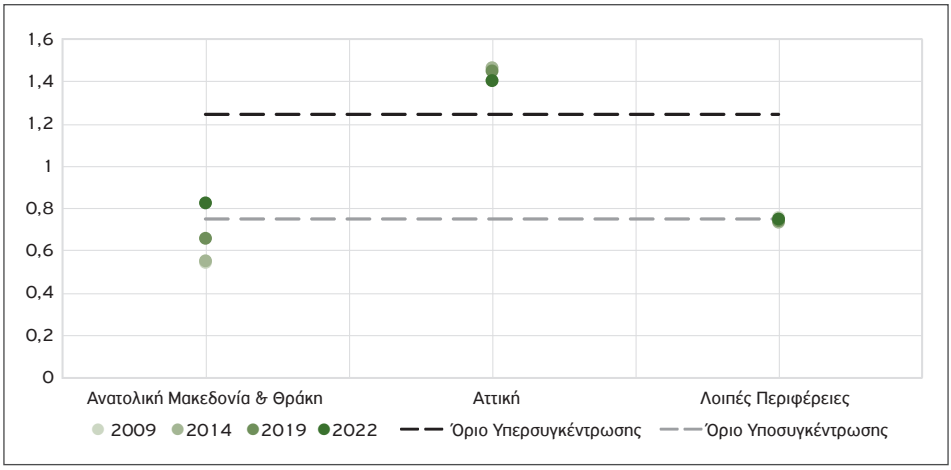
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-8: Δείκτης LQ μισθωτής απασχόλησης στους κλάδους Ενημέρωση και επικοινωνία, Χρηματοπιστωτικές ασφαλιστικές δραστηριότητες, Διαχείριση ακίνητης περιουσίας (2009, 2014, 2019, 2022)

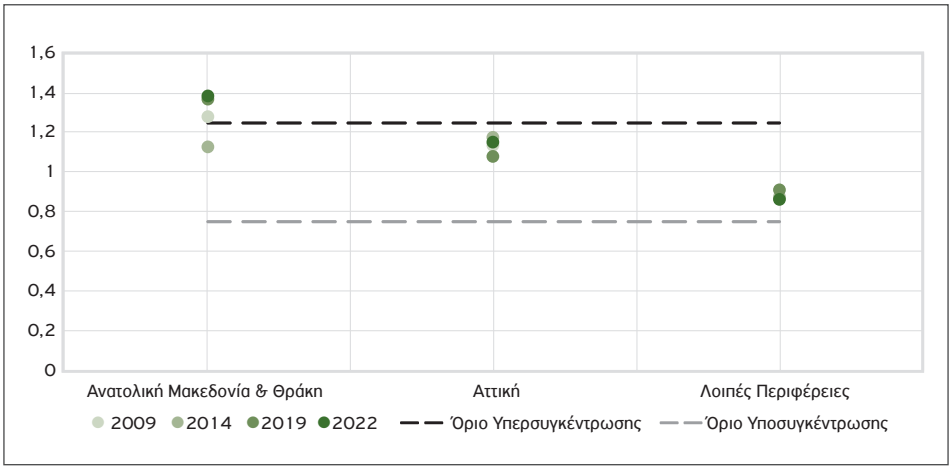
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-9: Δείκτης LQ μισθωτής απασχόλησης στον κλάδο Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες (2009, 2014, 2019, 2022)

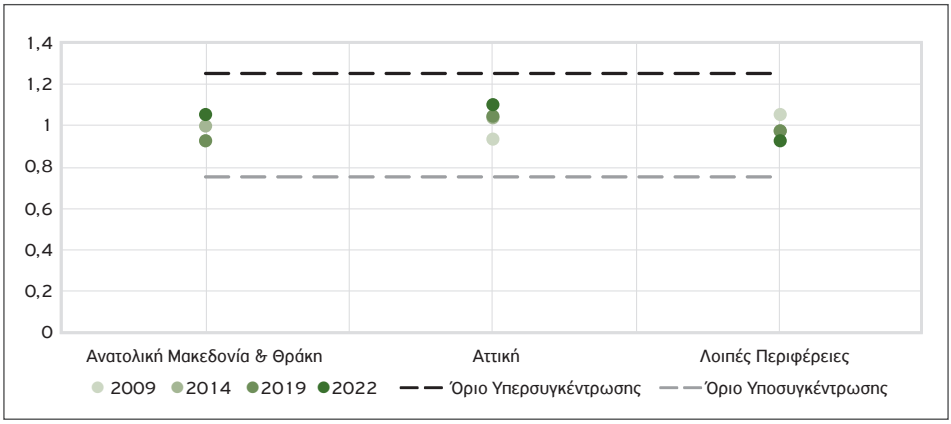
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-10: Δείκτης LQ μισθωτής απασχόλησης στους κλάδους Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες και Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση (2009, 2014, 2019, 2022)

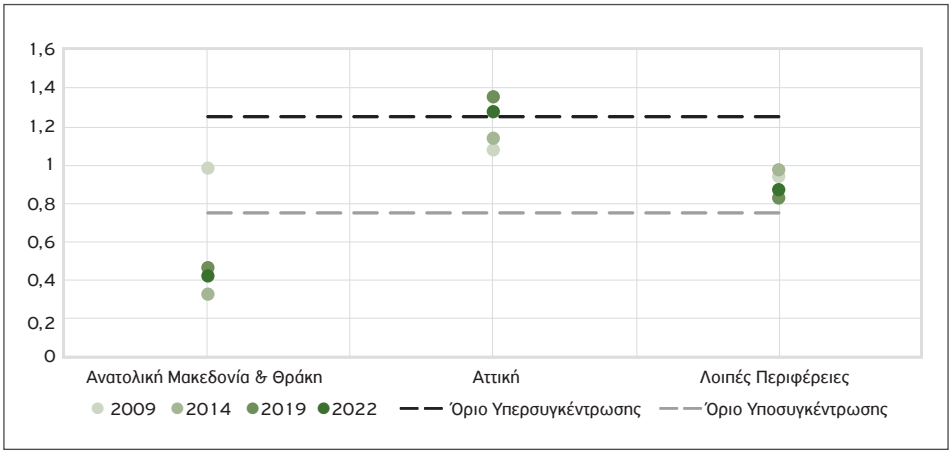
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-11: Δείκτης LQ μισθωτής απασχόλησης στον κλάδο Εκπαίδευση (2009, 2014, 2019, 2022)

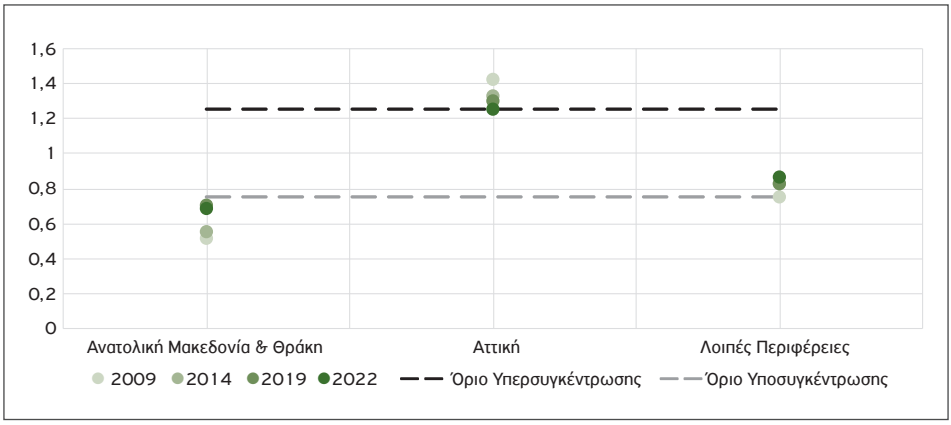
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-12: Δείκτης LQ μισθωτής απασχόλησης στον κλάδο Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία (2009, 2014, 2019, 2022)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

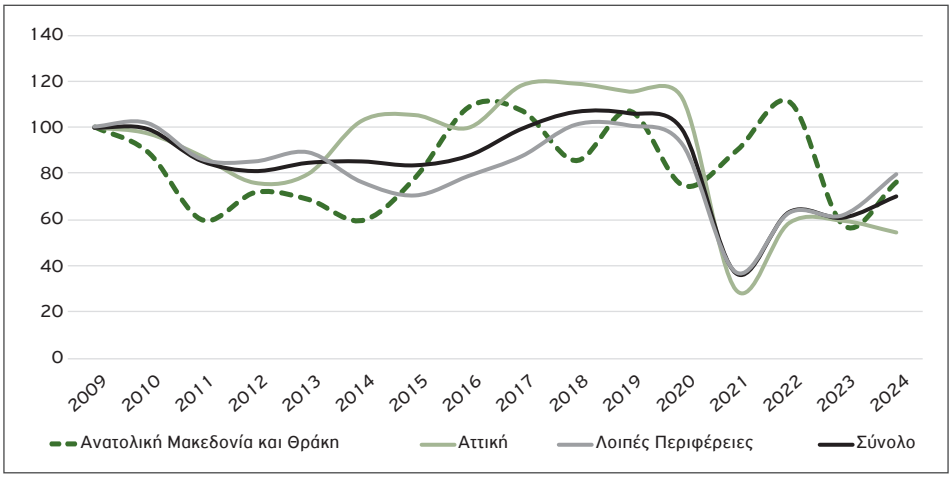
Διάγραμμα Π-13: Δείκτης LQ μισθωτής απασχόλησης στους κλάδους Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών και Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων» (2009, 2014, 2019, 2022)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

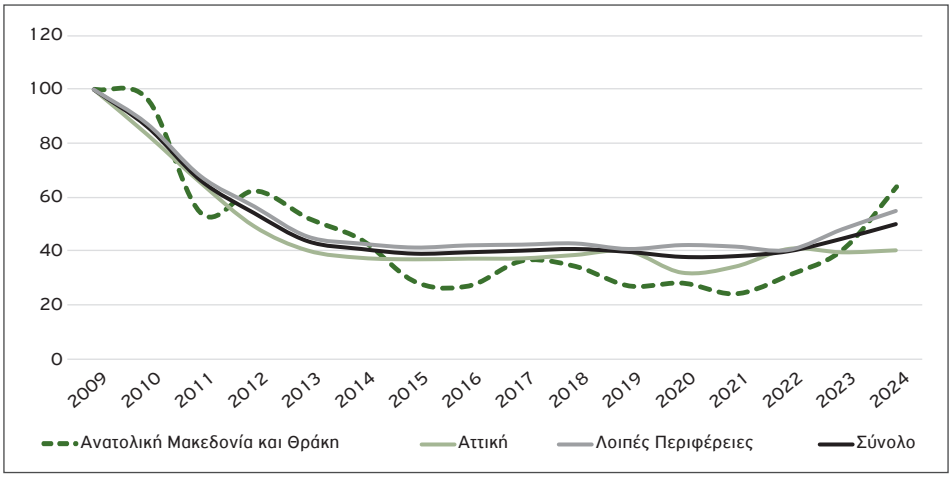
Εξέλιξη της απασχόλησης

Διάγραμμα Π-14: Εξέλιξη της απασχόλησης στους τομείς Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος και Ε. Παροχή νερού, 2009-2024 (2009=100) (%)

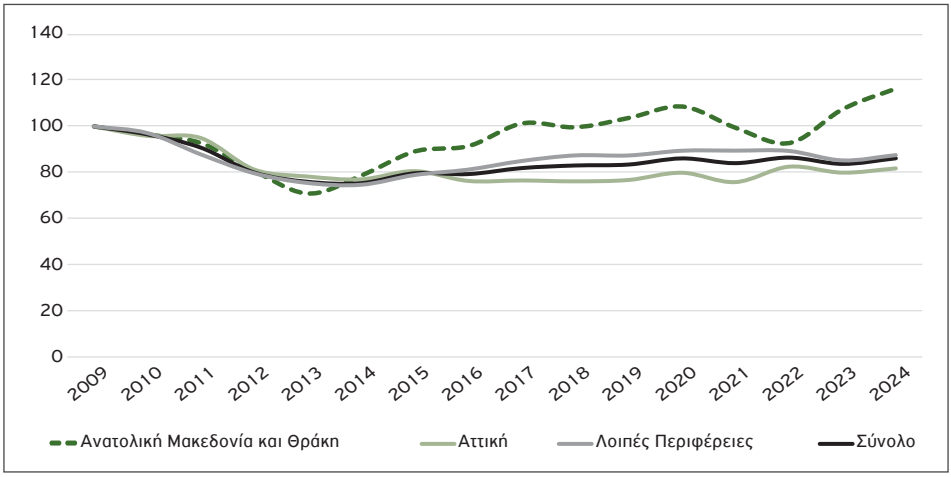
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-15: Εξέλιξη της απασχόλησης στον κλάδο ΣΤ. Κατασκευές, 2009-2024 (2009=100) (%)

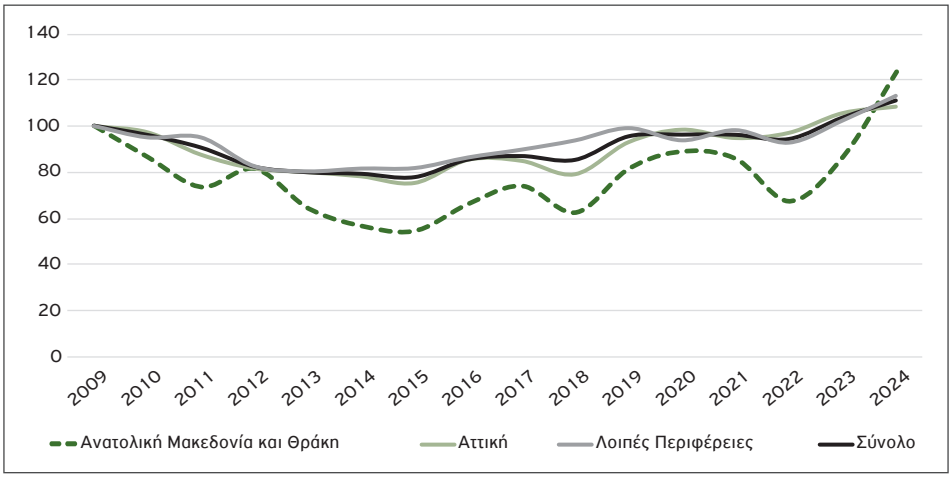
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-16: Εξέλιξη της απασχόλησης στον τομέα Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων, 2009-2024 (2009=100) (%)

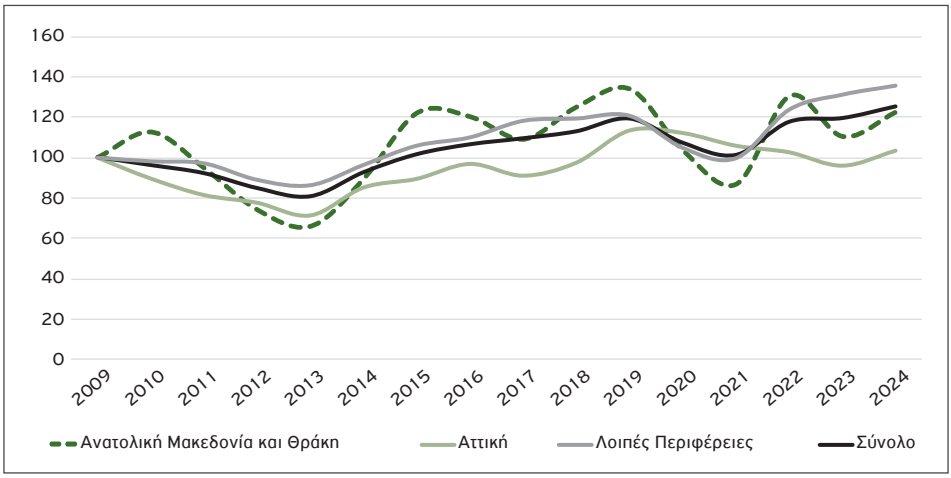
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-17: Εξέλιξη της απασχόλησης στον τομέα Η. Μεταφορά και Αποθήκευση, 2009-2024 (2009=100) (%)

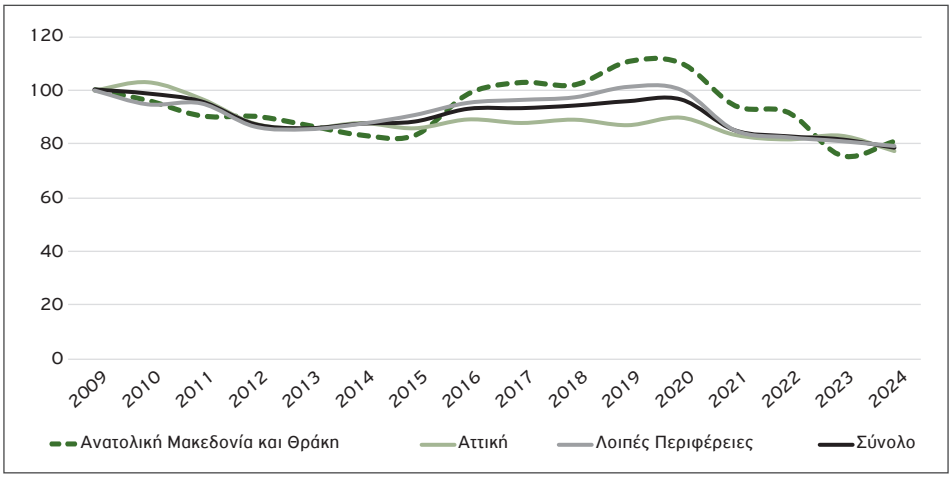
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-18: Εξέλιξη της απασχόλησης στον τομέα Θ. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης, 2009-2024 (2009=100) (%)

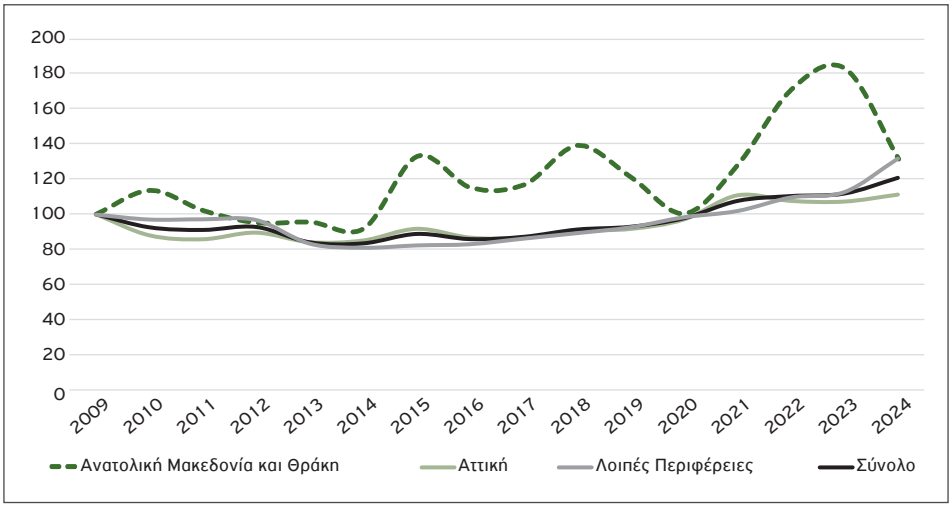
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-19: Εξέλιξη της απασχόλησης στους τομείς Ι. Ενημέρωση και επικοινωνία, Κ. Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες, Λ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, 2009-2024 (2009=100) (%)

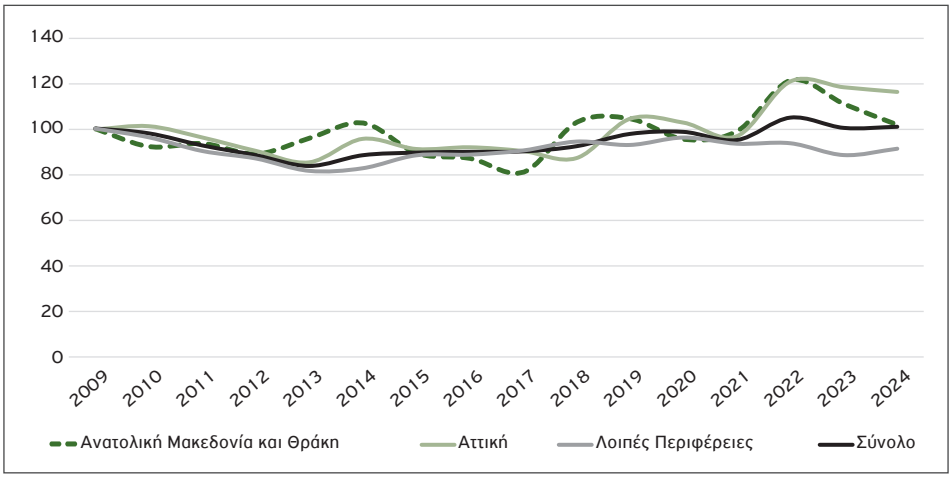
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-20: Εξέλιξη της απασχόλησης στον τομέα Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, 2009-2024 (2009=100) (%)

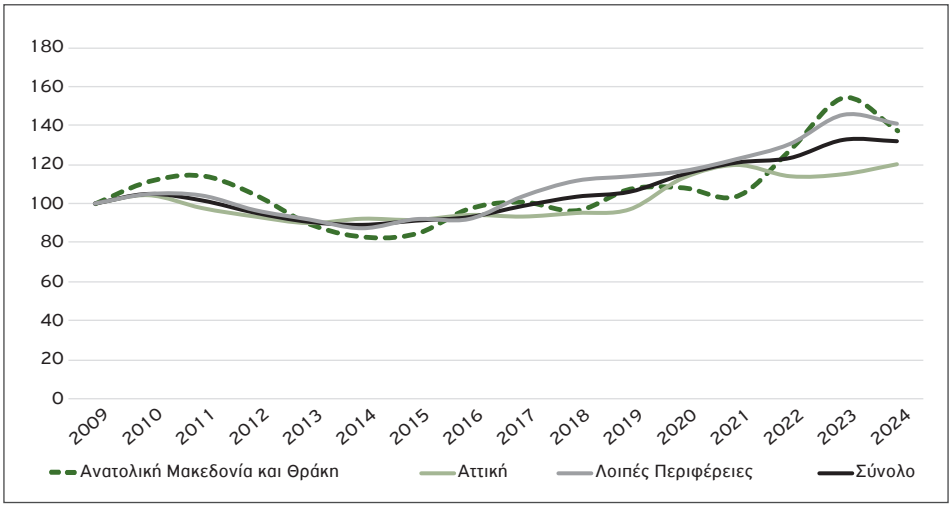
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-21: Εξέλιξη της απασχόλησης στον τομέα Ο. Εκπαίδευση, 2009-2024 (2009=100) (%)

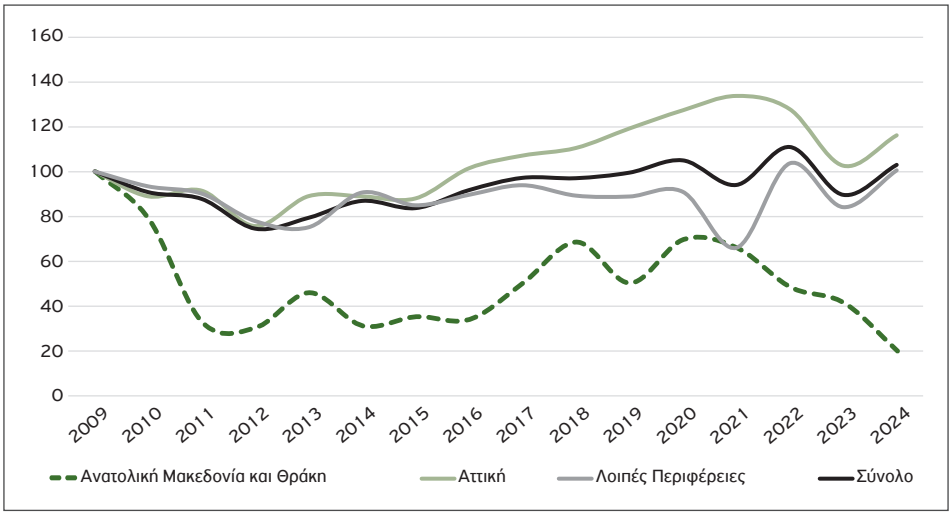
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-22: Εξέλιξη της απασχόλησης στον τομέα Π. Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας, 2009-2024 (2009=100) (%)

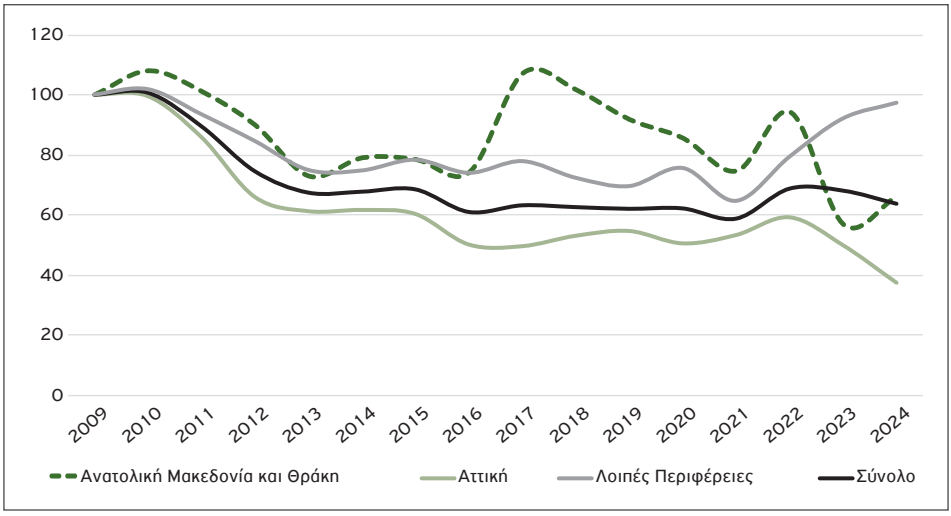
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-23: Εξέλιξη της απασχόλησης στον τομέα Ρ. Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία, 2009-2024 (2009=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

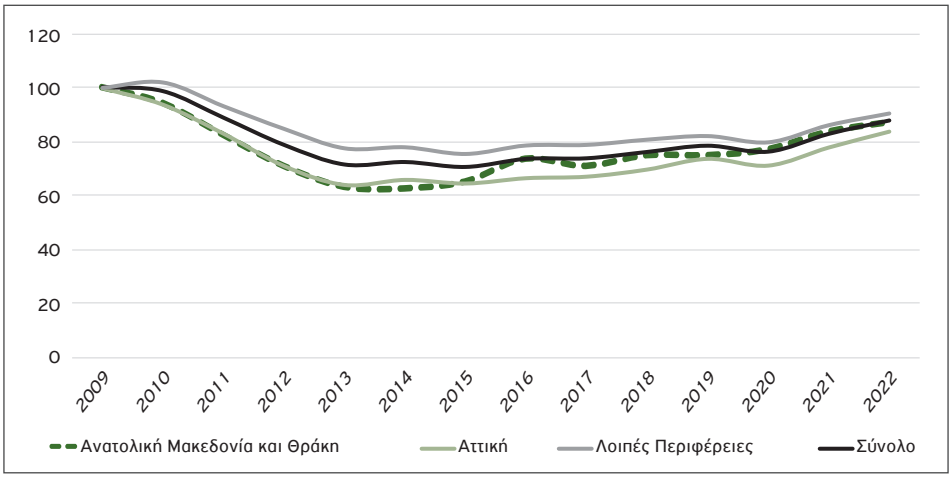
Διάγραμμα Π-24: Εξέλιξη της απασχόλησης στους τομείς Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, Τ. Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, Υ. Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων, 2009-2024 (2009=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

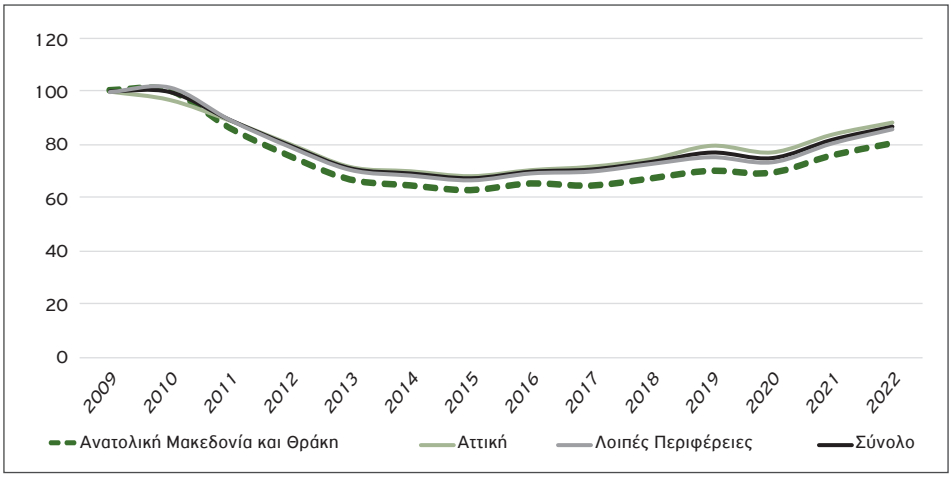
Εξέλιξη των αμοιβών των απασχολουμένων

Διάγραμμα Π-25: Εξέλιξη των αμοιβών των εργαζομένων στους τομείς Β. Ορυχεία και λατομεία, Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, Ε. Παροχή νερού, 2009- 2022 (2009=100) (%)

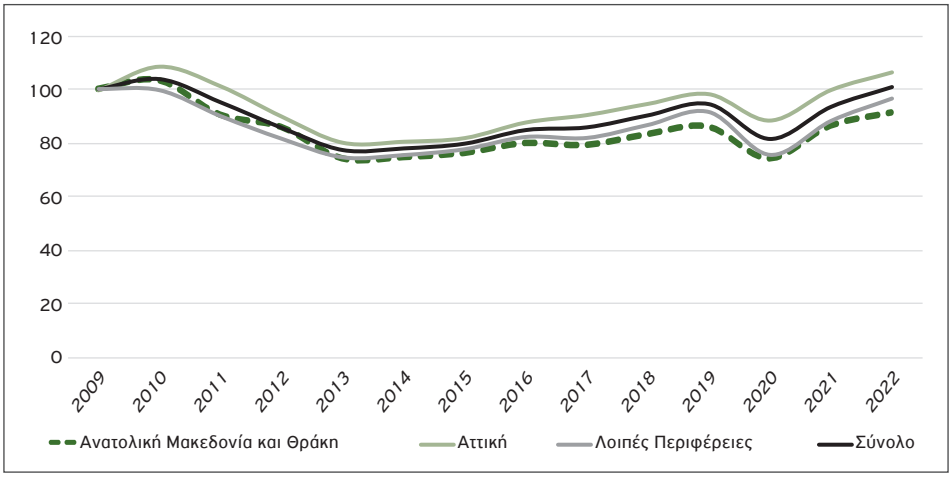
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, Σχεδίαση Συγγραφέων

Διάγραμμα Π-26: Εξέλιξη των αμοιβών των εργαζομένων στον τομέα Γ. Μεταποίηση, 2009-2022 (2009=100) (%)

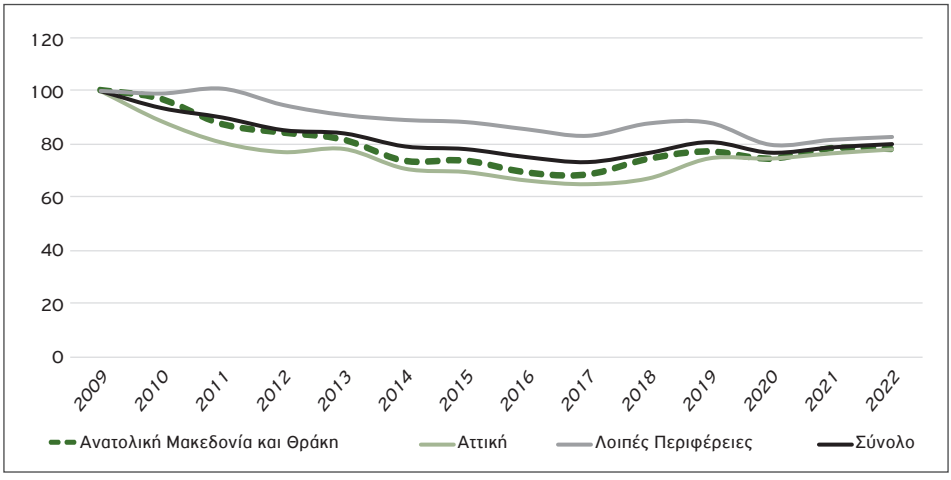
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-27: Εξέλιξη των αμοιβών των εργαζομένων στους τομείς Η. Μεταφορά και αποθήκευση, Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων, Θ. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης, 2009-2022 (2009=100) (%)

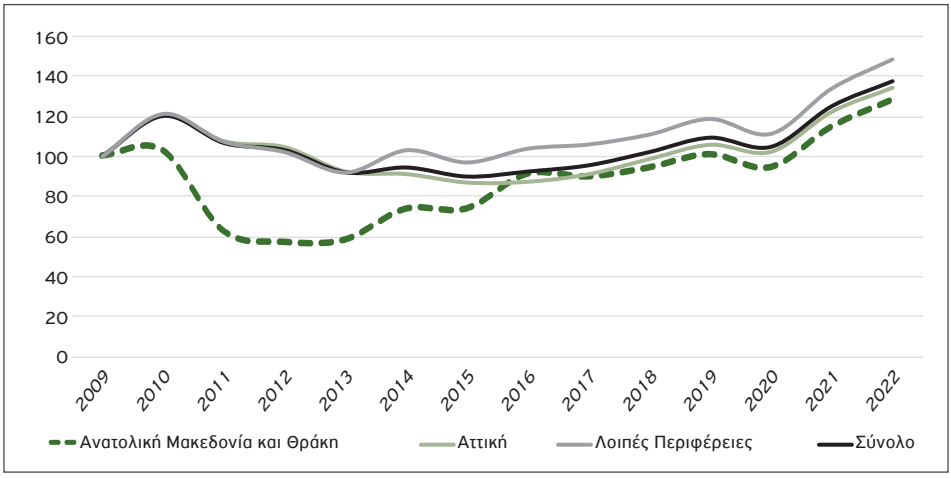
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-28: Εξέλιξη των αμοιβών των εργαζομένων στους τομείς Ρ. Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία, Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, Τ. Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, Υ. Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων, 2009-2024 (2009=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

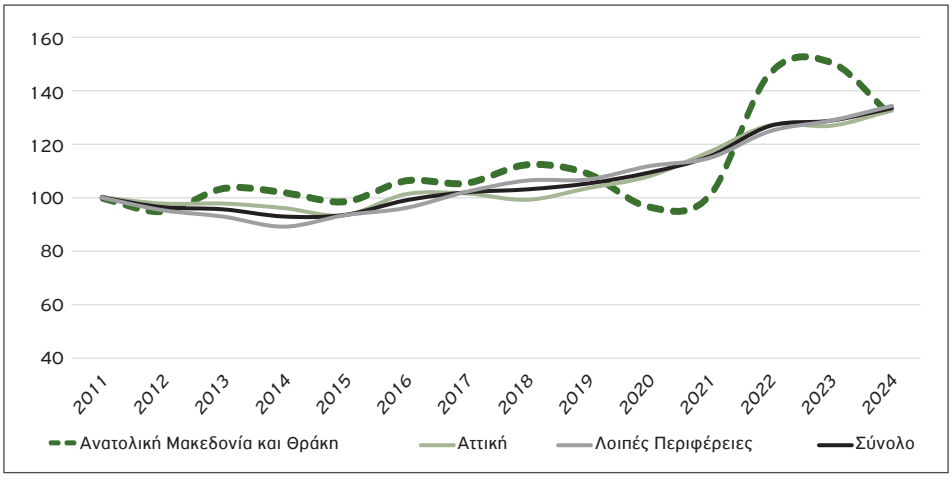
Διάγραμμα Π-29: Εξέλιξη των αμοιβών των εργαζομένων στους κλάδους Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, Ν. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες, 2009-2024 (2009=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

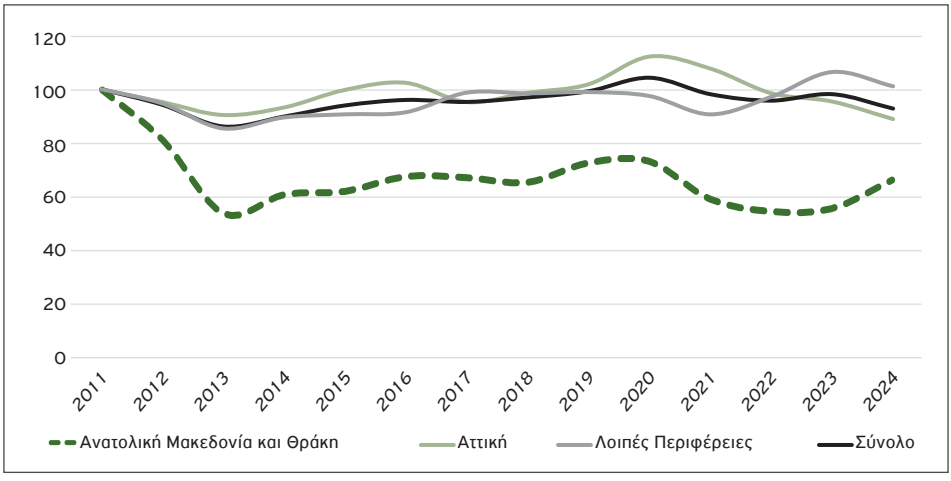
Εξέλιξη των επαγγελμάτων

Διάγραμμα Π-30: Εξέλιξη των επαγγελματιών, 2011-2024 (2011=100) (%)

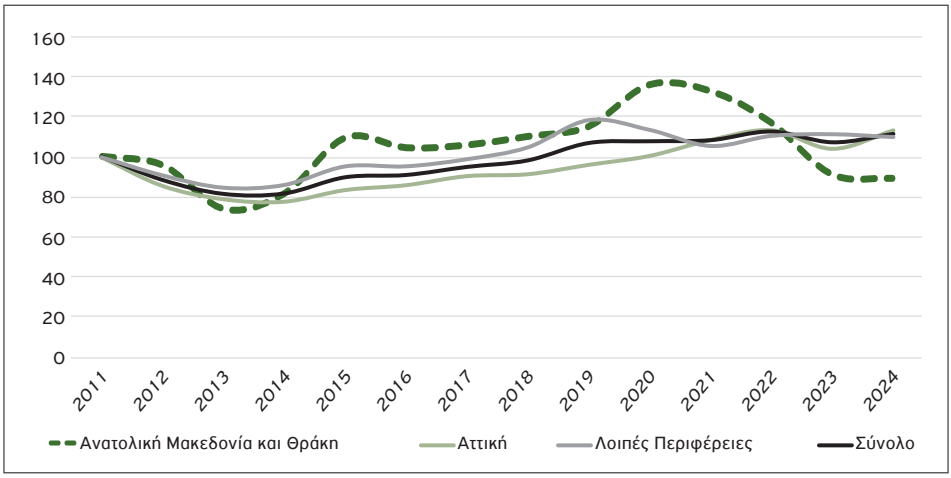
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-31: Εξέλιξη των τεχνικών και ασκούντων συναφή επαγγέλματα, 2011-2024 (2011=100) (%)

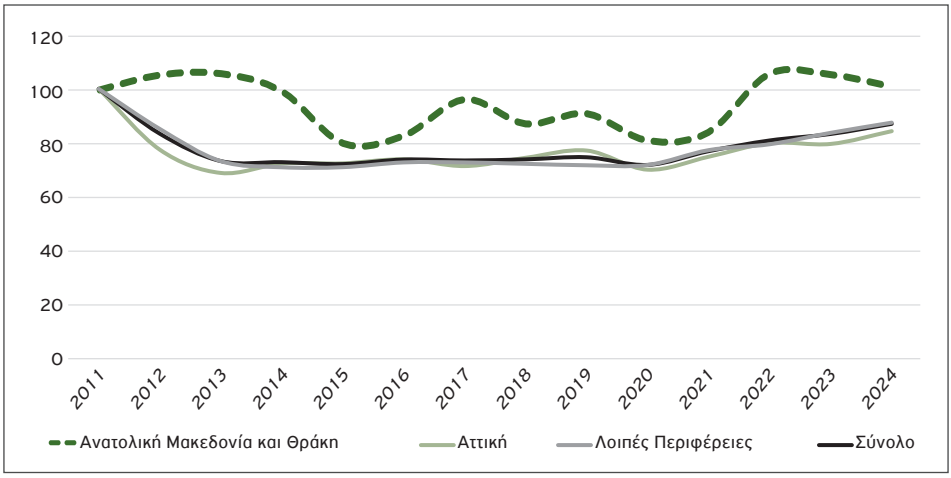
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-32: Εξέλιξη των υπαλλήλων γραφείου, 2011-2024 (2011=100) (%)

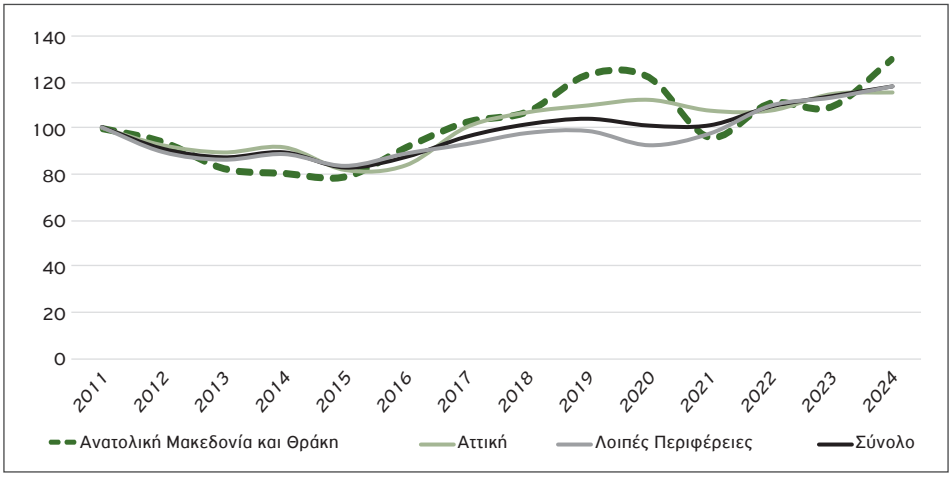
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-33: Εξέλιξη των ειδικευμένων τεχνιτών και ασκούντων συναφή επαγγέλματα, 2011-2024 (2011=100) (%)

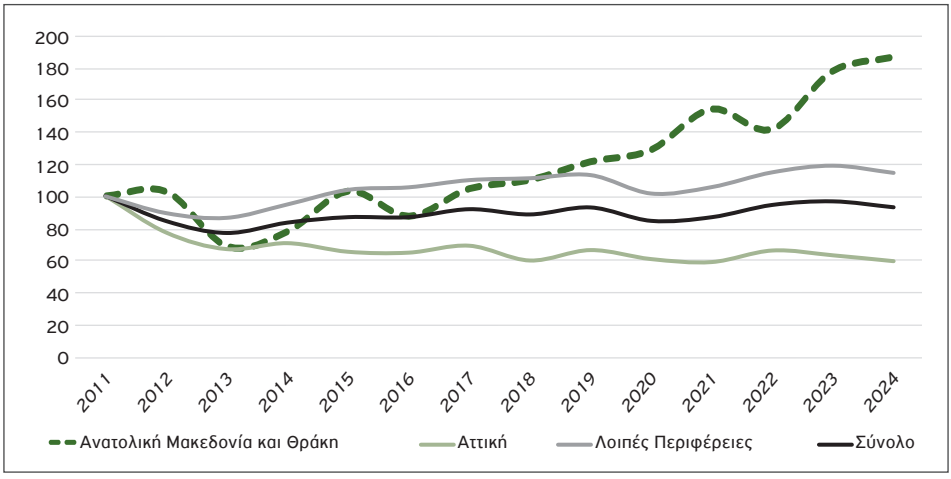
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-34: Εξέλιξη των χειριστών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι), 2011-2024 (2011=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

Διάγραμμα Π-35: Εξέλιξη των ανειδίκευτων εργατών, χειρωνακτών και μικροεπαγγελματιών, 2011-2024 (2011=100) (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία συγγραφέων)

ISBN: 978-618-234-040-0